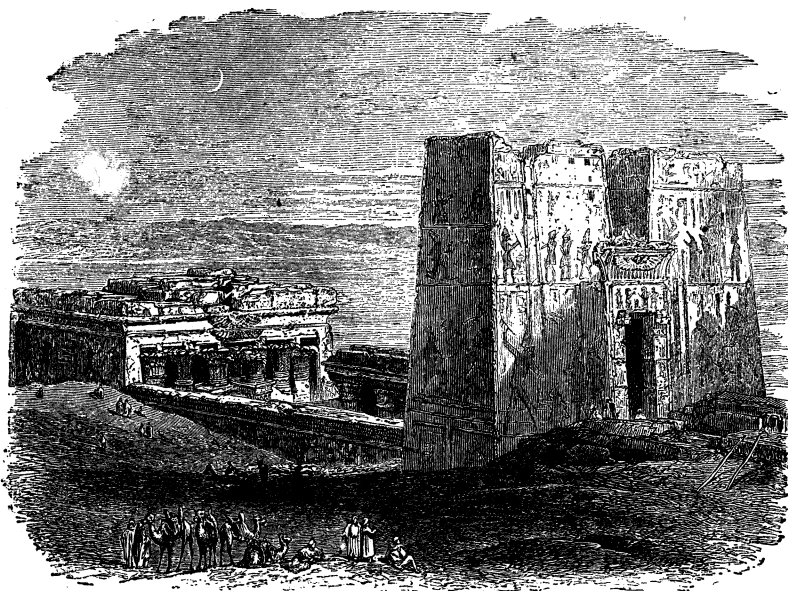

ERŐDI BÉLA
★
A FÁRÁÓK ORSZÁGÁBAN

MÁSODIK KIADÁS

109
HATVANÖT KÉPPEL ÉS EGYPTÓM TÉRKÉPÉVEL

BUDAPEST

LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

1910

Ára 5 korona 60 fillér.

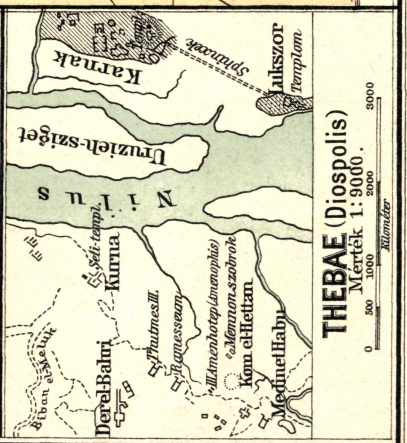
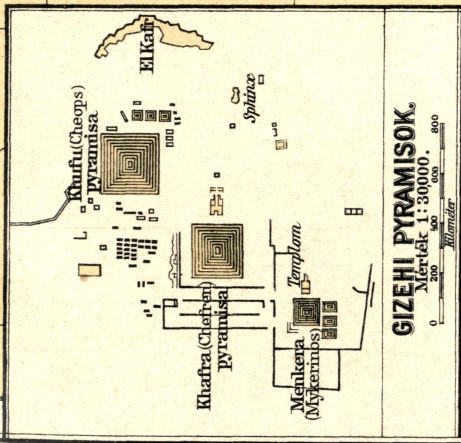

Melléklet Erődi Belának „A Fáraók Országában” című művéhez.

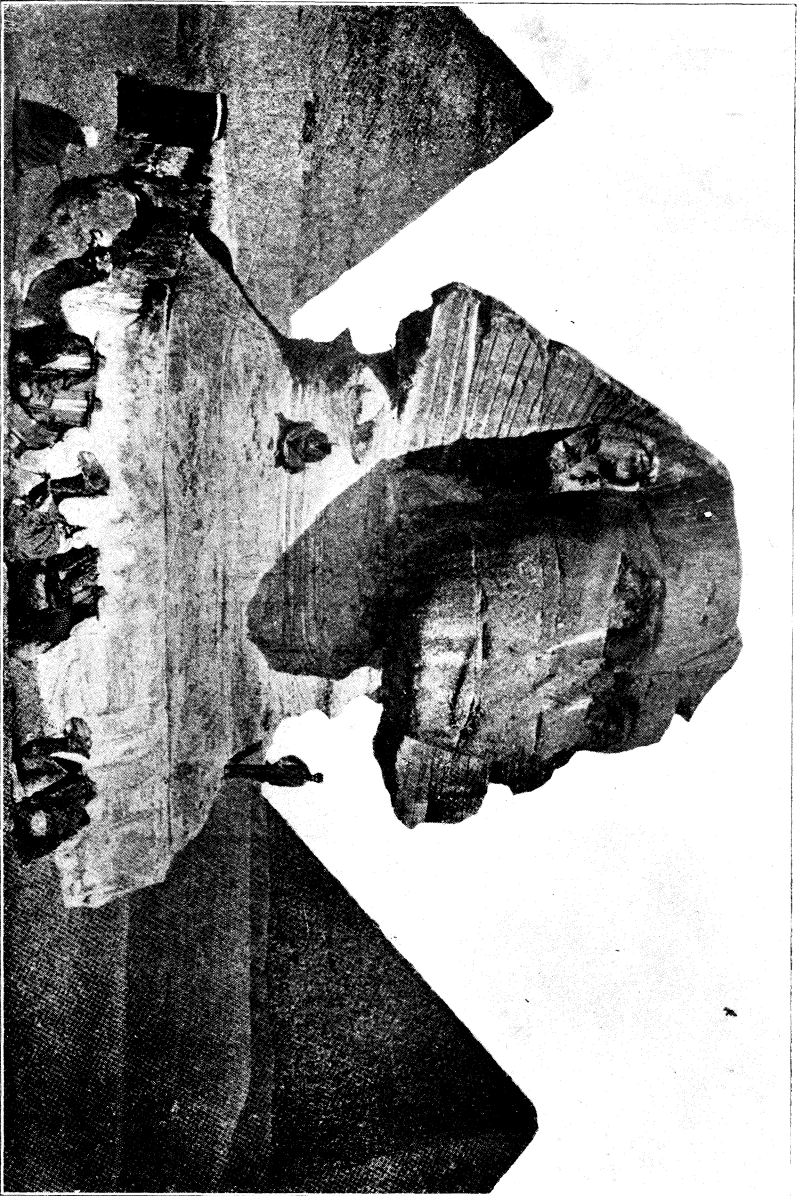

Metsz. és nyom. a Magyar Földrajzi Intézet r. t. Budapesten.

ISTVÁN-TUDOMÁNYTÉRKEP

A sphinx és a gizehi piramisok.

A FÁRÁÓK ORSZÁGÁBAN

IRTA

ERŐDI BÉLA

HATVANÖT KÉPPEL ÉS EGYPTOM TÉRKÉPÉVEL

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST

LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

1910

109341

A FÁRÁÓK ORSZÁGÁBAN

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

Egyiptom, Afrika éjszaki részének az a keskeny földszalagja, mely a Nilus folyónak köszöni létezését, földünk legérdekesebb vidékei közé tartozik. Már a legrégebb korban, mikor a mi öreg Európánk még csak a barbárság sötétségében szunnyadozott, hatalmasan virágzó állam volt a Nilus völgyében, melynek királyai, a Fáraók, örök emlékeket állítottak azokban a csodás építményekben, melyeket az utókor csak bámulni tud, de nem képes utánozni. Ezredévek mulva is még állanak a képzőművészet, az építészet, szobrászat, festészet hatalmas remekművei, melyek a görögöknek, rómaiknak is mintácul szolgáltak. Mi több, a Fáraók a csodás alkotásokban nem csak nevüket, emléküket örökítették meg, hanem saját magukat is, mint mumiákat, hagyták fenn az utókorra.

E föld már Homeros költeményében is meg van énekelve s az ó-világ nagy írói mint csodás országot ismeretik. A Bibliának sok jelentős története van e darab földhöz fűzve. Felkeresték Ábrahám, Jákob, József pátriárkák, itt született és nevelkedett Mózes, aki Izrael fiait a Fáraók rabságából kiszabadította és lett népének törvényhozója. Ide menekült üldözői elől Jézus, aki a szeretet vallásának lett alapítója és itt talált a kereszténység első és legtermékenyebb talajra. Később az iszlám keríti hatalmába, s a Fáraók földjén a kereszt mellett ott ragyog az iszlám félholdja is.

A világ nagy hódítói Kambysestől Nagy Napoleonig gyors egymásutánban lépnek e földre, hogy azt hatal-

mukba kerítsék. Birásáért majdnem annyi vér öntözte a puszták homokját, mint amennyi áldást öntenek rá a Nilus hullámai. A Fáraók csodás országa örök időktől fogva ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolt az emberekre. Ma is évenként ezrével zarándokolnak ide az utazók.

Én kétszer kerestem fel e szép vidéket. Először akkor, amikor a Szezei-csatorna, az új-kornak e hatalmas műve, már közel volt befejezéséhez, amikor Iszmail pasa, Egyiptom civilisatora, hatalmának delelő pontján állott, majd másodszer, közel húsz év után, amikor megváltozott állapotokat találtam a Nilus völgyében. De bármennyire változtak és változzanak is ott a politikai viszonyok: Egyiptom mindig szép volt és szép marad örök időkre.

Ezen utazásaimban szerzett tapasztalataimat, élményeimet és későbbi tanulmányaimat dolgoztam fel és közlöm e mukámban, melyért bőven leszek megjutalmazva, ha tisztelt olvasóim azt olyan szívesen fogadják, mint a mily fogadtatásban részesítették: «Utazásom Sicília és Malta szigetén» című munkámat.

Budapest, 1897. március havában.

E. B.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Egyiptomról írott munkámat második kiadásban bocsátom útra. Átnéztem s különösen a történelmi részben pótoltam benne azt, ami azóta történt. Egyebekben alig kellett rajta valamit változtatnom. Ebben az alakban is szerencsét kívánok neki pályafutásához. Tanítson és adjon élvezetet azoknak, akik a Fáraók Országá iránt érdeklődnek.

Budapest, 1910 március havában.

E. B.

AZ ÁDRIÁN KORFUIG.

(Az Achille gőzös és utasai. Elindulás Fiuméból. Az Adrián. A dalmát szigetek között. Lissa és tengerészetünk diadala. Hajónk berendezése. A térkép-szoba. Miksa császár udvari szakácsa. Az Adriai-tenger mélysége. Az Otranto-szorosban. Az ó-kor egy nevezetes vidéke. Lejárat az alvilágba. A brünni posztógyáros. Vasút Korfu és Brünn között. Korfu történetéből. Barangolás a városban. A királyi palota őrszeme. Korfu környéke. Odysseus megkövült hajója. Királynéknak kastélya az Achilleion. Éjjeli zene a tengeren.)

SEPTEMBER 11-ÉN indultunk el Fiuméból egy hónapig tartó keleti utunkra. Egyptom, a Szentföld, Ciprus szigete, Konstantinápoly, Athén meglátogatása volt útitervünkbe fölvéve. A kiránduló társaság már reggel megérkezett Fiuméba s azonnal elhelyezkedett a Lloyd-társaság «Achille» nevű gőzösén, melyet az utazás rendezője erre a célra kibérelt. Én feleségemmel Fiumében csatlakoztam a társasághoz. Délután 6 órakor már útrakészen állottunk.

Az Achille utasai, akik túlnyomóan most mennek első tengeri útjokra, izgatottan, elfogulva, mások gyermekies örömmel lelkesedve néznek az érdekes utazás elé. Türelmetlenül járnak-kelelnek a hajó minden részében. A kapitány megadja a jelt az indulásra. A matrózok fölszedik a hidat, leoldják a nagy hajóköteleket, fölszedik a súlyos horgonyt, a gőz-sirena hosszan és élesen sípol; a Zichy-molo és hajónk között mindig nagyobb lesz a távolság, míg végre alig látjuk már otthon maradt kedveseink és ismerőseink kendőit lobogni, melyekkel utolsó búcsút intenek a távozóknak.

Hajónk vígan szeli a Quarnero tükkrét, mely tiszta, síma, a legsecskélyebb fodrok nélkül. Jobbról tőlünk terül el hosszan az isztriai part, mely fölött büszkén székel a *Monte Maggiore*, kettős csúcsával, a Quarneronak időjőslója. A fumeiek-

nek hűséges légsúlymérője. Ha sapka van a fején, *se ga la berretta*, amint itt mondják, úgy csalhatatlanul esni fog; ha felhőtlen a csúcsa, úgy szép időre számíthatunk. Most csupasz fővel, derült mosollyal intett ő is búcsút nekünk. Alatta *Abbazia*, a virágzó üdülőhely, *Ika*, *Lovrana*, s még más festői községek fekszenek, körülvéve babérligetekkel, örökzöld hegyoldalakkal.

Hajónk a *Farasina* csatornában jár. Jobbra egy szép öböl fölött magaslik *Albona* városa, mely már a rómaiak idejében épült. Balra hosszan és magasan fekszik előttünk *Cherso* szigete, melynek tágas szép öblében a hasonló nevű város épült. *Veglia*, *Cherso* és a nemsokára feltűnő *Lussin* szigete együttesen az *Absyrtidek* nevét viselik, így nevezve Absyrtusról, a kolchisi Aetes király fiáról, kit nénje, Medea, midőn az aranygyapju birtokában Jasonnal menekült, *Cherso* szigetén földarabolt s a tengerbe szórt, hogy mialatt a megtört szívé apa fiának testrészeit összeszededegeti, tova menekülhessen.

A tenger csendes volt, mint anyja karján alvó gyermek, a levegő tiszta és üde, a szemünk előtt elterülő panoráma igéző; nem csoda, hogy mindnyájan a hajó fődélzetén voltunk s átengedtük magunkat az élvezetnek.

Hajnal felé már *Lussin* szigetén is túl voltunk. A *Monte Ossero* még követte hajónkat tekintetével, majd lassankint eltűnt a keleti látóhatár ködében. A termékeny kis *Unie* sziget már hátunk megett van, *Sansego* kis sziget is, mely *Lussin* elé telepedett, eltűnedezik. Hajónk szorosan közel jár a dalmát szigetekhez, melyek *Dalmácia* keskeny partszegélye elé sorakoztak. Többre megy ötvennél a nagyobb dalmát szigetek száma, melyek egykor a szárazfölddel egy testet képeztek s az idő rombolása folytán szakadtak el az anyatesttől. Mint az anya ölébe visszakiváncozó gyermekek, úgy fekszenek közelebb, távolabb a parthoz, nem csekély aggodalmára a hajósnak, aki sokszor csak veszedelem árán tud közöttük áthajózni. A nagyobb szigeteken kívül több százra megy száma a szirtdaraboknak (*scoglik*), melyek a szigetekről levált morzsák gyanánt fekszenek a tengerben.

A szigetkék egészen a dalmát partvidék jellegével bírnak. Ugyanolyan mészkősziklákból állanak, ugyanolyan kopár, csupasz karsztalakulással, ugyanazzal a növényzettel és egyéb természetrajzi sajátosságokkal. A szigetkék és szirtdarabok festői színezetet adnak a vidéknek. Délelőtt *Premuda* szigete után *Melada*, azután a hosszan elnyúló *Isola Lunga* vagy *Grossa* előtt hajózunk el, majd jön az *Incoronata* sziget, mely nevét onnan vette, hogy déli csúcsát koronaalakban több szirtdarab veszi körül. A *Sebenico* és *Trau* dalmát városok közötti területen nincs sziget a szárazföld előtt s azért jó messzire tőlünk maga a dalmát partszegély látszik.

Este felé már *Lissa* sziget mellett járt hajónk. A kapitány egészen közel a szigethez irányította a hajót, hogy az érdekes helyet közelebbről láthassuk. A sziget a nagyobb *Lesina* szigettől nyugatra fekszik, 85 □ kilométer terjedelmű. A déli és nyugati part meredeken emelkedik ki a tengerből. Két kitűnő kikötője van; éjszakon *S. Giorgio*, nyugaton *Comisa*. A sziget már az ó-korban nevezetes szerepet játszott. A rómaiak idejében kiváló hadi kikötő volt. Ez a rendeltetése átöröklődött az újabb korra is. Mikor a század első éveiben a franciák Dalmáciát elfoglalták, angol hajóraj vetett itt horgonyt. 1811-ben az angolok a franciákkal nagy tengeri ütközetet vívtak a Lissai csatornában. A franciák vereségének következménye lett, hogy a franciák Dalmáciát elhagyni kényszerültek. Ennél nem jelentéktelenebb volt az 1866-iki tengeri ütközet a mi tengerészetünk és Olaszország hajóhada között. *Tegetthoff* tengernagy nevéhez fűződik az a fényes győzelem, melyhez hasonlót alig mutathat fel a történelem. Épen itt e helyen, ahol most halad el hajónk, vivatott ez a nagy ütközet. Beszélgetésünk természetesen e tárgy körül forog s habár csendesén hullámzanak itt a tenger vizei, képzeletünkben megélnénk az egész nagyszerű jelenet s mintha magunk előtt látnók azt az ügyesen kiszámított támadást, mellyel *Tegetthoff* egy csapásra tönkre tette a szép olasz hajóhadat. Mintha látnók a két ellenfél heves összeütközését, a *Re d'Italiát* s az ellene rohanó *Ferdinand Maxot*. Az első a heves összeütközésben kapott nyílás következtében

hirtelen gyorsasággal a tengerbe temetkezik. Pár percre a *Palestro* páncélhajón tűz támadt s a szép hajó a levegőbe repült. Tűz és víz karöltve működött, hogy tönkre tegye az olaszokat.

Az esti szürkületben még *Curzola* szigetnek körvonalait láttuk tőlünk keletre, majd *Lagosta* szigetét, s ránk borult az est sűrű fátyolával, melyet később a hold vörös tányéra és ezernyi csillagok borítottak.

Szeptember 13-ikán, midőn kora reggel fölmentem a hajóhídra, hogy a hajó útja iránt téjékozzam magam, már túl voltunk *Montenegro* magassági vonalán. A tenger kissé nyugtalan volt, délnyugati szél, olasz tengerész műnyelven *libeccio* (olv. libecscsó) fujdogált s hajónkat szemben és jobb oldalt érintette. Ez oldalhimbálást okozott, melyet hajónk, minthogy nem volt megterhelve, nagyon megérezett. Ez a hajót késleltette is menetében; mert a kapitány a rendesnél nagyobb mennyiségű szenet nem akart fogyasztani. Az Achille különben derekasán tartotta magát. Egész utunkon tapasztaltuk, hogy a Lloyd-társaság jó hajót bocsátott rendelkezésünkre. Az Achille szép, nagy, három árbocos gőzös, melynek főbb alkotó részei vasból vannak, 1517 lóerejű, 60 öl hosszú és 6 öl széles. Személyszállításra igen kényelmesen és elegánsan van berendezve. A mienknél jóval nagyobb társaságot is elszállásolhat nehézség nélkül. A hajó födélzete nagyon kényelmes, téres, a legnagyobb társaság is kénye szerint mozoghat rajta. Középen van a nagy szalon, melyre nyílnak az első osztályú hálófülkék 2—4 hálóhellyel. A hajóalján kényelmes dívánok vannak, a jobb és baloldali kabinok végén. A hajó testének belsejében nagy mélységben nagy rekeszek vannak a rakományok számára. Itt vannak az istállók és a vágóhíd is az élelmül szállított szarvasmarhák számára; mert nemcsak a mindennapi friss kenyeret sütötték a hajón, hanem friss hússal is maga a hajó látta el utasait. A szarvasmarhán kívül nagy mennyiségű pulykát, libát, kacsát és egyéb apró szárnyast raktak el ketrecekben. Aztán jégtartányokban egész hónapra való jégkészletet szállítottak számunkra.

A hajó fedélzetén levő külön álló kabinokban laknak a

hajó parancsnoka és a többi tisztek. A parancsnok szobája mellett van egy fülke a felügyeletet tartó tisztek és a hajózási eszközök számára. Ennek egyik asztalán fekszenek kiterítve a hajózási térképek, mind angol művek. Ezeken pontosan meg vannak jelölve a partalakulások, a fenékmélységek, zátonyok, szirtek, a világítótornyok, azok különféle világítósaival és a hajózás egyéb jelzései. Itt őrzik a hajók naplóját és útitervét, a hajó okmányait s egyéb fontos iratokat. A fülkén minden irányban ablakok vannak, melyeken át magából a fülkéből is meg lehet figyelni a hajó járását s a tengeren mutatkozó tünetenyeket és jelenségeket. Én utazásunkban nagyon sok időt töltöttem e fülkében, a parancsnok engedélyével, megfigyelve és tanulmányozva a hajózás körül végzett eljárást.

Az *Achille* parancsnoka, *Zelinka* kapitány, egyike a Lloyd-társaság régibb tisztjeinek. Komoly, napbarnította arca szigorúságot mutatott, amilyen volt is szolgálatban, de szolgálaton kívül igen kedélyes, művelt, finom ember, aki németül és olaszul egyaránt jól beszélt. A másodkapitány, akinek tiszte volt a hajó számadásait vezetni és az ellátást gondozni, Lussin szigeti olasz volt. Kívülök még két harmadosztályú tiszt volt a hajóra beosztva, akik a másodkapitánnyal felváltva teljesítették a nappali és éjjeli szolgálatot. A hajó belsejében, a gép körüli teendőket egy kapitányi rangban levő főgépész, két másod- és harmadgépész végezte. A felső szolgálathoz volt beosztva 12 matróz, kiknek fejét *nostramo*-nak nevezik; a gép körüli szolgálatot ugyanannyi *mistro* végezte, akiknek tiszte a hajó ács- és lakatos-munkáját végezni és a gépet fűteni. A hajó személyzetét közös néven *equipaggio*-nak nevezik.

A hajónak egy nagyon fontos személyiségéről, a szakácsról is meg kell emlékezni. A Lloyd-hajókon egyáltalán nagy gondot fordítanak az ételmezésre. Kiváló szakácsokat tartanak minden hajón s az ellátás jó hírnevének megfelel. A mi hajónkon egyike volt a legjobb szakácsoknak, aki annak idején Miksa császárnak volt udvari szakácsa Mexikóban, ahonnan visszatérve a Lloydnál vállalt alkalmazást.

Rendesen a külön hajókhoz rendelik vagy ha előkelő utasai vannak valamely hajónak. Sokat tart foglalkozására, de ebben valódi művészetre is vitte. Inkább csak parancsolt a mellette foglalkozó segédeknek s csak akkor dolgozott, ha ujjainak finom tapintatával az ételek összeállításáról s az ízek megadásáról volt szó. Oly kitűnő zamattal főzni s oly ízléssel tálalni, mint a mi szakácsunk tette, a legelső úri házaknál is ritkaság. El-elnézegettük gyakran, mert hosszú utunkban erre is volt időnk, amint konyhájában foglalatoskodott. Érdekes volt ezt megfigyelni. Mindennek a színét, javát választotta, a kevésbbé jó részeket, melyeket másutt még jól felhasználhattak volna, egyszerűen a tengerbe dobta. Hadd jusson a halaknak is, mondá ilyenkor. A levágott marhának husát feldarabolva és vászonzsákokba varrva a jégre tette, hogy megpuhuljon. Mikor Jaffához közeledtünk s nemsokára 4—5 napra el kellett hagynunk a hajót s így az ő munkája ennyi ideig szünetelt; akkor vágatott le a hajón egy szép hízott ökröt. Miért vágja most le, kérdeztük, hiszen jó sokáig nem lesz, kinek főzni? Ez akkor lesz majd használható, felelt, ha majd visszajönnek Jeruzsálemből. Kitűnő parfáitk, krémek, fagyfalatok, pudingok felváltva mindennap voltak asztalunkon. Francia és olasz izlés szerint vajjal és olajjal főzött. Minden ételle jó volt. Társaságunk jól is érezte magát ilyen konyha mellett. És mégis megkívánták olykor a magyar konyha ételleit is, amiben egyszer-másszor volt is részük.

A tengeri levegő növeli az étvágyat, fokozza az emésztést. Ha a tenger csendes. De voltak háborgós napjaink is. Ilyenkor a társaság egy része hiányzott az asztal mellől. Voltak, akik állandóan a födélzeten, a friss levegőn étkeztek. Az ebédlő-szalomban, ahol zártabb volt a levegő, nem voltak képesek valamit magukhoz venni.

A hajó már közeledett az *Otranto-szoros*-hoz. Ott jártunk, ahol az Ádriai-tenger az Ioni-tengerrel készül érintkezni. A tenger itt már ezer méternél mélyebb. Az Ádria éjszaki része csekélyebb mélységű, mint a déli rész. A Quarnero legnagyobb mélysége, Cherso sziget magas partja közelében, 50 méterre

megy. A Cap Promontore-tól kezdve Zaráig a mélység 50 méterről 100-ra megy. Ezentúl mindig mélyebb és mélyebb lesz a fenék. Meleda szigettől a nyílt tenger felé 500 métertől 1000 méterig megy, míg 1590 méternél eléri a legmélyebb pontot. Ez a hely a Cattaro-tól Brindisiig vont egyenes vonalnak két-harmadrésznyi területén van, az olasz partok közelében. Mi ezen a ponton már túl voltunk.

Az Otranto-szorosban, mely 72 kilométer széles, úgy hogy jó időben az albániai és olasz partok tisztán láthatók, mindig mozgalmasabb a tenger; mert itt az Ádria és az Ioni-tengernek ellenirányú áramlata találkozik egymással. Közelebb járunk az albán partokhoz, mint Itáliához. Albánia helységei, magas hegylejtőkön épült szegényes községek, vonulnak el egymás után. Nevezetes vidék ez a *Valonai* vagy *Avlonai* öböl, mely szemeink előtt elterül. Magas partok veszik körül a festői öblöt, míg előbb egészen lapályos és lagunákkal volt átszelve a partvidék. Itt ebben az öbölben, hol az ó-korban *Apollonia* feküdt, érte Augustust a gyász hír Cæsar meggyilkoltatásáról. Ez az öböl gyakran szolgált menedékhelyül a normannoknak.

Innen indultak ki a XI. és XII. században Róbert és Bohemund alatt a normannok a byzanci birodalom ellen. Az öblöt képező földnyelvet *Capo Linguettá*-nak hívják és végnyúlványát képezi a ma *Chimara*, az ó-korban *Keraunia*-nak nevezett hegységnek. A rege szerint itt volt a bejárat a Tartarusba. A hegyszikla egyik pontján állott az Eumenidák temploma. Az albán part egész Korfu magaslatáig iszapos lapályokból áll, melyek veszedelmes mocsárlázakat okoztak az ó-korban és ma is ártalmasak.

Nemsokára feltűnt *Korfu* szigetének legmagasabb hegye, a *S. Salvatore* (görögül *Pantokrator*, 940 méter magasságban), mely hivogatólag intett nekünk. Bár harmadfél napi tengeri utazásunk igen kellemes volt s nem volt okunk megünni, mégis jól esett a tudat, hogy nemsokára földre léphetünk. Türelmetlenül várta mindenki Korfut, melyet már délután 2 órakor kellett volna elérnünk, de csak este 8 órakor értünk el, késő indulás és ellenáramlat okozta akadály miatt.

Az összes utazók között legtürelmetlenebbül várta Korfut egy brünni posztókereskedő neje, akit a tengeri betegség derekasan megkínzott. A szomszédos fülkében volt elszállásolva s így volt alkalmunk hallani keserves kifakadásait és férjének ostromlásait, hogy köttessen ki a kapitánynyal, mert rögtön meghal, ha ki nem száll. Férje kifogyhatatlan volt a biztatásokban és az utazás jövő élményeinek festésében. A jó asszonyka folyton csak azt hánytorgatta, hogy lemond ő minden élvezetről, csak ki a hajóról. Légy nyugodt, édes Lujzám, mondá a jámbor posztógyáros, nemsokára Korfuba érünk; ott kiszállunk, a legelső vonattal elutazunk haza s meg se állunk Brünnig. Korfuban tudakolta is a jámbor, hogy mikor megy a vonat Brünnbe; nevetve adtak neki leckét a geografiából, hogy Korfuból egyelőre még nem jár vasút Brünnig. Így kénytelen volt a szeretetreméltó pár tovább utazni s kellemetlen szomszédságukkal tovább is boldogítottak minket.

Már régen és jó sokáig láttuk Korfu szigetét, mielőtt a városhoz értünk volna. Ez a legelső pontja Görögországnak, melyet az Ádrián utazva elérünk.

Fekvésénél fogva Itália és Görögország között minden korban versenyzésnek és háborúskodásnak volt tárgya. Krisztus előtt a VIII. században, mikor a sziget már *Kerkyra* nevet viselt, Korinthus városa küldött ide gyarmatosokat, akik, mint az anyaváros, jobbára kereskedést űztek s nagy gazdagságra tettek szert, ami felébreszté az anyaváros féltékenységét. A peloponnesosi háborúban Athén pártján harcolt mint győző. Ezután majd egy, majd más hódító keríti hatalmába. 229-ben Róma alá került s története ezzel bezáródott. Később a keletrómai birodalomé lesz, majd a Hohenstaufok és Epirus despotái versenyeznek miatta. Az Anjouk is birták rövid ideig, 1366-ban Velence lett ura és 1797-ig bírta, amikor Franciaországhoz került. Majd újra urat cserélt, míg 1809-ben az angolok vették birtokukba; 1815-ben az Ioni szigetek egyesült köztársasága lépvén életbe, Anglia védnökséget gyakorolt felette, míg 1863-ban az összes Ioni szigeteket átengedte Görögországnak.

Korfu kitünő éghajlatának köszöni, hogy az idegenek nagyobb számmal látogatják és téli üdülőhelyül használják. Van Korfunak ezenkívül más vonzó ereje is, különösen a régészet híveire; ez a szigetnek szereplése az ó-kori regevilágban. Ide helyezik a phaeákok hazáját, az Odysseiában szereplő *Scheriád*.

Mialatt a sziget multja felett elmélkedünk és sok jelenetet felidézünk a történetből, feltűnik a sziget tágas öble, az amphitheatráisan fekvő város, ezernyi gázlánggal kivilágítva, ami rendkívül szép látvány volt. Korfunak szép, nagy és biztos kikötőjébe ért hajónk s a parttól néhány száz lépésnyire horgonyt vet. Megkezdődik az a sürgés-forgás, élénk élet, ami a keleti kikötőkben minden érkező hajót körülvesz. A bárkák egész özöne lepi el a hajó környékét. Minthogy hajónk naplemente után érkezett a kikötőbe, a partkapitányság nem akarta a partraszállást megengedni, dacára, hogy az egészségügyi osztály rendben találta a hajó papirjait és a kapitány beigazolta, hogy nincs beteg az utazók között. A magyarok erélyes fellépésére azonban engedett a görög hatóság. Megelégedtek azzal, hogy a leszállókat egyenként megszámlálták s partra szállottunk. Kitűnt később, hogy a helyi hatóság a vendéglősök javára ott akart minket fogni éjjelezésre s csak reggel akarták hajónkat a kikötőből kibocsátani. Határozott fellépésünkkel ezt az önkényes eljárást meghiusítottuk s elindultunk a városban körüttekinteni. A hajó szemet vett fel, ami jó négy órát vett igénybe, s az eljárás sok piszokkal járván, épen jó volt kiszállanunk. Ha a menetrend szerint érkezünk volna meg, a kalauz utasítása szerint a sziget sok nevezetességét lehetett volna megtekintenünk; de éjjeli időben csak a városban való sétára kellett szoritkoznunk.

A kikötőből szűk hegyi utcákon mentünk föl az *Esplanade*-ra, Korfunak főterére, mely az egyedüli lapályos terület, a tenger partja felett, a város és az erőd között. Ide vezetnek fel a szűk és magas utcák, melyek néhol oly meredekek, hogy csak lépcsőkön lehet feljutni, mint Nápolyban vagy Maltában. A velencei uralom, mely négyszáz évnél tovább tartott, a város külsején látható nyomokat hagyott. A házak velencei mó-

don kifelé arkádokkal és erkélyekkel épültek, ahonnan kíváncsi alakok, jobbára fehérbe öltözött nők nézték felvonuló csoportunkat. Felkerestük az Esplanade kávéházait, melyek tele voltak az esti órákban fagyaltot és frissítőket fogyasztó közönséggel. Itt is, mint délen és keleten mindenütt, élénk élet uralkodik éjjel. A boltok is nyitva voltak még és fényesen kivilágítva. A piacok is tele vannak még zöldséggel, gyümölcssel, melynek sokféleségét és szép példányait méltán megbámulták társaink. Az óriási nagy sárga dinnyéket, melyeket többen összevásároltak, akkor még nem lehetett élvezni, egészen uborkaízűek voltak. Leszedve, csak hosszas állás után kapnak zamatot, csak karácsony után szokták fogyasztani.

Az Esplanade-ra nyíló királyi palota elhagyatva állott. Az ott őrtálló katonával szóba állottunk s ő kedélyes társalgásba bocsátkozott velünk, sőt azt is megtette, hogy őrhelyét elhagyva egy darabon el is kísért minket, hogy a szűk útvesztőben a kikötőhöz vezető utat megmutassa. Ilyen kedélyesen fogják fel ott az őrállást.

Az Esplanade-nak tenger felőli oldalán van a nagy terrasz, melyről a tengerre szép kilátás nyílik. Innen gyönyörködnek Korfu lakói a tenger sima tükrében, a tajtékozó hullámokban s a végtelen víztömegnek csodás változásaiban. Innen nézik a kikötőjükbe érkező s onnan távozó hajókat. Naphosszat ülnek itt e szép helyen, a délvidékiek bámulatos tétlenségével és révedezésével. A tenger nézése kimondhatatlan vonzóerővel van az emberre. Percek gyorsaságával tűnnek el órák. Az est dacára is szétnéztünk a szép kilátásról, az alattunk elterülő tengerre, melynek sötét tömege csendesen terült el lábaink alatt.

A korfuiak ezt a szép terraszt s az innen messze elterülő szép parti sétányt az angoloknak köszönik. Az ő idejükből való mindaz, amit közutakban, középítkezésekben szépet és hasznosat találunk. Az angolok rendkívül sokat tettek a sziget emelésére, szépítésére. Azóta alig történt valami, sőt a meglevőknek karbantartásáról sem igen gondoskodnak.

A tenger partján elvonuló *Strada Marina* az igénytelen külsejű szerény királyi nyaralóhoz vezet, melynek különösen

szép kertje és az abból élvezett kilátás érdemes egy pár percnyi megállapodásra. Nem messze van az Aeskulap-templom romja. De mindezeknél érdekesebb a megtekintésre a kis félszigetnek legszélsőbb csúcsa, mely *Al Canone* elnevezést visel, így nevezve arról az ágyúról, mellyel a hajóknak a kikötőbe való érkezését jelezték. Erről a pontról a legszebb kilátás nyílik a szigetre, a kis *Kalikiopulo* kikötőre, mely az ősidőkben nevezetes szerepet játszott, most azonban teljesen el van homokolva. A kikötő bejárása előtt van két kis sziklasziget, melyek közül az egyik cyprusokkal, olaj-, narancs-, birs- és egyéb fákkal van borítva. Ezt *Pondikoniszi*-nek (Egér-sziget) nevezik s Odysseus megkövült hajójának tartják. Poseidon, megharagudva a phaeákok népére, hogy az isteni Odysseust a hazájába való visszatéréshez segítették, Zeus tudtával meg akarta őket büntetni. Már látták, amint a tengeren átsikló hajó közeledett.

. . . . . Erre Poseidon
 Útnak eredt a phaeákokhoz, Scherié szigetére,
 Ott várá, valamíg a hajó habszelve közelgett,
 Hajtva a sós habokon. Közelébb megyen ekkor az isten,
 És fölemelve kezét a hajóra suhint, mire menten
 Sziklasziget leszen az, gyökeret vervén a vizekben.

(Odysseia XIII. 159—163. Kempf J. ford.)

Így éneklí ezt meg a vak lantos. Ezen a helyen pedig, amelyen mi most állunk, nem messze *Kasztradesz* falutól, feküdt az Odysseia-magyarázók szerint *Alkinoosnak* városa. De az itt látható romok a történeti korból valók. Itt állott a korinthusiak által alapított régi Korkyra, amint azt Thukydides munkájában leírja.

Innen már nincs messzire *Gaszturi*, a regényesen fekvő magaslat, hol a görögök hite szerint, legtisztábban van fenntartva az ó-görög faj. Itt a legszebb kilátással bíró halmon, mely terraszokká van átalakítva, fekszik Erzsébet magyar királynénak pompás kastélya, az *Achilleion*, pompeji-izlésű előcsarnokával és ioni-stylusban épült szép formáival. Nagyszerűek a rózsalugasok, melyek Heinének, a királyné kedvenc költőjének szobrát veszik körül.

Az idő rövideje és az éjjeli idő miatt mindezen helyeket ez alkalommal meg nem látogathattuk ; meg kellett elégednünk a városban tett sétával és üdüléssel. Magam előbbi utazásaimban többször meglátogattam Korfut, bejártam nevezetesebb helyeit, melyeknek emlékét most újra föllevenítettem lelkemben. Éjfél felé járt az idő, midőn hajónkra visszatértünk. Ezalatt hamar összeverődött hajónk körül egy dalos társaság, mely fáklyafénynél szépszerenádót csapott tiszteletünkre. A hajó is elvégezte a szénrakodást és mi éjfél után kedves emlékekkel hagytuk el Korfu szigetét.

KORFUTÓL ALEXANDRIAIG.

(Az ioni szigetcsoport. Acheron, az alvilági folyó. Actium. Antonius veresége. A gonosz scirocco. Ithaka, Odysseus hazája. A patraszi öböl. Zante a Kelet virága. A Peloponnesos. A Minotaurus hazája. Afrika partjai felé gözzel és vitorlákkal. Áfrikai hőség. A fűráók országa.)

KORFU és a következő hat sziget: *Paxo, Leukadia (Leukas), Ithaka, Kefallinia, Zante és Cerigo* az Ioni szigetcsoportot képezi. Ezek a szigetek sok viszontagságot állottak ki. Az ó-korban Görögországgal voltak kapcsolatban, majd 146-tól Kr. e. a római birodalomhoz tartoztak, 395-ben a kelet-római birodalom uralma alá kerültek. A középkorban Nápoly és Velence harcoltak bírásukért, míg 1461-től kezdve az utóbbinak voltak alávetve s a *Levante Veneto* tartományt képezték. A velencei köztársaság megbukása után Franciaország tette rájuk kezét; de két év múlva az oroszokkal egyesült törökök elragadták a franciáktól s 1800-ban a hét egyesült sziget köztársasága elnevezése alatt a török fennhatósága alá helyeztettek. 1807-ben újra francia hatalom kerítette birtokába, míg 1809-ben angolok szállották meg. 1817-ben «az ioni szigetek egyesült állama» elnevezést kaptak brit védelem alatt. Az angol uralom rendkívül sokat tett e szigetek emelésére: jólét, közműveltség hatalmasan emelkedett; s a szigetek mégis folyton nyugtalanokdtek, zavarogtak Anglia ellen; míg ez, megúnva a sok békétlenséget, midőn Görögországban rendezett viszonyok állottak be, átadta a szigeteket a görög királyságnak.

A hét sziget összes terjedelme 2609 □ km., 230,588 lakossal. A szigetek hegyekkel vannak borítva, melyek sok ásványt tartalmaznak. Buja természettel és pompás éghajlattal bírnak. Utunkban, Cerigo szigetét kivéve, mely a többiektől külön szakadva messze fekszik délkeletre, mindegyik mellett elhaladtunk.

Korfuból éjjel indulva, éjjel haladtunk el *Paxos* szigete mellett. Nem sokat vesztettünk, legfeljebb láthattuk volna az ó-kori hitregékben említett *Acheron* folyót, mely a sziget átellenében levő epirusi parton szakad a tengerbe. Az *Acheront*, ártalmas kigőzölgésű gázai miatt, a régiek alvilági folyónak tartották, amelybe folyt a *Pyriphlegeton* és *Kokytos*, a *Styx*-nek lefolyása. Az *Acheron* folyamvidékének egy része *Acherusia* nevet visel és ártalmas mocsarakból áll.

Szeptember 14-ikén hajnalban már túl voltunk az *Ambrakiai*-öblön, mely ma *Arta* nevet visel s Törökországnak dél felé utolsó darab földjét képezi. *Arta* nagy szereget játszott a görög szabadságharcban, lakosai mindnyájan hősileg harcoltak a törökök ellen. E harcokat számos szép népdalban találjuk megörökítve.

A *Preveza* városával szemben fekvő promontorium, *La Punta* néven, az emlékezetes *Actium*-fok. Ez tulajdonképen Görögországhoz tartoznék, de annak idején a határkörülíró kongresszuson Törökországhoz csatolták, míg a berlini konferencián megint Görögországhoz kapcsolattott. Nevezetes hely ez a világtörténelemben. *Octavianus* hadserege 31-ben Krisztus előtt itt tette tönkre *Antonius* hajóhadát és később szárazföldi haderejét, mire *Antonius* öngyilkossá lett s *Kleopatra* is önkezével oltá ki életét. Így lett *Egyiptom* 30-ban római provincia.

Reggeire kellemtlen idő fogadta társaságunkat. Délkeleti szél, a rossz hírű *scirocco* fujt s nagyon fölkavarta a tenger hullámain. A hajót épen orrában találta s meglehetősen meginogtatta. A kedélyek leverték voltak; szótlanul, sápadtan és csendesen ültek legtöbben a födélzetten. A halvány arcok, gyöngyöző homlokok, révedező, fénytelen szemek elárulták a tengeri betegséget. Dacára ezen kétségtelen jelenségeknek, legtöbben tagadták rosszullétüket. Sajátságos dolog, hogy bár senki sem tehet arról, ha tengeri beteg, azért legtöbben mégis titkolni vagy eltagadni szeretik e kellemtlen vendéget, ha jelentkezik.

Leukadia vagy *Santa Maura* szigetnél jártunk ekkor, ami a még kedélyeskedni tudó útitársak különféle élcek faragására ösztönözte. Annyi bizonyos, hogy sokaknak kellemtlen emlékü volt ez a hely.

Szerencsénkre nagy eső kerekedett s ez lecsendesíté a hullámokat. Estére már egészen csendes lett a tenger és szép tiszta volt az égbolt. A scirocco mindig langyos esőt hoz, mely bár kellemetlen, de a tenger hullámait rendszeren elsimítja vagy mérsékli.

Délben a *Viszkardo* csatornában járt hajónk. Jobbról *Kefallinia*, balról *Ithaka* (*Thiaki*) szigete. *Kefallinia* Korfu után a legnagyobb és legfontosabb a hét sziget közül. Terjedelme 660 km. A sziget hegyekkel van borítva, legmagasabb hegye a *Monte Nero* (a régiéknél *Ainos*, 1620 méter), mely több hónapon át hóval van fődve, miért is a sziget kevésbé szelid éghajlatú. Mindazonáltal a gabona mégis kétszer érik sarló alá s megterem a mazsolaszőlő (körülbelül 200,000 mázsa évenként). A szigetnek van 65,000 lakosa, akik kitünő tengerészek és jó katonák. Főhelye *Argosztoli*, melyet mi nem láthatunk; mert a sziget nyugati partján épült, míg mi a keleti part mentén hajóztunk.

A *Viszkardo* csatorna másik részén van *Ithaka* (új görögül *Thiaki*) szigete, *Odysseus* szülőhona. Oly közel jártunk partjaihoz, hogy a legelő kecskenyájákat is jól láthattuk. A kopár szirtek, kevés növényzettel, korántsem teszik a szigetet olyan festőivé, mint amilyennek azt az isteni lantos festette. Itt lakott a hűséges *Penelope*, itt várakozott oly hosszú időn át hazatérő férjére, mialatt csellel hitegette és elutasította az alkalmatlan kérőket. A tudós *Schliemann* 1878-ban a régi *Ithaka* város helyén ásatásokat folytatott, de az eredmény nem jutalmazván meg a fáradságot, abba hagyta. Ma is mutatják azokat a helyeket, melyek *Odysseus* regéjében említetnek.

Kiérve a *Viszkardo* csatornából, meglepő kilátás tárul a görögországi hegyekre; balra *Patrasz* öble, a peloponnesosi hegyek, melyek közül magasan emelkedik fel az *Erymathos*. Még nappal láttuk *Zante*-t, a hét sziget legkedvesebbikét. A sziget vízben szegény; gyakoriak földrengései, melyek pár éve majdnem az egész szigetet tönkre tették. Az olaszok szépségeért *Fior di Levante*-nak, Kelet virágának nevezik *Zantét*. Nagyon közel járt hajónk a szigethez, úgy, hogy a hasonnevű

fővárost igen jól láthattuk. Nagyon szép öbölben, a hegy lejtőjén amphitheatraliter fekszik a város, melynek van 17,000 lakosa, görög érseke, katolikus püspöke, több temploma, kolostora, lyceuma, arsenálja, több gyára, virágzó iparral. Ez a sziget is Odysseus birtokához tartozott.

Zantét elhagyva, jobbra több földet nem láttunk. Balra terül *Morea* (Peloponnesos) félsziget, mely azóta, a korinthusi földszoros átvágása folytán, nem felel meg többé a görög elnevezésének. Leközelebb van hozzánk *Elis*. Az *Alpheios* (Ruphia) folyón, mely lábunk alatt szakad a tengerbe, fölfelé haladva, Olympiába ér a kiránduló. Curtiusnak és a későbbi ásatásoknak sikerült a régi szent helyet föltárni s abból sok kincset napfényre hozni.

Az idő már késő estére járt, midőn ezen helyek mellett elhaladtunk. Arkádia öble egészen sötétbe burkolódzott szemünk elől. Messze jártunk a görögországi szárazföldről. Éjjel volt már, szép csillagos, mikor Navarino magaslatán jártunk, hol 1827-ben a török-egyptomi hajóhadat tönkre tette az egyesült angol-francia-orosz hajóhad.

Szeptember 15-én reggel, mikor fölmentem a hajó hídjára, már messze maradt el hátunk megett Görögország. Egész nap nem láttunk mást, csak eget és vizet. *Kréta* szigetének nyugati partjai messze maradtak el tőlünk. A távol ködébe burkolva nézett felénk a 2500 méter magas Ida hegye, mely az év legnagyobb részében hóval van borítva. Az ó-korban Zeusnak volt szenthelye; mert az istenek atyját gyermekkorában e hegynek barlangjában nevelték a nymphák. Itt született is. A mythológiának annyi szép regéje élénkül fel emléünkben, amint e darab földre tekintünk. Eszünkbe jut a borzalmas labyrinth, benne a kegyetlen Minotaurusszal, melynek Athén városa évenként hét fiút és hét leányt áldozott. Aztán látni véljük Theseust, aki egyik kezében Ariadne fonálával, a másikban kardjával hatol be az útvesztőbe s ott megölvén a szörnyet, a fonál segítségével kimenekül a kelepceből. *Kréta* felől lassú szél kerekedik, megérinti lehelletével arcunkat; úgy érezzük, mintha a szellő e szép regéket súgná fülünkbe. Elmerengve

nézzük a messze szürkülő vidéket, míg egészen eltűnik szemünk elől. Így foszlanak el, így tűnnek el ifjúsági álmaink is egymásután.

Éjszaknyugati szél (*mæstral*) hátba fogta hajónkat és vígan vitte Afrika felé. Ezt a kedvező szelet a hajó parancsnoka felhasználta. Felhuzatta a vitorlákat s mi széllel és gőzzel gyorsan haladtunk célunk felé. A széltől duzzadó fehér vitorlák, mintha vágyainknak szárnyai volnának, úgy vitték hajónkat Afrika partjai felé. A tengeri betegségben szenvedők is magukhoz tértek. Kezdték megszokni a hajó himbálását. Szép látvány is az, mikor a hajó hullámról hullámra siklik s úgy ringatja el az utazót himbálásával, mint bölcső a szendergő gyermeket. A következő nap is ilyen egyformaságban telt el. Már hatodik napja voltunk a tengeren s ez megkívántatta mindnyájunkkal a szárazföldet. Mint a gyermek, mi is aszerint számítottuk a partraszállást, hogy hányszor alszunk még a hajón. Az utolsó napon megtettük a szükséges előkészületeket. Társaságunkat tíz tagból álló csoportokba osztottuk, hogy könnyebben mozoghassunk és összetarthassunk. A nagy poggyászból kiválasztottunk kisebb csomagot, mely a néhány napra való legszükségesebb tárgyakra szorítkozott.

Az utolsó éjszaka áfrikai hőséggel fogadott minket. Előízeltője volt ez annak a nyomasztó melegnek, mely Afrika földjén ránk nehezedett. Alig tudtunk aludni a hajófülkében, dacára a teljesen nyitva hagyott ablakoknak.

Szeptember 17-ikén reggel még semmi jel sem mutatta, hogy közeledünk Alexandriához, pedig már nagyon közel jártunk hozzá. Végre feltűnt a láthatáron egy halvány vonal, mely mindinkább megerősödött. A hajó közeledik a szárazföldhöz s a lapos parton még mindig nem látjuk Alexandriát. Ez csak akkor lesz láthatóvá, amidőn már egészen közvetlen közelében vagyunk. A hajó kiköt a nyílt tengeren, mert a sekély parthoz nem lehet közeledni. Örömmel nézünk az előttünk álló városra, köszöntjük az áfrikai partot, mint utazásunk egyik célpontját. Csolnakok jönnek hajónk felé s partra szállítanak Alexandriában, Egyptom földjén, a Fáraók Országában.

EGYPTOM FÖLDRAJZA DIÓHÉJBAN.

(Perzsa és egyiptomi tanulmányok. A 20 év előtti benyomások alatt. A Nilus ajándéka. A Mahdi hódításai délen. A Nilus folyó. A Nilus forrásainak kikutatása. A Fehér- és Fekete-Nilus. A folyó medre. A keleti és nyugati part. A Delta. A Nilus kiöntései. A folyó iszapja. A Nilus csatornái, víztartók, A föld megművelése Egyiptom éghajlata. A khamszin és szamum.)

MIDŐN az Achille gözös lassú mozgással, de nagy zakatolással haladt előre Alexandria kikötőjében, mint régi ismerőseimet üdvözöltem az áfrikai partokat. Tizenkilenc éve mult annak, hogy először léptem Egyiptom földjére. Ifjú álmok varázsa tartotta fogva lelkemet; a vágy, mely vándorbotot adott kezembe, hogy fölkeressem török testvéreink szép hazáját, itt sem hagyott békében. Tovább, tovább, nógatott egy nyugtalanító hang; a szent Nilus vidéke fog a tudásvágynak bő táplálékot adni. És fölkerestem a csodák országát. Láttam Nagy Sándor városát, bejártam Kairó vidékét, végig legeltetem sóvár szemeimet a Khufu pyramis tetejéről a Nilus vidéke fölött, megbámultam a szörnyű sphinxet, melyről a régi írók oly sok csodás dolgot tudnak mesélni; megilletődéssel néztem a mumiák halmazát a bulaki múzeumban s kíváncsiság fogott el a nagy köemlékek hieroglypháinak láttára.

A benyomások, melyeket a fárások földjéről hoztam magammal, élénk érdeklődésben tartották lelkemet a Nilus csodás országa iránt, s bár tanulmányaim már a Keletnek más vidékéhez kötöttek: Egyiptom mindig valami kimondhatatlan varázssal lebegett szemeim előtt. Ha Perzsiának tündérvilágát a nagy költők műveiből annyira meg nem szerettem volna, ha az édesszavú sirázi költő bájos dalai nem zengettek volna annyira lelkemben; ha Firduszinak Sáhnáméja annyira rabjává

nem tett volna engemet: úgy a perzsa világnak talán örökre búcsút mondtam volna; a csodás szímurg madár helyett a heliopolisi phönixhez fordultam volna; Zál és Rudabe szerelmi históriája helyett most talán Osiris és Isis mythosát adnám s a nagy perzsa hősök harcainak magyar versekbe foglalása helyett most a fáraók rejtélyes írásainak betűzésével foglalkoznám. De mikor azok némi pihenőt adtak, egy-egy szabad órát mégis fordítottam a szent iratok korának tanulmányozására s figyelemmel kísértem azt, ami a Nilus partjain történik.

A közel húsz év előtti benyomásokkal és az azóta szerzett tapasztalatokkal állottam a hajó földézetén, midőn Alexandria föltűnt előttünk.

Újra látom azt a földet, mely a Nyugatot a kulturában ezer évekkel megelőzte s mely a nyugati műveltségre, a tudományra, képzőművészetre irányító befolyással volt, s a művelődés nem egy ágában mesterként szerepelt.

Egyiptom, a khedive (alkirály) fennhatósága alatt álló ország alatt tulajdonképen csak azt a darab földet értjük, mely a Nilus első vízésésétől, Asszuántól a Földközi tengerig, tehát a $24^{\circ} 5'$ éjszaki szélességtől a $31^{\circ} 35'$ -ig s a keleti hosszúság (Páris) $27^{\circ} 30'$ -tól a $30^{\circ} 41'$ -ig, nyolcadfél szélességi és három hosszúsági fok között terül el, 1.021,354 □ kilométer terjedelemben. De ennek a területnek túlnyomó része homok-sivatag; a Nilus völgyének hosszan elnyúló oázisa, a művelt terület, csak 12.050 □ kilométer. A tágabb értelemben vett Egyiptom a Nilus deltájától az Egyenlítő közeléig terjed, éjszakon a Földközi-tenger határolja, nyugaton a Libyai sivatagon át Vadaiig, délnyugaton a Nyam-Nyamokig terjed, míg keleten a Vörös-tenger képezi határát. Újabb időben délen a Mahdi Egyiptom földjének jó részét hatalmába kerítette s az ország határai éjszaki felé nagyon visszanyomultak; azért déli határai most bizonytalanok és változók.

A tulajdonképeni Egyiptom, a fenn leírt határok között, nagyon keskeny szalagot képező művelt mélyföldből áll, mely sehol se szélesebb 30 kilométernél s melynek mellékvölgyét a Fajum oázis képezi, legalsó mélyedése pedig a Nilus deltája.

A talaj alapja a Nilus mentén mindenütt csupasz szikla vagy homok, melyet a Nilus folyó 10—12 méter vastagon iszapréteggel borított.

A Nilus folyó igazi áldása Egyiptomnak. Ez éltetője, létfeltétele, mindene az országnak. E nélkül Egyiptom egyáltalán nem tudott volna létrejönni, nem léteznék ma az országok sorában. Négyezer éves emlékek hirdetik az utódoknak, hogy művelt, virágzó államok állottak fenn partjain, melyek ma is bámulatra ragadják az utókort. Hogy ezek a műveltségnek oly nagy fokára tudtak emelkedni, hogy oly csodás építményeket, a művészetnek oly remekeit tudták megalkotni, az is a Nilus folyónak tulajdonítható. A Nilus nemcsak legfontosabb folyója Áfrikának, hanem a kontinens leghosszabb folyója is. Hosszúságban (6170 km.) a világ összes folyói között második helyen áll. Folyamterületre nézve a hatodik helyet foglalja el és sok tekintetben sajátosságos, majdnem egyedüli.* Nem szakad az Oceánba, mint Ázsia és Amerika nagy folyói, hanem beltengernek adja vizét; közép és alsó folyásán nincsenek sík mélyföldek. A Deltáig mindkét partján sivár homoksivatag üldözi s csak igen keskeny területet enged termőtalajját átválttatni. Sehhol a világon nincs párja annak, hogy valamely folyónak alsó folyásán 2400 kilométer hosszúságban ne legyen egyetlen mellékfolyója se. Aztán a Niluson kívül nincs folyó, mely egyetlen mindene volna a lakosoknak. Egyiptom, a partvidék kivételével, az Ázsia és Arábia messzeterjedő száraz síkjairól folytonosan átjáró éjszakkéleti passzátszelek uralkodnak, melyek az egész országot kiszárítják. Ennek mindent elszárító fuvalmával szemben a Nilus hoz áldást az országra.

* A föld legnagyobb folyói.

a) Hosszúság szerint:

1. Mississippi-Missouri	6730 km.
2. Nilus	6390 "
3. Amazon	5570 "
4. Jenissei-Angara	5300 "
5. Jangtsekiang	5200 "
6. Ob	3640 "

b) Terület szerint:

1. Amazon	7.000,000	□ km.
2. Rio de la Plata	4.100,000	"
3. Kongó	3.690,000	"
4. Mississippi-Missouri	3.250,000	"
5. Ob	3.000,000	"
6. Nilus	2.867,600	"

A Nilus folyónak forrásait már a régiek is kutatták. Ptolemæus adatait az újabb kor kutatásai sokban megerősítik. A Nilus forrásainak talányát 1858-ban Speke-nek sikerült megoldania. Az ő felfedező utazásának az eredménye vezetett e homálynak az elosztatására. A Nilusnak tulajdonképeni forrásai nincsenek; mert a folyó főága, a *Bahr el-Ábiad* (Fehér-Nilus) a legnagyobb áfrikai vízmedencéből, a körülbelül 68,000 □ kilométer területű Viktoria-Nyanza vagy Ukereve tóból tör elő. Miután a Ripon-esésekkel a Nyanzából kiválik, előbb éjszaknyugat, majd nyugat felé tart s a Mvutan-Nzigébe, vagy Albert-Nyanzába folyik, melyből aztán éjszak felé újra kiszakad. *Bahr el-Dsebel* néven folytatja futását mindig északi irányban. Több kisebb vízesést képez, felveszi a *Bahr elGazalt*, majd a *Szobátot* s csak akkor kapja a *Bahr el-Ábiad* nevet. Khartumnál egyesül a keletről jövő *Bahr el-Azrak*-kal, a Kék-Nilussal, mely Abesszinia területén a Tanatóból fakad s előbb Abai nevet visel. Az egyesült Nilusnak csak egy mellékfolyója van, az *Atbara*. Forrásától Egyiptom határáig 5070 kilométer hosszú területet fut be a Nilus; innen a tengerig még körülbelül 1200 kilométer utat tesz meg. Khartumtól kezdve 3000 kilométernyi hosszúságban sivatagon folyik, s torkolatáig 378 métert esik. Szélessége nagyon változó, Thebænél 400 m., Sziutnál 840 m., Mínyénél és kevéssel elágazása előtt, Kairónál 1000 méter széles. Asszuánnál gránitsziklafalak között tajtékzó zuhataggal lépi át alsó folyásának déli határát s szirtzátonyok és szigetek között folytatja útját. A Nilus völgye olykor csak a folyó partjaira szorítkozik. Néhol oly annyira összeszűkülnek a hegyek, hogy egyik partról a másikra követ lehet áthajítani. Lassankint azután mindig távolodnak egymástól; de 30 kilométernél soha sem szélesebb, leginkább 15—20 kilométer széles. A folyó medre magas sziklapartok között folyik. Ezek nem hegyláncok, hanem a sivatag sziklás fennsíkjainak lejtői, melyek között utat vágott magának a folyó. Ezek a gránit-, szienit- és mészkő-sziklák szolgáltatták az egyiptomiak hatalmas építkezéseikhez a szükséges anyagot.

A keleti, az arab hegyfal meredeken, a nyugati, a libyai,

lejtősebben emelkedik; mindét hegyfalat bevágások és szakadékok szelik át, melyek jobbról a Vörös-tengerhez, balról a Szaharának keleti oázisához vezetnek. A két hegyfalból alkotott sánc szűk mederbe szorítja a Nilust, de megis védi a homok-sivatag ellen.

Miután a Nilus ezen vidéken keresztül 950 kilométernyi utat megtett és még csak 160 kilométernyire van torkolatától, a hegyfalak mindkét oldalt hátravonulnak; a már 1400 méterre kiszélesedett folyó ágakra kezd oszlani s a Delta területbe lép. Az ó-korban hét ága volt a Nilus torkolatának, ma csak kettő van, a rosettei és damiettei; az első, a nyugati, a rövidebb és gyengébb. A Nilus Deltája csak kevéssé emelkedik ki a tenger színe felett, teljesen kőnélküli 19,900 □ kilométer terjedelmű terület, mely hajdan kétségtelenül tengerfenék volt s csak a szél által összehordott sivatagi homokból és a folyó által lerakott iszaptól változott szárazföldre, valódi ajándéka a Nilusnak. Már Herodot is így nevezi ezt a területet. A Deltának képe nem állandó; természete hozza magával, hogy a tenger felé változik. A homoktorlódás és iszapolás munkája folyton folyik. A hét ágból ma csak kettő van, s azoknak is egyike megfogyásnak van kitéve. A Nilus ágai között számos csatorna van, melyek messze fekvő vidékeket kötnek össze és azonfelül sok sós laguna-tó van a két ág között, melyek a tengerrel állanak összeköttetésben.

A passzátszelek által kiszárított és csapadékban szegény Egyptomnak a Nilus szolgáltatja a szükséges vizet, a föld művelésére, mely egyszersmind ivóvíznek is kitünő. Az idegenek azonban csak szűrt állapotban használhatják. A föld termékenyítését a Nilus áradása okozza, mely egy pár napi különbséggel évről-évre mindig ugyanazon időben szokott beköszönteni s egy-két méter különbséggel ugyanolyan magasságot szokott elérni. Ezt a szabályos jelentkezést a passzátok rendes törvénye szerint fellépő középafrikai esőzések eredményezik, melyekhez azonfelül az abessziniai esőzések is csatlakoznak. Az áradás, mely Gondokoróban már februárban, Khartumban március végén, Dongolában május végén jelentkezik, Felső-Egyptomban június

végén lép fel. A folyó eleinte lassan, majd július közepe után, gyorsan növekszik, szeptemberben egy ideig egyenlő magasságon áll s október elején éri el az áradás tetőpontját. Ekkor a Nilus a legalsóbb vízállás felett 6—8 méter magasságot ér el. A szárazföld majdnem elenyészik, csak a töltések hosszú fekete sávjai, a falvak és városok, a pálmák és mecsetek karsú minaretjeinek díszeivel emelkednek ki a vizek tükréből. Október második felében aztán kezd apadni a víz, előbb lassan, azután mindig rohamosabban. A nép és a hatóság éber figyelemmel követi a folyó áradását. Mindenütt hivatalos vízmérők vannak alkalmazva, az áradás magasságának megfigyelésére. A rendes áradásnak csak két rőffel való csekélyebb volta Felső-Egyiptomban már szárazsággal és éhséggel járna, míg ugyanannyival való túllépése veszélybe sodorná az országot.

A Nilus árterét az áradás lefolyása után kövér iszap borítja, mely ezer esztendőnként egy-egy méterrel emeli a talajt. Ezt az iszapot azonnal művelés alá fogják. De bármily magasán álljon is a Nilus áradása, az egész területet nem lehet azzal elborítani. Szükséges volt tehát a víztömeget csatornákkal a távolabb eső helyekre is elvezetni s a felesleges vizet töltésekkel elzárni. Víztartó medencéket is kellett készíteni, hogy a vizet későbbi használatra meggyűjtsék és szükség esetén felhasználják. Azért különösen Alsó-Egyiptom csatornáival és töltéseivel nagyon hasonlít Hollandiához. Ettől a kulturális intézkedéstől rendkívül sok függ. Erre célozva mondotta joggal I. Napoleon: Helyes adminisztráció mellett a Nilus eléri a pusztát, helytelen eljárással a pusztá megy a Nilushoz.

A Nilus csatornái között legnagyobb a *Mahmudije-csatorna*, melyet a rosettei Nilus-ágból vezettek le s Alexandriát és környékét látja el vízzel s összeköti a várost a folyóval. Szélessége 30 méter, mélysége 6 méter, hossza 83 méter. Mohammed Ali építette 1819-ben s az akkor uralkodó Mahmud szultánról nevezte el. Egy éven át 250,000 ember dolgozott rajta, kik közül betegség és éhség által húszezren veszttek el. A csatorna nyolcadfél millió frankba került. Ezen főcsatornából s a rosettei és damiettei ágból kiágazólag számtalan csatorna szeli

át meg át a Deltát. Felső-Egyiptomban is van több csatorna; ezek között legnevezetesebb az *Ibrahim-csatorna*, mely a *Bahr-Juszuffal* van összeköttetésben.

A csatornahálózat töltései az egész kultúrtaajt kisebb-nagyobb medencékre osztják, melyekbe zsilip-készülékek vannak alkalmazva a víz leeresztésére és elzárására. A vizet csak addig tartják az egyes medencékben, míg az iszap lerakódott s a talaj átnedvesedett. A felesleges vizet mélyebben fekvő földekre vezetik le, vagy visszaeresztik a csatornába. Ha ez megtörtént, megkezdődik a talaj művelése. Minthogy az egyszer átnedvesedett talajt a meleg szelek csakhamar kiszáritják, s az iszap megkeményedve, megrepedezik; további öntözésre van szükség. Ezt a munkát végzik az öntöző-kutak, melyekkel a medencékben összegyűjtött vizet a földekre öntözik. Az öntöző-kutak majdnem olyan szerkezetűek, mint a bolgár kertészek kútjai, hasonlítanak a *szárazmalmokhoz* s ökrökkel hozzák mozgásba kereküket. Vannak másutt olyan szerkezetűek is, mint a mi iszapkotróink; az egymás fölé alkalmazott cserépedények a Nilusból vagy a vízmedencékből fölhozott vizet csatornába öntik, melyek azután a földekre vezetik.

Egyiptom *éghajlata* általában egészséges, amire a Niluson kívül különösen a sivatag van jótékony hatással. Majdnem állandó derült, tiszta ég, száraz, meleg levegő és üdítő frissesség jellemzi az egyiptomi éghajlatot. A sivatagnak sós levegője a légzési szervekre jó hatással van. A Delta és Felső-Egyiptom éghajlata között lényeges eltérés tapasztalható. A Delta még a téli esőzések zónájába tartozik, míg Kairó felett az eső már nagy ritkaság számba megy. Felső-Egyiptomban mondhatni csak egy évszak van, t. i. a forró száraz nyár, míg az éjszaki és középső részben egy hűvös és egy forró évszakot lehet megkülönböztetni, amaz, mely a mi ősünkhöz és tavaszunkhoz hasonlít, októbertől március végéig tart, emez előbb száraz, aztán nedves. Alexandriában a középhőmérsék októberben 21·7, novemberben 18·0, decemberben 13·0, januárban 11·0, februárban 12·1, márciusban 13·16° C. Alexandriában átlag 55 esős napot számítanak egy évre. Kairó középhőmérséke

októberben 22,5, novemberben 18,0, decemberben 13,7, januárban 11,0, februárban 12,7, márciusban 15,9° C. Az esős napok igen ritkák, még leginkább esik decemberben vagy februárban. Felső-Egyiptomban a téli hőmérsék 2 fokkal rendszeren magasabb, mint Kairóban. A legnagyobb hőség a Deltában 30°, Kairóban 40°, Felső-Egyiptomban 43° C. A legalacsonyabb hőmérsék december, január és február hónapokban a Deltában + 2°, Kairóban + 5° C. Június közepétől február közepéig éjszakai, a többi hónapokban déli és délkeleti szelek fúnak. Nagyon gyötrő a március és április hónapokban fellépő délnyugati szél, a *khamszin*, (az ötvenes, mert a nyári napéjegyen előtt 50 nappal szokott föllépni). Mikor a khamszin fú, a hőség tűrhetetlen, a levegő nedvessége minimumra csökken, az ég szürke lepelbe van burkolva, melyben a nap mint sárga tányér tűnik fel, a levegőt finom por lepi el, mely mindent eláraszt és ólomnehézséggel ül a mellre. De ez a szél csak rövid ideig, legfeljebb két napig tart. Ha orkánná fokozódik, *szamum* a neve.

Egyiptom egészséges éghajlatánál fogva igen ajánlható tüdő- és légzőszervi betegeknek. Ellenben nagyon ártalmas a szívbajosoknak, idegeseknek és fejbántalmakban szenvedőknek. A bennszülöttek között nagyon gyakori a szembetegség és bélpóklosság; az elsővel nagyon gyakran találkozhatunk a nép gyermekeinél. Úgy látszik nem igen orvosolják, különben nem volna annyira és oly súlyos mértékben elterjedve.

EGYPTOM TÖRTÉNETE FŐBB VONÁSOKBAN.

(*Manetho műve. Mena, a hatezer év előtti uralkodó. A pyramis-építő fáraók. A memphisi, thebai és saisi kor. II. Ramses, vagy Sesostris, a nagy fáraó. A Ptolemaeusok. Egyiptom hanyatlása. Antonius és Kleopatra. Egyiptom a rómaiak alatt. A mohammedánok hatalmába kerül. A mamelukok uralma. I. Szelim az oszmánok uralma alá hajtja. Napoleon a pyramisok előtt. Mohammed Ali és utódai. Egyiptom az angolok hatalmában.*)

EGYPTOM történetét újabb időkig leginkább görög forrásokból állították össze. *Manetho*-nak (Kr. e. 270 körül) nagy históriai műve, mely a régi szent könyvek alapján az első Ptolemæusok idejében készült, adatokra elég bőnek látszik; de az uralkodóházak sorrendjének és egymásutánjának megállapítására nézve kiigazításra szorult. Az újabb kutatások és fölfedezések adataiból ma egészen más számok állanak rendelkezésünkre. A *Manetho* időtáblájában feltüntetett uralkodóházak minden valószínűség szerint nem egymásután, hanem egy időben, Egyiptom különböző részeiben, uralkodtak. Ezen feltevés mellett az uralkodóházak száma és az uralkodás tartama is lényegesen csökkenvén, az ország történelmét is később kezdhetjük, mint amely időre eddig tették. Bárhogyan számítsuk is ezen kornak történelmét, annyi bizonyos, hogy Egyiptom népének történelme jóval előbb kezdődik, mint bármely más népé. A fáraók történetének korát régebben ó- és új-korra osztották. *Maspero* újabban a következőképen osztja fel e kort: I. *a memphisi kor* (az I—X. uralkodó család), II. *a thebai kor* (a XI—XX. uralkodó család), III. *a saisi kor* (XXI—XXX. uralkodó család).

Menat, vagy *Menest* említik első királyul, aki némelyek szerint 3900-ban, mások szerint 4400-ban Kr. e. lép fel s véget vet a papi kasztnak, mely a többi néposztály fölött uralkodott. Ő vetette meg Memphis alapját, bölcs király volt, aki igen

sok hasznos intézkedést léptetett életbe s az ország ellenségei ellen az országon kívül is sikerrel harcolt. *Uenephes* király alatt épült az első piramis, valószínűleg a szakkarai fokozatos piramis.

A IV. uralkodó családból *Khufu* (Cheops) építtette az első gizehi piramist, *Khafra* (Chefren) a másodikat és *Menkera* (Mykerinos) a harmadikat. Sok böles és hatalmas uralkodó származott ebből a családból, kik az országot jólétre és hírre emelték. Az V-ik dynastia ezt növelte. Kiváló jólétnek örült az ország a VI-ik család alatt, melynek jeles királyai közül különösen *I. Pepi* emelendő ki, aki országa határait messze kitolta Nubiába. Ebből a családból való *Nitakrit* (Nitokris) királyné, aki a *Menkera* piramist bevégezte s abba temetkezett.

A IX. és X. család alatt a memphisi uralom helyt engedett a thebæinek. A XI. családból *IV. Mentuhotep* volt az első király, aki Alsó- és Felső-Egyiptomot kormánypálcája alatt egyesítette.

A XII-ik család alatt érte el Egyiptom második fénykorát és legnagyobb virágzását. *I. Amenemes* (*I. Amenemhat*) volt a megalapítója. Ő építi Thebæben a nagy Ammontemplomot és építi fel újra a denderai szentélyt. *I. Usortesen*, a harckedvelő *III. Usortesen* és fia a nevezetesebb uralkodók. Ez utóbbi *III. Amenemes* teremtette meg a Mőrisztavát és építtette a mellette levő templomot, melynek *Lo-pe-ro-hunt* nevéből a görögök a *labyrinth* szót alkották. A XIV-ik dynastia alatt törtek be Ázsiából a kusita törzsű hyksosok vagy pásztorok, elfoglalták Memphist s az ő törzsükből választottak királyt. A *thebai uralkodó család* fenntartotta ugyan uralmát a hyksosok alatt, csak adót fizetett az idegen uralkodóknak. Az egyiptomiak gyűlöltek a betolakodottakat; de ezek ügyesen és tapintattal tudták hatalmukat fenntartani. Az a fáráó, aki alatt József Egyiptomban élt, valószínűleg szintén a hyksosok közül való volt. 150 évig tartott a hyksosok elleni háború, míg végre a XVII. családbeli *I. Ahmes* (Amasis 1591 körül) és *I. Thotmes* visszaűzte őket Szíriába. Ötszáz év után végre szabaddá lett Egyiptom a kataraktáktól a Földközi-tengerig. Az egyiptomiak *I. Ahmest* istenné tették.

A XVIII. dynastia négy *Amenhotep* és négy *Tholmes* királyai alatt győzedelmesen harcolnak az egyiptomiak Szíria ellen s az Eufratig hatolnak előre. Ez a nagy hódítások kora. Legnagyobb volt köztük *III. Tholmes*, Egyiptom leghatalmasabb hadvezére, kit később a fáráók Nagy Sándorának neveztek el, mert Egyiptomot 13 diadalmas hadjáratban a legelső világhatalommá tette. Nemcsak mint hódító, hanem mint kiváló építő is nevet hagyott maga után. *III. Amenhotep (Amenophis)* alatt épülnek azok a templomok és csodás épületek Thebæban, melyek ma is bámulat tárgyát képezik. A görögök *Memnonnak* nevezik s az ő általa épített templom előtt állottak azok a kolosszusok, melyek Memnon-szobrok neve alatt ismeretesek. Fia, *IV. Amenhotep* is szenvedélyes építkező volt. Ősei vallásáról a napimádás vallására tért át; de *Horemhep (Harmachis)* Kr. e. 1433-ban visszaállítja a régi vallást.

A XIX-ik család nevezetes uralkodókat adott az országnak. *I. Ramses* alapítja meg ezt a dynastiát, mialatt Egyiptom nagyságának fénykorát éli. Ő Tanisból származott és sémi eredetű volt. Fia *I. Seti*, mint hódító, a Libanonig nyomul előre. *II. Ramses* vagy *Sesostris*, valószínűleg az elnyomó fáráó, Beirutig ment, sőt némelyek szerint Indiát is meghódította és Tráciáig vitte fegyvereit. Uralkodása alatt virágzott a tudomány, költészet, építészet. Abu Szimbel, Thebæ, Abydos, Memphis és a Deltában sok pompás épületet emeltetett. Vele véget érnek az egyiptomiak nagy hódításai. Állítólag utódja *Menephtah* volna az a fáráó, aki alatt a zsidók Egyiptomból kivándoroltak. A XIX-ik dynastiabeli uralkodók leginkább Tanisban és Gosen tartományban székeltek, hol a zsidó rabszolgákkal pompás építményeket emeltettek.

A XX. családban *III. Ramses* (a görögök *Rampsinitje*), az utolsó nagy fáráó, aki nemcsak az ellenséggel szemben tudta az országot megvédelmezni, hanem béke idején az építkezést, tudományt is ápolta. Utána az ország hanyatlása kezdődik. Ammon papjai hatalmasabbak lesznek, mint a királyok, sőt egyikök királylyá tolja fel magát.

A XXII. dynastiából való *Sesonk* (a bibliai *Sisak*), meghó-

dítja Jeruzsálemet. A villongások mindinkább elhatalmasodnak s az ország hanyatlását okozzák. A XXIII. dynastia alatt az ország több uralkodó között feloszlik.

A XXV-ik család uralkodói bölcsességükkel megint visszaállítják a rendes állapotokat. Majd (654-ben) fellép I. Psammetich a XXVI. és utolsó nemzeti uralkodó család megalapítója. Emelte az ország földművelését, csatornákat építtetett, a művészeteket támogatta s a tudományt felvirágoztatta. Görög tudósokat, művészeket édesgetett az országba s őket gazdagon jutalmazta. Fia, *II. Necho* apja nyomdokain haladt, Szíriát az Eufratig meghódította.

A növekvő perzsa hatalom nemsokára erre az országra is kivetette sóvár szemét. Kambyses, Kyros fia, betört Egyiptomba, 527-ben Kr. e. meghódította Memphist és *III. Psammetichet* meggyilkoltatta. Ezen időtől kezdve 332-ig a perzsák uralkodnak Egyiptomban. Ekkor Nagy Sándor hódító hadjáratában, az Issusnál (333. Kr. e.) vívott csatában, véget vet a perzsák uralmának Egyiptomban s Makedonia alá hajtja az országot.

323-tól 30-ig Kr. e. *Ptolemaeusok* uralkodnak Egyiptomban, eleinte bölcsen és szerencsével. Az ország második virágzása korába lép. A nép vallásának és intézményeinek tiszteletben tartásával népszerűekké és kedveltekké tették magukat. Tudományt, ipart, kereskedést, földművelést fejlesztettek és az országot külellenségek ellen is megvédelmezték. 221-ben *Philopater* alatt már beáll az ország hanyatlása. A hatalmas Róma beavatkozik a mindinkább gyengülő ország ügyeibe, békítő és közvetítőként lép fel a trón birtokáért egymással harcoló rokonok ellen, míg végre a Kr. u. 31-ben vívott actiumi ütközet után *Octavianus* Egyiptomot Róma számára meghódítja. A Ptolemaeusok családjából való utolsó sarjadék, *Kleopatra*, öngyilkos halállal végzi életét.

A rómaiak uralkodása eleinte kedvezett Egyiptomnak; de később, különösen mikor a kereszténység rohamosan terjedt, Alexandriában, sok üldözés érte a római császárok részéről. Ezek között különösen *Diokletian* tette nevét gyűlöltté kegyetlenségei által. *Nagy Konstantin* császár után (324—337) meg-

szűnt a keresztények üldözése a császárok részéről; de ekkor a keresztények között tört ki a villongás, Ariussal szemben, majd Origenes tana folytán támadt pártoskodás miatt, majd midőn az V. században Krisztus egy vagy két természetének kérdését hozták szőnyegre. I. Theodosius alatt (379—395) a keresztény vallást teszik államvallássá s kiirtják az egyiptomi vallás utolsó maradványát is. A kereszténység részben elpusztította a pogány templomokat, részben keresztény imaházakká változtatta. A sirokból remetelakokat csinált az anachoretáknak. Thebænak fénye eltűnt. A paloták köveit széthordták épületek számára s a szenthelyek területét szántóföldekké tették.

A római birodalom kettészakadása után Egyptom a keleti birodalomhoz került s ennek sorsában osztozott bukásával. 619-ben *II. Khozru* perzsa király foglalja el és bírja 10 évig az országot. Ekkor a szaracénok csapnak az országra.

638-ban *Omar khalifa* vezére meghódítja az országot a mohammedán uralom számára. Ez teljesen megváltoztatja az ország képét. Nagy számmal települnek le arabok s a koptok közül sokan átlépnek az iszlámra. Alexandria elveszti vezérszerepét, melyet Fosztát, az új iszlám város ragad magához, hogy aztán átruházza Kairóra. Eleinte nem játszik kiváló szerepet az *Ommajádák* és *Abbaszidák* alatt (750—870). Csak 870-től kezdve áll be némi fellendülés az iszlám világában, midőn *Ahmed ibn Tulun* ragadja magához az uralmat és megalapítja a *Tulunidák* uralkodó családját. Ennek megdülése után a *Fatimidák* veszik birtokukba a hatalmat 973-ban s Kairót, az új várost teszik az ország fővárosává.

Szalaheddin (Szaladin) véget vet a Fatimidáknak és megalapítja az *Ejubidák* dynastiáját, kiknek uralma alatt megint új élet kezd lüktetni. Alattuk vezettek kereszties hadjáratot a Szentföldre, mikor Damiette is három évre (1219—21) a keresztiesek kezébe került. Szalaheddin réme volt a keresztieseknek. Miután seregüket tönkre tette, 1187-ben bevonul Jeruzsálembe. Különböző viszontagságok után Jeruzsálem 1244-ben újra vissza-kerül Egyptom birtokába. A hatodik kereszties hadjáratban

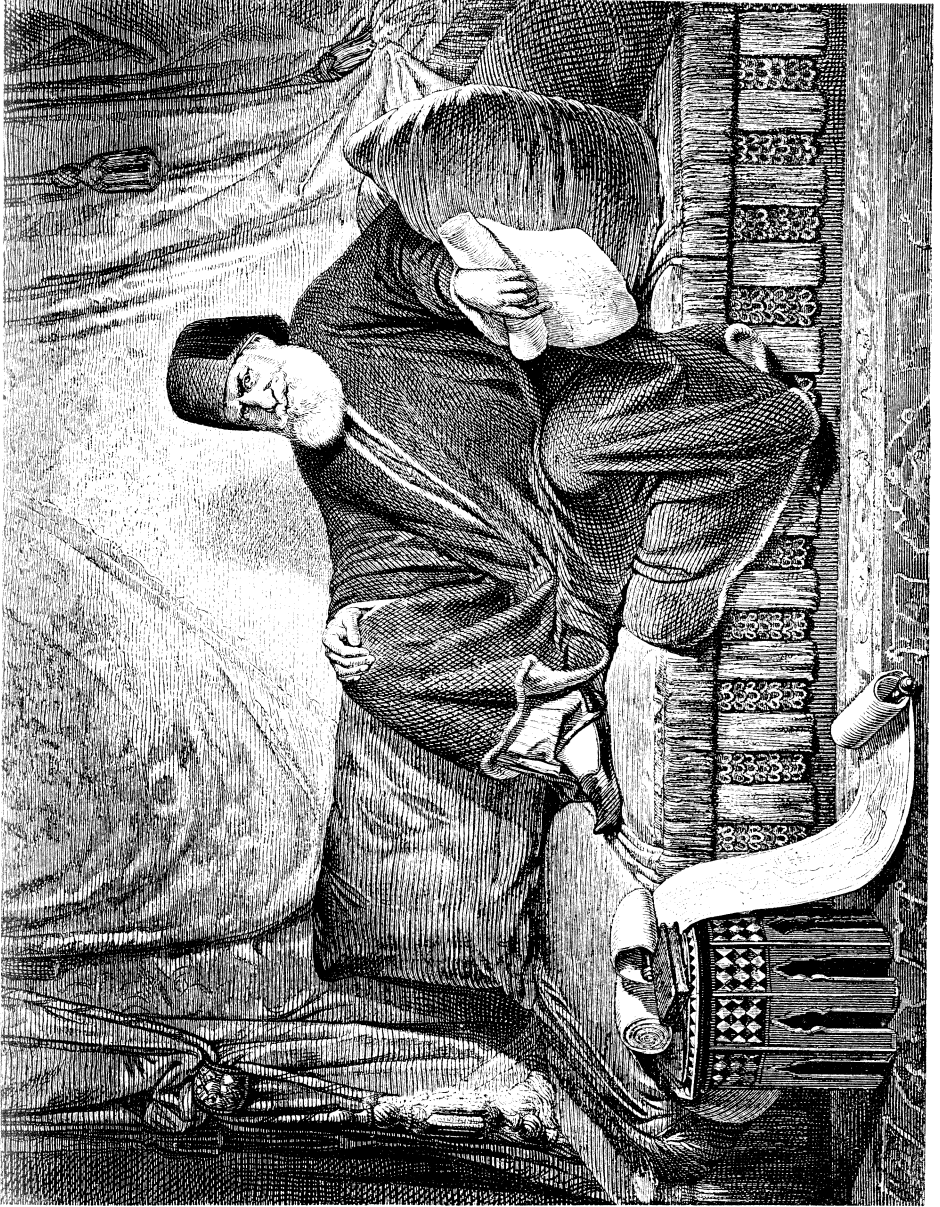
IX. Lajos, a szent, Egyiptom meghódításával akarta Jeruzsálemet birtokába venni. De seregestül együtt elfogott s a mamelukok által megöletett. Az Ejubidák uralmának a mameluk *Melik esz-Szalih* vetett véget és megalapítja a *mamelukok* uralmát, mely Egyiptom történetében a legsötétebb lapok közé tartozik. A mamelukok (rabszolga testőrök) uralma alatt a kegyetlenkedések, zsarnokságok egymást követték. Nem volt se törvény, se jog, csak önkény, mely az uralkodók eljárását irányozta. A hatalom megtartása egyrésztől, annak elragadása másrésztől folytonos ármánykodást és kegyetlenkedést vont maga után. A hatalmas zsarolt és fosztogatott, hogy párthíveit magához láncolhassa. A megfizetett bérencek vak eszközei voltak uruknak és annak érdekeit az ellenpártiak üldözésével, zaklatásával szolgálták. Voltak ugyan a mameluk királyok között is egyes kiválóbbak, mint *Kalaun* († 1290), *Asraf* († 1293), *Haszan* (1346—61), akik nevezetes harcokat folytattak, Kairóban pompás épületeket emeltek, az arab tudományt istápolták; de azért uralkodásuk mégis szomorú korszaka az egyiptomi történelemnek.

I. Szelim, az oszmánok szultánja, 1517-ben elfoglalja ugyan Egyiptomot, török tartományná (*vilajet*) teszi és pasák által kormányoztatja; de a mamelukok uralma azért mégis tovább tart. A gyenge és kapzsi pasák, a gazdag és uralomvágyó mamelukok által megvesztegetve, csak névleg uralkodnak, vak eszközei a mamelukoknak, akik a katonaságnak urai, adót szednek és csak évi adót fizetnek a pasának. Maguk között folytonos viszályban éltek a mamelukok, egymást gyöngítették és az országot pusztulásba sodorták. A török kormánynyal szemben is nem egyszer felmondták az engedelmességet, önállóságra törekedtek, sőt egyesek rövid időre függetlenítették is magukat a portától.

Száználmas, szomorú állapotok uralkodtak Egyiptomban, mikor *I. Napoleon* az egyiptomi expedíciót megindította. A nagy hódítót a fél Európa meghódítása ki nem elégítette, újabb babérokra vágyott. Mindenek fölött vonzotta a Kelet. Itt szerezni vitézi hírnevet, kecsgetőbb volt ő reá, mint bármi más. A pyramisokról letekintő négyezer évvel nemesak katonáinak

önérzetét, büszkeségét akarta ébren tartani; ez a költői momentum őt is ihletté tette. Az angolok uralmát Egyiptom felől meggyöngíteni, csak ürügy lehetett a vállalat megindításához. Jött, mint az orkán, lecsapott és az elviharzás után eltűnt. 1798 július 1-én érkezett a francia hajóhad Alexandria elé, melyet másnap ostrommal bevett, július 13-ikán megverte Murad Bejt, 21-én volt a pyramisok alatti ütközet, 22-én bevette Kairót. Innen átment Sziriába, elfoglalta Jaffát, de nagy veszteséggel a sivatagon át visszatért Egyiptomba. Július 25-én Abukir és Alexandria között megvert egy török sereget; de a franciaországi események gyors hazatérésre kényszeríték. A főparancsnokul hagyott *Kleber* 1800 március 20-án megverte Matarijénél a nagyvezírt; de június 14-én orgyilkosnak esett áldozatul. Utódja *Menou* az angoloktól és törököktől szorongatva, megadta magát s a francia expedíció maradványát angol hajók szállították vissza Franciaországba. Csak három évig tartott a francia uralom Egyiptomban; de ez a rövid idő is elegendő volt arra, hogy egy új kornak, új állapotoknak legyen megteremtője.

Mohammed Ali vette fel a fonalat, melyet a franciák kezükből kiejtettek. Ő oldotta meg azt a feladatot, melyet a franciák félben hagytak. Az ő uralkodásával fordulópont áll be Egyiptom történetében. Ő nyitja meg az országot az újkor civilizációjának, melylyel a jólét, a gazdagság is visszatér az országba. Rendkívüli idők nagy embereket szülnek. Ilyen volt az a kor is, mely ezt az embert szülte. 1769-ben született *Kavalában*, Macedoniának egy kicsiny városában, szegény, de nem alacsonysorsú családból. A korán árvaságra jutott tehetséges fiúnak nevelését nagybátyja, majd ennek halála után, szülővárosának kormányzója vette át. Az ifjú katonai pályára lép, kapitány lesz és nőül veszi a pasa rokonát. 1799-ben Egyiptomba megy, a franciák ellen küldött segédcsapattal. Itt csakhamar hasznossá tette magát, s a csatában is vitézül harcolván, előléptetése őrnagygyá volt az első lépcső szerencséjéhez. *Khozrev* pasa, Egyiptom helytartója, aki a franciák kitakarodása után megint a szultán nevében uralkodott, egy kis csapatot bízott

Mohammed Ali.

kezeire, hogy azzal a mamelukok ellen harcoljon. Mohammed Ali most ravasz módon úgy viselkedett a pasa és a mamelukokkal szemben, hogy egyik féllel se szakítson. Ez alatt mennél több hatalmat és vagyont szerzett s barátainak számát növelte. Midőn elég erősnek érezte magát, jótévője és támogatója, Khozrev pasa ellen fordult. A mamelukok és fizetetlen török katonák zsarolása által nyomorgatott kairóiakkal pasává kiáltotta ki magát, beült a fellelgvárba s a porta által előbb (1805) Egyptom kormányzójává, majd 1841-ben örökös helytartójává nevezette ki magát. Mohammed Ali most terveinek megvalósításához fogott; de az útjában álló legnagyobb akadályt kellett előbb elhárítania. Az ország minden irányú fejlődésének és felvirágoztatásának akadályát a mamelukok képezték. Ezekkel kellett tehát Mohammed Alinak mindenekelőtt leszámolnia. A legborzasztóbb és a történelemben páratlan erőszakossággal járt el ebben. 1807-ben megverte ugyan őket Fajumnál; de ez még nem törte meg hatalmukat. Azért cselhez folyamodott. 1811 március 1-én, barátságot színelve, meghívta az összes mamelukokat a kibékülés megkötésére Kairóba. Egymásután gyantlanul jöttek a bégek a fellelgvárba, összesen 480-an, legszebb lovaikon, díszes ruháikban, fényes fegyverekben. Alig lépték át mindnyájan a fellelgvár kapuját s haladtak fel a magas falakkal elzárt szűk feljárón, azonnal eldőrdült a várban egy hatalmas ágyúlövés, mely jeladás volt az elrejtőzött albán katonáknak, hogy megkezdjék a mérsárlást. Ezek a biztos rejtekhelyekről, ablakokból, falak lőréseiből megkezdik a lövöldözést, mely embert, lovat földre terít. A kelepcebe került mamelukok leugrálnak lovaikról, fegyvereikhez nyulnak, de a magas falakkal védett ellenséggel szemben tehetetlenül hullanak össze társaik és lovaik holttetemeire. A 480 emberből csak egy menekül, az ifjú Emin Bej, aki egy bátor rohammal lovával a bástyafalon keresztül a mélységbe ugratott. Így szabadult meg Mohammed Ali egy fél óra alatt összes ellenségeitől. Maga is megborzadt a kegyetlen mérsárlás jelenetétől; mert nem volt vérszomjas ember, akit gonosz ösztöne hajtott volna e vérengzésre; hanem csak erős akaratú politikus volt, aki minden akadályt elgör-

dített lábai elől. Kegyetlen volt a tett, de ha a mamelukok életben maradnak, vége-hossza nem lett volna a kegyetlenkedéseknek s az ország békéje, felvirágzása meghiusult volna. Ám ezzel a kegyetlenséggel még nem záródott le a szomorújáték; mert a fellegvárban lefolyt mézsárlás után az országban maradt összes mamelukokat (többet hatszáznál) felkoncoltatta. A pasák a kivégzettek fejeit küldték be Kairóba elszámolásul. Mohammed Ali ezután nagy szolgálatot tett a portának azzal, hogy a vahabitákat, az Arábiában nagy hatalomra vergődött mohammedán vallásfelekezetnek híveit hosszas, de szerencsés hadjáratban előbb fia Tusszun pasa, majd fogadott fia, Ibrahim pasa segítségével leverte. A nyugtalan és alkalmatlankodó albán katonák helyére felláhokból új katonaságot szervezett, kiket Ibrahim pasa 1824-ben Görögországba vezetett, hogy a függetlenségükért harcoló hellenek ellen a szultánt segítse és leverte Moreát, honnan csak az európai hatalmak közbenjárására vonta ki katonáit. Mohammed Ali, hogy magát függetlenítsse, ürügyet keresve, megtámadta a portát s fia, Ibrahim pasa diadalmasan vonult előre, egymásután meghódítva Szíriát és Kis-Ázsiának egy jó részét. Csak az európai hatalmak közbenjárására sikerült a portát megszabadítani a tökéletes leveréstől. Ekkor (1841-ben) kapta Mohammed Ali a porta fermánját, mely családját Egyptom örökös urának elismeri és neki több engedményt is tesz; de bizonyos kikötések mellett, melyekből némelyek később módosulást szenvedtek.

Mohammed Alit megtörte az öregség; 1848-ban átengedte az uralmat fiának, Ibrahimnak s 1849 augusztus 2-án meghalt a Subra palotában. Nagy tetterejű, erős akaratú, fáradhatatlan munkájú, nagy államférfiúi és hadvezéri képességgel megáldott férfiú volt Mohammed Ali, aki nagy célokat tűzött maga elé s azok megvalósításában semmi eszközt se kimélt.

Fia, *Ibrahim*, rövid ideig bírta az uralmat, még atyja életében halt meg s őt követte Tusszun fia, *Abbasz* pasa, egy aljas szenvedélyű, kapzsi neveletlen, nyers és kegyetlen ember. Egyedül csak szenvedélyeinek élt, minden szellemi haladás ellensége volt, a hadsereget feloszlatta, hogy annak költségeit

másra, különösen állatseregleteinek gazdagítására fordítsa. Alatta épült az alexandria-kairói vasút. A porta nyomását vesztegetéssel ellensúlyozta, a krími háborúba 15,000 embert küldött a szultánnak. 1854 jul. 25-én orgyilkosságnak esett áldozatul.

Utódja *Szaid* pasa jó tulajdonokkal bírt, műveltsége is volt, az idegeneket, különösen a franciákat szerette, országának javát sokban előmozdította, csak nem volt kitartó elhatározásaiban s a pénzügyi dolgokban nem elég reális. A Szezezi-csatorna építését kedvvel és pénzzel támogatta.

1863-ban bekövetkezett halála után *Ismail* pasa vette át az uralmat. Több éven át Párisban neveltetve és ott élve, nemcsak a francia nyelvet tanulta meg alaposan, hanem a francia műveltséget is elsajátította. Ő maga is természettől fogva francia vérmérséklettel bírt s azért rokonszenvezett mindennel, ami francia. Egyiptomban rendkívül sokat teremtett az ő fogékony lelke, határtalan bőkezűsége és végzetetlen ambíciója, hogy jó uralkodónak tartsák. Egyiptom határait messze kitolta hódításaival s a sivatag egyes részeinek megművelésével a belső területet is növelte. Nagy gondot fordított a meglevő csatornák karbantartására, melyeknek számát új építkezésekkel jelentékenyen szaporította. Ebben igen helyes érzéket árult el; mindenütt a legalkalmasabb helyeken építettett csatornákat és zsilipeket. Ezzel a földművelést, az ország gazdagságát tetemesen emelte. A Deltát ellátta vasúthálózattal, a távirót és postát jó karba helyezte és kiterjesztette. Alexandriának új, nagy kikötője számos millióba került. Sokat áldozott a régi műkincsek kiásására, elhelyezésére és fenntartására. Nemcsak a tudományt, művészeteket ápolta helyes érzékkel, hanem a közoktatásügy javítására is gondot fordított. A keresztény intézményeket is gyámolította s nem egy keresztény templom és iskola építését pénzzel is elősegítette. Felfedező utazásokra, földrajzi kutatásokra, tudományos vállalatokra sokat áldozott. A földrajzi tudománynak igen nagy barátja volt. 1881-ben, midőn már állásától megfosztva élt Olaszországban, meglátogatta Velencében a harmadik nemzet-

közi földrajzi kongresszussal kapcsolatos földrajzi kiállítást. E sorok írója, mint a magyar kiállítás miniszteri biztosa és rendezője, szerencsés volt akkor a magyar kiállítást bemutatni Iszmail pasának, aki hosszan időzött a magyar osztályban és élénk érdeklődéssel szemlélte különösen a vízrajzi térképeket és munkálatokat. Nagyon örült annak, hogy e sorok írója törökül, a pasa anyanyelvén magyarázta neki a kiállítást. A khedive a magyarok iránti rokonszenvéről nem egy hízegő nyilatkozatot tett. A földművelés és gyáripár emelésére rendkívül sokat áldozott. Ő maga is beállott termelőnek. Különösen a cukor-iparnak volt barátja. A Nilus mentén sok cukorgyárat állított fel, melyeknek füstölő kéményei ma is az ő vállalkozó szelleméről tanuskodnak. Ő volt bizonyára a világ legnagyobb cukortermelője. Az indiai cukornád ma teljesen meghonosult Egyiptomban.

Legszebb tetteinek egyike volt a rabszolgaság megszüntetése. Hogy a francia műveltségben nevelkedett uralkodó túlbuzgóságában sok olyast is tett, ami az ottani fogalmak és felfogás szerint helytelen volt, nevezetesen, hogy udvari bálokat adott, melyeken az udvari hölgyek is megjelentek, hogy az operát, a balletet, a lóversenyt meghonosította, az leginkább annak tudandó be, hogy inkább a külföld előtti népszerűséget kereste és hajhászta. Ezek és ehhez hasonló majmolásai a Nyugat intézményeinek, bátran elmaradhettek volna. Legnagyobb hibája volt pazarlása, mely határt nem ismert s ami később nyakát is szegte. Nyugati kalandorok, föltalálók, kulturapostolok millióit nyelték el a bőkezű uralkodónak, aki a pénz értékét nem ismerte, s aki hamar és meggondolatlanul szórta a pénzt mindenre, ami hiúságának hízelgett s amiről azt hitte, hogy Európának tetszeni fog. Rengeteg pénzébe került a porta embereinek a megvesztegetése is. A sztambuli effendik ismerték gyengéjét és sokféle módot találtak arra, hogy hiú adományok kieszközlésével zsebein eret vágjanak. Hogy pazarlásairól fogalmunk legyen, csak a következő adatokat közlöm: 1866-ik évi konstantinápolyi utazása alkalmával 96 millió koronánál nem kevesebbet pocskolt el; 1868-iki útja két hónap

alatt 30 millióba került. Temérdek pénzt emésztettek meg a pazar fényű kastélyok, Új-Kairónak felépítése, az Ezbekijeh-tér megteremtése, annak vízmedencéje, útjai, cseppkő-barlangjai, hídjai, köskjei. Elképzeltük ezek után, mibe kerültek a színházak, a nagy operaház, a vaudeville-színház, a cirkusz, hippodrom stb. Európából az alkirály költségén szerződtek személyzetet mindezen színházak és mulatóhelyek számára. A cirkusz állott 100 emberből és 80 lóból, kiket az alkirály költségén szállítottak Bruxellesből Kairóba, hol nemcsak a cirkuszt kapták ingyen és annak bevételeit, hanem még évenként 192.000 K subventiót is húztak, mely a következő télen 384.000 K-ra emeltetett. Egy énekesnőnek háromszori föllépésért 34.560 K-át fizettek; az első táncosnő havonként 15.400 K-át kapott. Az operaháznak és a vaudeville-színháznak havi kiadása fizetés, jelmezek, ruhatár fejében 384.000 K-ra rúgott. De mindezen pazarlásait felülmulta azzal, amit a Szezi-csatorna megnyitásánál művelt. Erről más fejezetben fogok szólni.

Legtöbb bajt okozott neki kétségkívül a *Szezi-csatorna*. Ismail pasa a porta megkérdezése nélkül jelentékeny engedményeket biztosított a csatorna-építő vállalatnak. Ez ellen a porta a hatalmak előtt óvást emelt, ami nagy zavarba hozta Ismailt, melyből III. Napoleon közbenjárására csak úgy bontakozott ki, hogy az engedmények megváltása fejében 84 millió frank fizetésére vállalt kötelezettséget. Ez az uralkodása kezdetén vállalt nagy adósság alapját képezte a későbbi pénzzavaroknak. A terheket adóemeléssel igyekezett fedezni. 1867-ben a krétai felkeléssel elfoglalt portától engedményeket akart kicsikarni, de az eddig bírt *váli* (kormányzó) cím helyett *khedive* (alkirály) címen kívül egyebet nem nyert. Ismail pasa ezzel be nem érven, még más engedményeket is követelt, nevezetesen, hogy pénzt verethessen, kitüntetések adományozhasson, külön diplomáciai képvisellel bírjon, önálló kereskedelmi politikát folytathasson és hogy külön igazságszolgáltatást gyakorolhasson. Hogy követeléseinek súly adjon, beutazta az európai udvarokat, azon ürügy alatt, hogy őket a Szezi-csatorna megnyitására meghívja, de tulajdon-

képen azért, hogy ügyének propagandát csináljon. Ezzel felébreszté a porta gyanuját, mely igazolásra szólítá fel őt és hűbéri viszonyának feltüntetésére, többrendbeli követeléssel lépett föl ellene, azzal fenyegetve őt, hogy követelései nem teljesítése esetén megfosztja állásától. Aali pasa nagyvezirnek, Iszmail pasa ellenlábásának, 1871-ben bekövetkezett halála után a porta engedékenyebb lett az alkirály iránt. Mahmud pasa nagyvezir, az alkirálytól kapott három millió tallér fejében több engedményt biztosított neki, többek között, hogy önálló igazságszolgáltatást kapott, hogy kölcsönöket köthet előleges engedély kikérése nélkül. 1873-ban másodszer is Konstantinápolyba utazott Iszmail, ott nagy ünnepélyeket rendezett, a szultánnak egy millió font sterling ajándékot adott, minek fejében a következő engedményeket kapta: a trónöröklés az ő családjában az elsőszületési és származási jog szerint biztosíttatik, teljes függetlenség közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben, idegen hatalmakkal a szultán előleges engedélye nélkül szerződéseket köthet és a külföldön képviselőket tarthat, kölcsönöket vehet, pénzt verethet a szultán névjegyével (tugra), a hadsereget tetszés szerint emelheti, a hajóhadat növelheti, csak páncélhajók építésére kell a szultántól engedélyt kérnie. Ennek fejében az évi hűbér-adó 500.000 zacskóra (5,200.000 koronára) emeltetett.

Az állampénztárnak illetén megterhelése nemsokára érezhetővé vált. 1875-ben már beállottak a pénzzavarok, melyeken azzal igyekezett könnyíteni pillanatnyilag, hogy a Szezei-csatornának kezeiben levő 176.602 drb részvényét eladta az angoloknak 4 millió font sterlingért. Az angol kormánytól egy derék pénzügyi szakembert is kért, aki az állam pénzügyi dolgait rendezze. Kapott is egy szakembert, de ez csakhamar visszatért Angliába, mert az alkirály nem akart takarékoskodni. A pénzügyi zavarok nőttön-nöttek s ezekhez járult még egy Abesszinia ellen balul végződött háború, mely nagy váltságdíjat rótt rá a foglyok kiváltásáért. Az 1874-ben elfoglalt Dar-Fur is fellázadt 1877-ben, mely évben az orosz-török háború is sok költséggel járt.

A növekvő pénzzavarokban a hivatalnokok és szállítók fizetéseit és követeléseit sem fizették ki, s mindenféle tisztátalan eszközökhöz folyamodtak a zavarok eloszlatására. A részben idegenekből, részben bennszülöttekből összeállított minisztérium és az alkirály és családja egész vagyonának az államra való átruházása se segített már a bajon. Az alkirály által tervbe vett államcsíny is sikertelen maradt; mert mindenki belátta, hogy az alkirály a pénzügyek rendezését nem akarja komolyan, hanem csak időt keres a pénzügyi bukás elodázására. Az európai hatalmak beavatkozását minden áron kijátszani igyekezett Iszmail; de ezek megúnván a csalóka játékot és hitegetést, konzuljaik által azt tanácsolták neki hogy lépjen vissza fia javára. Midőn Iszmail erre ráállani nem akart, a portát hívták fel, hogy állásától elmozdítsa. Ez meg is történt 1879 június 25-ikén. Az alkirály előbb Konstantinápolyban, majd Algirban akart letelepedni; de midőn ezt neki megtiltották, előbb Nápolyban, később Turinban lakott.

Fia *Tevfik* vette át az ország uralmát 1879-ben, mely alkalommal a porta az atyjának adott jogok egy részét visszavonta. *Tevfik* komoly jóakarattal és buzgósággal igyekezett nehéz tisztének eleget tenni. Takarékossgot és értelmet is mutatott. *Tevfik* pasa és első minisztere, *Riaz* pasa mindent elkövettek, hogy az ország pénzügyeit rendezzék s az előbbi kormány visszaéléseit orvosolják, különösen a felláhok elnyomását enyhítsék. Egy nemzetközi elszámoló bizottságot ruháznak fel az adósságok tisztázásával. Angol és francia főellenőröket neveznek ki, akiket rendkívüli hatalommal látnak el. Ez az intézkedés üdvösnek bizonyult a zavart anyagi helyzet javítására; de az alattvalók ebben az ország függetlenségének elvesztését látván, fellázadnak 1881—1882-ben *Arabi* pasa vezetése alatt. Angol és francia hajóhad jelenik meg Alexandria előtt, hogy az országban a rendet helyreállítsa. Az alexandriaiak 1882 június 11-én azzal felelnek e megszállásra, hogy számos európaikat leölnek és bántalmaznak, mire Seymour tengernagy július 11. és 12-én összebombázza Alexandriát. *Arabi* pasa Tell el-Kebirnél vereséget szenved és fogságba

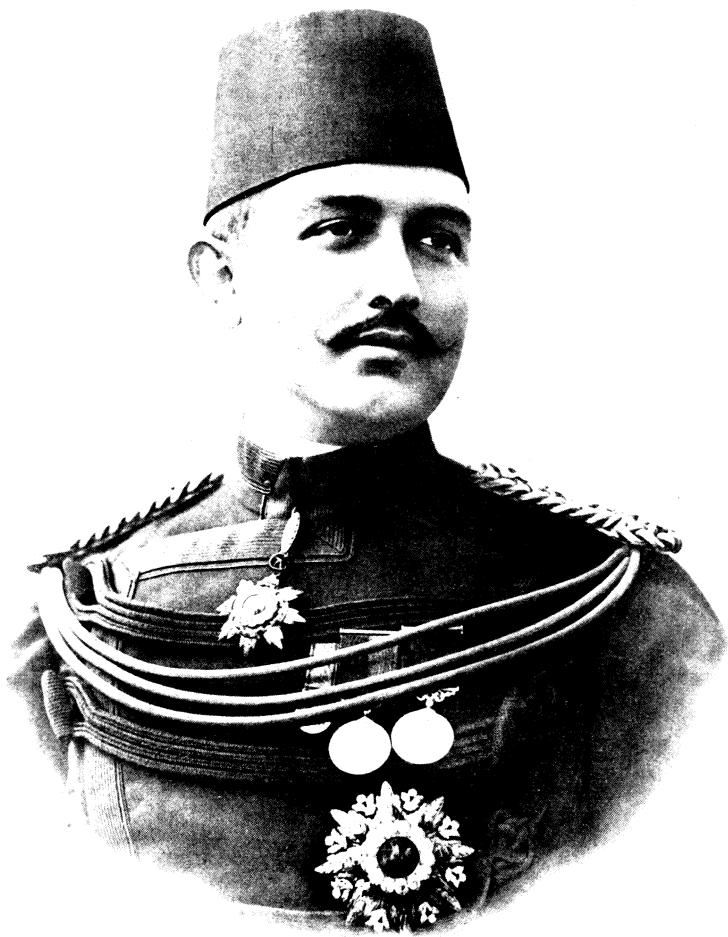
Mohammed Tefik khedive.

kerül. Az angolok megszállják Egyiptomot, melyet azóta kezükben tartanak. A khedive az angolok akaratától függő báb s csak névleg ura Egyiptomnak, tényleg azt kell tennie, amit az angolok akarnak. Az angolok bevonulása Egyiptom földjére elkeserítette a mohammedánokat, Nubiában és Szudánban föllázadnak a Mahdi (próféta) vezetése alatt s a vad és fanatikus csorda egymásután arat győzelmet az angolok és egyiptomiakkal szemben. A Mahdi után az ő khalifája lép az ittasult és bosszút lihegő mohammedánok élére. Hicks, Baker és Gordon pasák egymásután szenvednek vereséget. A mahdisták kezébe kerül Szudán, elesik Khartum s majd a Nilus második zuhatagjánál állanak előcsapatjaik.

1896-ban Anglia megindította hadjáratát az 1885-ben elvesztett Szudán visszaszerzésére. Négy éven át elkeseredett, makacs harcot folytatott Kitchener generális a dervisek serege ellen. Egymásután foglalták vissza a Mahdi által birt területeket, mire 1900-ban Abdulláh khalifának és összes emirjeinek Om Debrikátnál szenvedett veresége és lemészárlása után Szudán újra visszakerült Egyiptom birtokába.

Tevfik pasának 1892-ben hirtelen bekövetkezett halála után az 1873-ban megállapított öröklési rend szerint *II. Abbasz Hilmi pasa*, az alkirály fia lép az uralomra a szultán beleegyezésével. Az 1874-ben született ifjú atyja életében a bécsi Teresianumban folytatta tanulmányait s akkor éppen a jogi fakultás második évfolyamában volt, mikor atyja halálakor hirtelen haza hívták az alkirályi trón elfoglalására. Az ifjú uralkodó a hatalom elfoglalásakor ígéretet tett, hogy atyja nyomdokain fog haladni, hogy az ország javát telhetőleg előmozdítani és munkálni fogja.

Amióta az angol invasio Egyiptomot megszállva tartja, a pénzügyi helyzet javulásnak indult, miben Cromer grófnak, Anglia egyiptomi főkonzulának és meghatalmazott miniszterének van a főérdeme, aki az angolok által megszállott ország reorganisatióját kezében tartotta 1907-ig. Azóta Sir Eldon Gorst, a pénzügyminiszterium volt államtitkára végzi ezt a nehéz és fontos tisztelet. Szabályozták a Nilus árterületét óriási csatorna- és töltésmunkálatokkal, megszüntették a hűbért munkát, s javí-

Abbas Hilmy

tották a földművelő pórnap helyzetét; rendezték az adóügyet, lejjebb szállították a kölcsönök kamatlábát. A tisztviselők rendszeren kapják fizetéseiket. Az angol katonák, mint a rend és béke fenntartói, tartják kezökben az uralmat a Nilus partjain. A porta már ismételten tett lépéseket arra nézve, hogy az angolok az országból kimenjenek; de Salisbury minden tárgyalást kereken visszautasított, kijelentvén, hogy Anglia addig tartja Egyiptomot megszállva, míg bel- és külellenségei ellen megerősödik; Egyiptomot a portától elszakítani pedig eszé ágában sincsen Angliának.

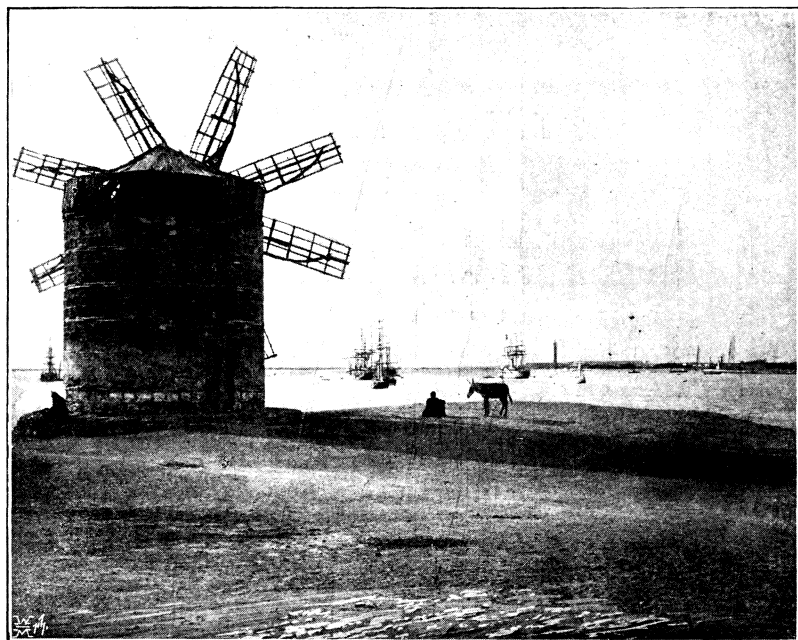
ALEXANDRIA.

(Megérkezés Alexandriába. A hajó megostromlása. Kedélyes vámtisztek. Egy magyarul beszélő arab. Az összebombázott város. Pharos félsziget és világítótornya, a hét csodák egyike. A régi Alexandria. A modern város. Mohammed Ali szobra. Arab és török városrész. Az alkirály palotája. Pompeius oszlopa. Arab temető. A jobbmóduak városrésze. A bazár. Az Abbat-vendéglő.)

MÁR A NAP FÖLKELTÉ előtt fönn voltam a hajó hídján, türelmetlenül várva Alexandria (arabul Iszkenderije) föltünését. A nap már kibontakozott a hajnal ködös láthatárából s mint fényes golyó ragyogott az égen, mikor Alexandria kikötője felé tartott hajónk. Gondolataimmal elmerültem a régmúlt idők emlékein s a jelenkor eseményein. Minden összefolyt előttem s ihletve tekintettem azon partok felé, hol az a csodás világ előttem lassankint kibontakozott. Már messziről egy csolnak közeledik hajónkhoz, félholdas és csillagos török lobogó van rajta. A partkapitányság tisztviselője, a révkalauz (*pilota*) jó, hogy hajónkat a kikötőbe vezesse. Átveszi a hajó irányítását és bemegyünk a régi kikötőbe, a *Port vieux*-be. A víz sekélysege miatt hajónk messze maradt a parttól. A kikötőben most is az az élet, ami akkor volt, midőn először láttam. Az alkirálynak palotája, a *Rasz-et-Tinen* (Fügefok) épen olyan igézően bontakozik ki a hullámokból, mint mikor Ismail pasa volt lakója. A *Pompeius oszlopa* már jó messziről magára vonja figyelmünket. A tenger partján szélmalomok vitorlái hányják a cigánykereket, ép úgy, mint nálunk az Alföldön vagy Hollandiában.

Ezalatt a kapitány elvégzi a sanitas embereivel köteles teendőit, átnézik a hajó okmányait, tudomásul veszik, hogy mindnyájan egészségesek vagyunk, amit a kapitány a sárga

lobogó felhuzásával már a kikötőbe érkezéskor is jelzett. Megadják a partraszállásra való engedélyt. Erre megkezdődik a kiszállás. Hajónkat csolnakok özöne veszi körül. Félmeztelen, jobbára fekete arcú alakok eveznek egymással versenyezve hajónk leeresztett lépcsőjéhez. A vendéglők kapusai kendőt lobogtatva ajánlgatják házaikat. A Cook-féle vállalat emberei

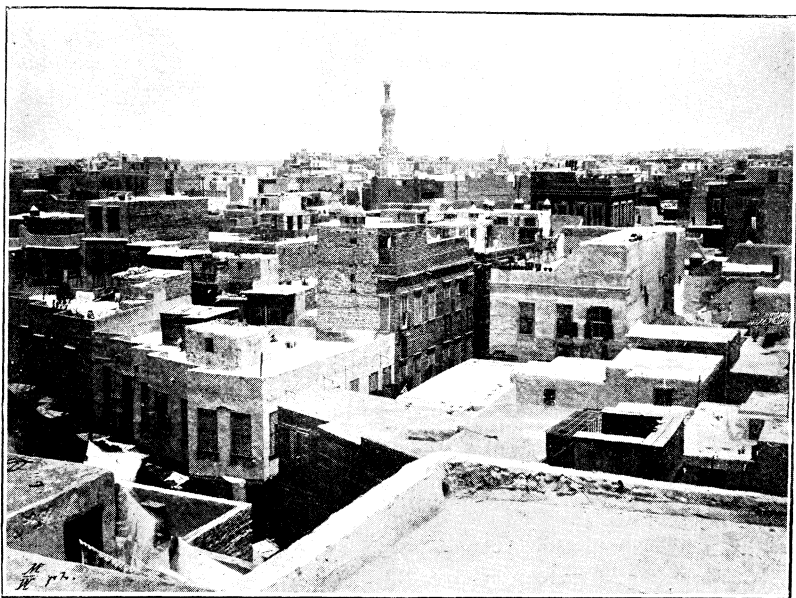

Alexandria. A kikötő.

nyugodtabban viselik magukat; a mellükre függesztett felírás: Cook csak arra szolgál, hogy felhívják magukra azon utasok figyelmét, akik a híres utazócég jegyeivel vannak ellátva. A szállodák bérszolgái, csolnakosok, hordárok, kalauzok és sok más gyanús alakok, akik a hajó lépcsőjén nem tudnak feljönni, köteleken kapaszkodnak a hajóra és lármázva egymással veszekedve és dulakodva ajánlják fel szolgálatjukat. Szemesnek kell lenni, hogy ki ne ragadják kezünkől is podgyászunkat. Aki először utazik Keleten és ilyen zajos jelenetet nem látott, azt hiszi, forrongás ütött ki. Pedig a szegény em-

berek csak egy darab mindennapi kenyérért harcolnak a maguk és éhező családjuk számára.

Elfoglalva a számunkra kirendelt esolnakokat, partra evezünk és a vámházhoz megyünk, hol podgyászsunkat kellett volna megszemlélniök a török fináncoknak. Vámtisztek ültek a vámház előtt, kávé t szüresölve és csibukolva. Azonnal megismertem, hogy törökök s beszédbe ereszkedtem velük. Arra a kije-

Alexandria. A város látképe.

lentésre, hogy magyarok vagyunk, barátságosan bölintgattak s meglehet ennek, meglehet részben talán annak, hogy konzulátusunk egyik tisztviselője jött fogadásunkra, lehetett tulajdonítanunk, hogy a fináncok előzékenyen, podgyászaink megtekintése nélkül engedtek minket tovább menni.

Konzulátusunk vezetője, gróf Was Ármin, a konzulátus egyik tisztviselőjét, *Nahasz Effendit*, küldötte ki, hogy minket megérkezésünkkor tájékoztasson és támogasson. Nahasz Effendi arab létére otthon, a maga emberségéből megtanult magyarul s jól esett nekünk, midőn nagy meglepetésünkre anyanyel-

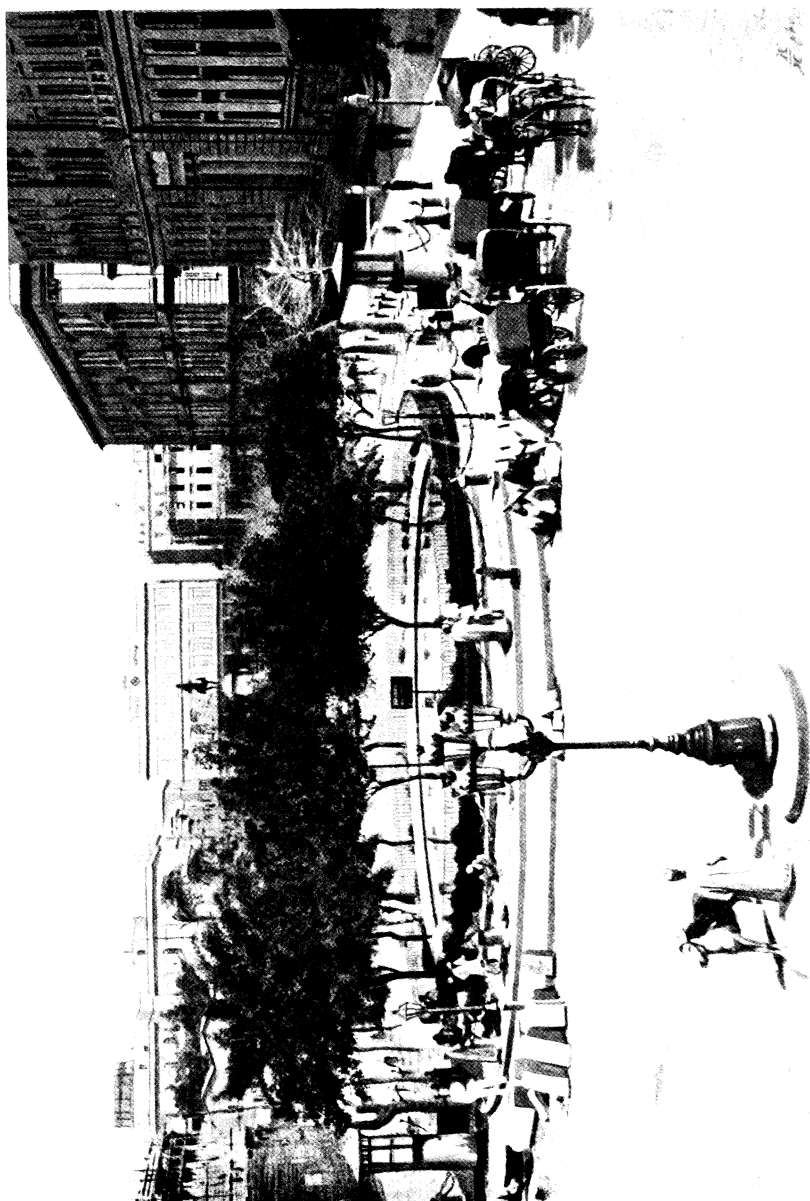
vünkön szólott hozzánk. Kérdésünkre, hogy miként jutott a magyar nyelv birtokába, azt felelte, hogy mint osztrák-magyar konzulátusi hivatalnok kötelességének tartotta nemcsak németül, hanem magyarul is megtanulni. Hányan vehetnének példát a derék Nahasz Effenditől!

Midőn a vámházból kijöttünk, elfoglaltuk az ajánlkozó bérkocsikat s a *Hôtel Abbatba* hajtottunk. A város, melyet most látok másodszor, sokat vesztett pezsgő élénkségéből; mert habár van keleti tarka-barkaság, nyüzsgés, zürzavar, fülsértő rikácsolás most is bőviben; de Iszmail pasa korában rám sokkal nagyszerűbb benyomást tett itt minden. Aztán mily szomorú látvány terül el a tengerparti házsorokon!

Romok fődnek el egész városnegyedeket, melyekben nyomorral küzdő, szánandó rongyos alakok görnyedeznek és szaladgálnak százával egy robogó kocsi után alamizsna reményében. Az angol beavatkozás áldását és Seymour admirális hősiségét gyászolják e romok. Azt hirdetik azok a büszkén masírozó brit katonák is, akik az alkirály palotája előtti térre, a khedive ablakai alá mennek katonai gyakorlatokra.

A szállodában leraktuk podgyászunkat s az ebéd idejéig elmentünk a városnak és nevezetességeinek megtekintésére.

Alexandria (arabul Iszkenderije) Nagy Sándor városa, Kairó után Egyiptomnak legnagyobb városa, a tenger és a Mareoti-tó között elterülő keskeny földszalagon épült. Nagy Sándor eredetileg a tenger partja előtt fekvő *Pharus* szigetre építette a várost, melyet egyik Ptolemaeus azután a Heptastadion nevű töltés által a szárazfölddel kötött össze. Így két öböl keletkezett, a nyugati kisebb, mai ó-kikötő (*Port vieux*). Eunostos (szerencsés hazaérkezés) nevet viselt a keleti, a nagyobb öböl, a mai új-kikötő (*Port neuf*). A töltés alatt két boltozott átjárás volt az egyik kikötőből a másikba. Később a töltés 1500 méternyire kiszélesítve összefolyt a szárazfölddel és földnyelvvé változott a szigettel együtt. A földnyelv legszélső keleti végére, a *Pharus*-ra építette ugyanaz az uralkodó a 180 méter magas világító tornyot, melyet az ó-világ hét csodái közé számítottak s melyről a világító-tornyokat egyáltalán *pharus* oknak

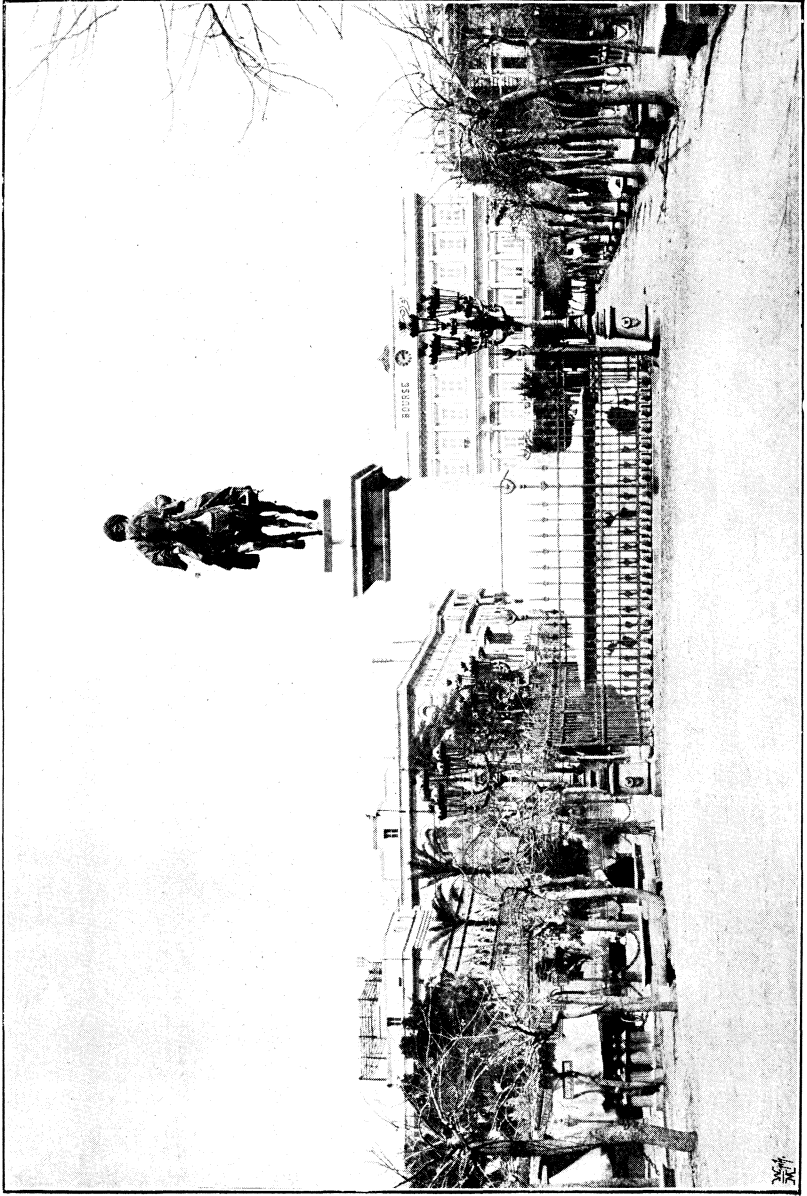

Alexandria. A Place des Consuls. Most Mohammed Ali ter.

(olaszul *faro*, franciául *phare*) nevezték. A régi kikötő fekvésénél és mélységénél fogva nagyobb hajók befogadására alkalmasabb; az új kikötőt Mohammed Ali nagy költséggel kiköztortatta és használhatóvá akarta tenni; de újra annyira elhomokosodott, hogy nagyobb hajók nem köthetnek ki benne.

A régi Alexandria a Ptolemaeusok bölcs és gondos uralkodása alatt nagy virágzásnak indult s a világnak első kereskedő városa és a görög tudományoknak székhelye lett. Sok nevezetes és nagyszerű épületéről tesznek említést az ó-kori írók. Ezek között nevezetesebbek a színház, *Poseidon* temploma, *Caesar* temploma, mely előtt állott a két híres obeliszka, melyek egyikét, a Kleopatra tűjét 1880-ban New-Yorkba vitték, a másikat 1878-ban Londonban a Themse partján állították fel. A *Serapeum*, a Serapis temploma nagy kiterjedésű épület volt, melyben egy nagy könyvtár is állott. Óriási épület volt a *Museum*, oszlopcsarnokokkal, udvarokkal, gazdag könyvtárral, melyben Caesar idejében 900.000 db tekercs volt. A *Gymnasium*, *Hippodrom* a testedzés és sport számára nagy területen épültek és gazdagon voltak ellátva mindenféle felszereléssel. Nagy Sándort, a város alapítóját, a *Soma* nevű királyi sírboltba temették.

A Ptolemaeusok után a rómaiak uralma alá került a város. A VI. Kleopatra és férje XII. Ptolemaeus között kitört viszályt felhasználták a rómaiak, hogy az ország ügyeibe avatkozzanak. Pompeiust mindkettőnek gyámjává tette a senatus, de a pharsalosi ütközet után Egyiptomba menekülvén, itt Ptolemaeus biztatására megöletett. Erre az ő győztes ellenfele Caesar vonult be diadallal Egyiptomba, de a nép és a király kemény ütközetben támadtak ellene. Majd Antonius és Kleopatra uralkodnak a városon, míg leveretésük után egészen a római birodalom hatalmába kerül. A kereszténység hamar megerősödik benne s mint előbb a pogány, most a keresztény tudományosságnak lett székhelye. A város sok viszontagság kiállása után mindinkább süllyed s elveszti világkereskedelmi fontosságát. Újvirágzását Mohammed Alinak köszöni. Iszmil pasa is sokat tett fellendülésére.

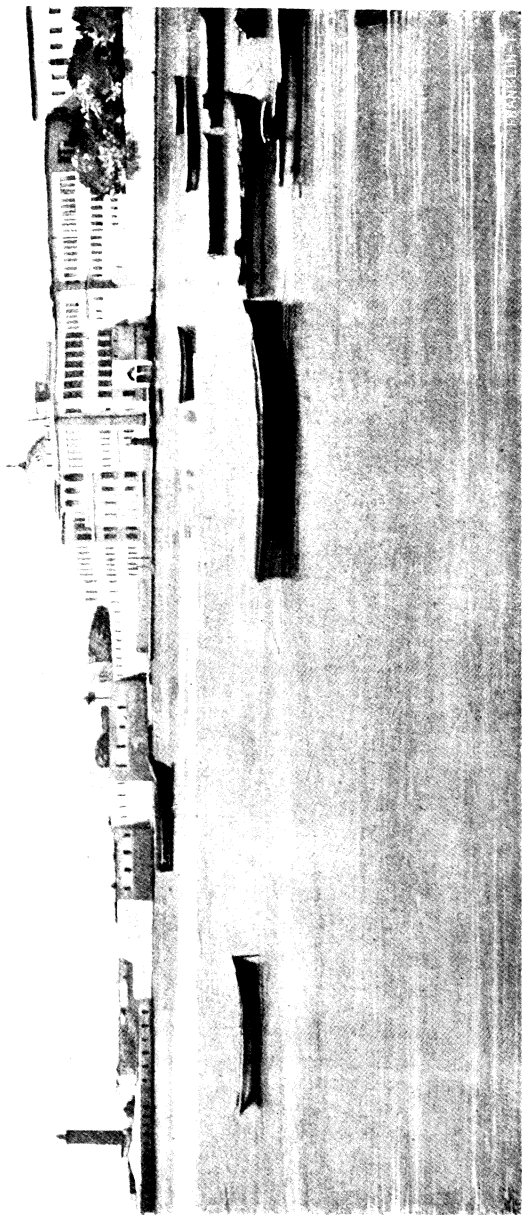
Alexandria. A Place des Consuls. Mohammed Ali szobra.

1894

Alexandriában csak igen kevés az, ami keleti városra emlékeztet. Beillik az bármely európai városnak, különösen az új városrész, mely egészen európaias jellegű. Az iszlámot szárandó módon elnyomta a betolakodott idegen elem, mely ugyanaz a levantei korcs zagyvalék, összeverődve olasz, francia, görög és szefardim (spanyol-zsidó) vegyületekből, mint bárhol másutt a török birodalomban, ugyanazzal az arcátlan élelmességgel, ugyanazon bűnökkel. Maholnap az a kevés mohammedán jelleg is, ami még látható az arab és török városrészekben, ép úgy el fog tűnni nyomtalanul, mint ahogy a faráók korára emlékeztető nyomok is rég elenyésztek. Ma csak Alexandria régi térképével kezünkben vagyunk képesek ráfogni a Pompeius oszlopa melletti arab temetőre, hogy itt feküdt egykor a fényes Serapeum, a Ptolemaeusok által meghonosított Serapis isten szentélye, nagy kiterjedésű épületeivel s híres könyvtárával. Minderről ma egyetlen kő sem regél. Így tűntek el a föld színéről Nagy Sándornak és a többi királyoknak sírjai, a tudományoknak gazdag tárházai, a muzeum, a Ptolemaeusok palotái. Kleopátra túje idegen ég alá vándorolt, ahová egykor követni fogja alkalmasint a Pompeius oszlopa is.

Sétánkban először a *Mohammed Ali-térre* mentünk, melyet ma is még jobbára régi nevén *Place des Consuls*-nak neveznek. Ez Alexandriának főtere, két szökőkúttal és sétatérrei. A tér közepén van Mohammed Alinak turbános lovasszobra, mely teljesen elüt a nyugati izlésben épült palotáktól, melyek a tért minden oldalról körülveszik. A kavalai török kalandor, aki az egykor hatalmas oszmán birodalmat rettegésbe ejtő vakmerő albánjaival, nem ilyen jövőt álmódott egykor az ő hazájának. Iszmail pasának nagy előítélettel kelle szembe szállania és kemény megtámadtatások ellen küzdeni, midőn ezt és az Ibrahim pasa szobrát megkésztette; mert a mohammedán vallási törvény, a Korán tiltja az emberi arcnak, isten remekének lemásolását, utánzását, tiltja a képzőművészetet. A Jaquemard mintája után ércebe öntött szobor dacol a mohammedán vallás törvényeivel. E téren van a börze, az

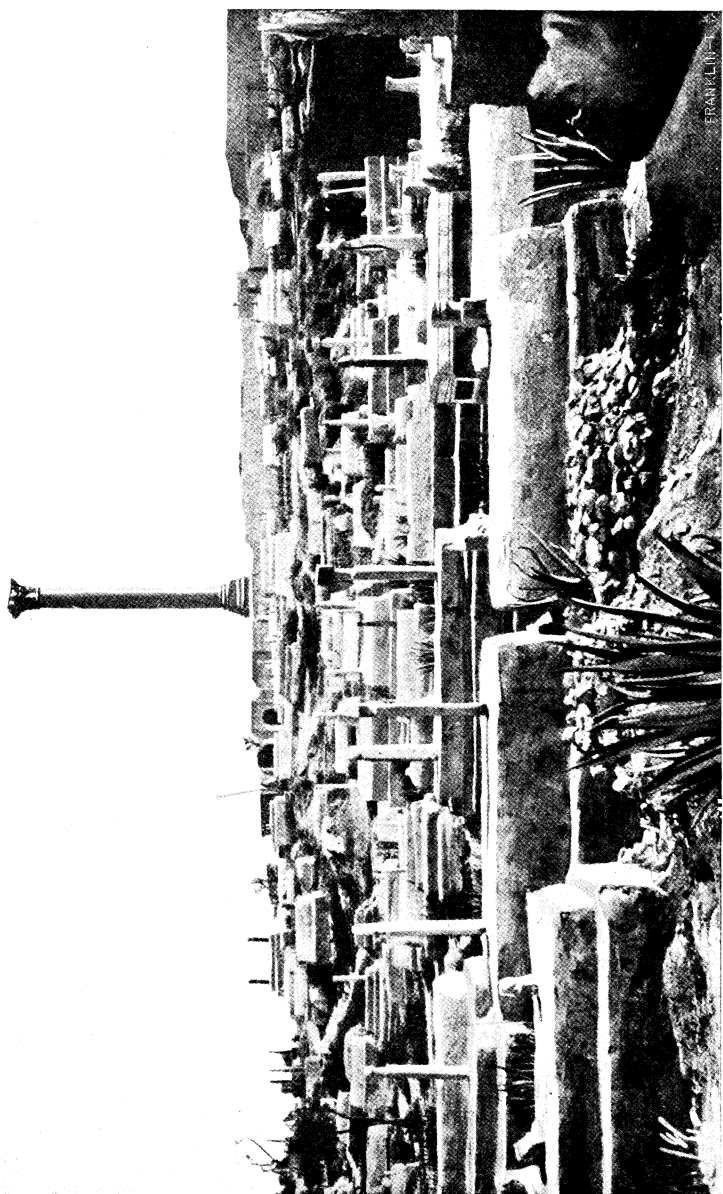
Alexandria. A Ross-et-Tin palata.

anglikán-templom, a nemzetközi törvénytudósoké. Vannak kávéházak, európai jellegű szép nagy boltok, diszes kirakatokkal. A város előkelőségének, a nyugati embereknek ez a találkozó, szórakozó helye.

Az arab városrészen kocsiztunk azután végig, azon a helyen, mely még megőrizte hamisítatlan jellegét. Egyetlen szűk utcák, tele piszokkal, kellemetlen szaggal, a szegénységnek minden járulékával állanak előttünk. A házak jobbára fából vannak építve, inkább összetákolva, mindannyian fedél nélkül, de annál több erkéllyel; a tető terraszul szolgál, hol a család naplemente után hűvös levegőt élvez, részben alszik is. Mint cigányrajok úgy jöttek utánunk asszonyok, gyermekek, alamizsnáért rimázkodva. A házak földszinti részében jobbára boltok és műhelyek vannak, hol az iparosok kezdetleges mesterségüket folytatják.

A hosszú *Rasz-el-Tin*-utcán végig haladva s kiérve az arab városrészről, a török városrészbe jutottunk, mely annyiban különbözik az előbbtől, hogy itt már rendesebbek az utcák, tisztábbak és szebbek a házak. A tolongás sem oly nagy, mint amott. A törökök jobbára hivatalnokok s így jobbmódúak is, mint az iparúzó és személyes szolgálatból élő arabok. Nem-sokára egy téren végződik a hosszú utca. Itt van a *khedive Rasz-el-Tin* nevű palotája, egy szép nagy épület, kerttel körülvéve. A téren levő kaszárnya előtt angol katonákat látunk, majdnem a *khedive* ablaka alatt tartva gyakorlataikat. A térről szép kilátás nyílik egyrészt a régi kikötőre, másrészt a tengerre.

Más irányban folytattuk utunkat, más városrészen mentünk át, hol az eddiginél sokkal nagyobb piszokkal, rondsággal és megfelelő szegénységgel találkoztunk. Ezt a városrészt érték leginkább az angolok bombái. A házak még most is romban heverték; a szegény arabok nem tudták azóta se felépíteni; jobbára a romok között laknak már évek óta. Úgy bujtak elő azok közül rongyosan, éhesen, amint kocsink zaját hallották. Messze úton jöttek utánunk a sápadt, vézna gyerekek és asszonyok, bakhsist ordítva szüntelen. Ha egynek

Alexandria. Pompeius oszlopa és arab temető.

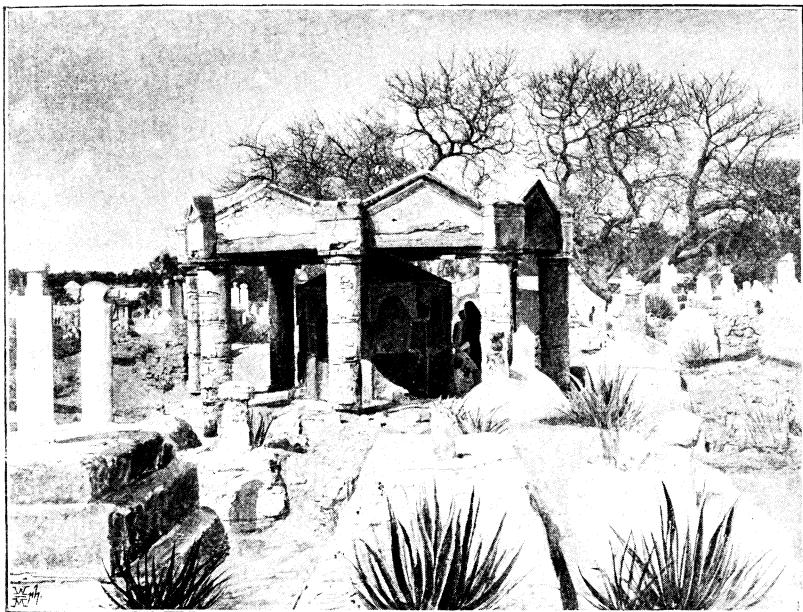
adtunk, vesztünkre tettük; mert a többiek százával annál kitartóbban ostromolták meg kocsinkat. Így követtek minket majdnem egy órai úton egészen addig a magaslatig, ahol áll *Pompeius oszlopa*, a régi Alexandriának egyedül jó karban fennmaradt emléke. A durva kőalapon 20 méter magasra emel-

Alexandria. Pompeius oszlopa.

kedik a két méter átmérővel bíró s fölfelé lassan karcsudó asszuáni vörös gránitból (szienitből) faragott oszlop, szép korinthusi fejjel. Az oszlopot a VI. század első éveiben Pompeius nevű római praefektus emeltette Diokletian császár tiszteletére s akkor valószínűleg a császár szobra állott rajta. Az oszlop körül nagy garmadákban heverő oszlopfetek, emlékkövek s

egyéb törmelékekről azt hiszik, hogy a régi Serapeumnak volnának maradványai. Erről az emelkedett helyről, bár hevesen tűzött ránk a nap, sokáig legeltettük szemünket az előttünk festőileg elterülő városon, a hajókkal rakott kikötőn, meg a messze kéklő tengeren. Közel vannak a katakombák, melyeket állítólag Nagy-Konstantin idejében ástak; de most már elenyészőben vannak, kőbányát csináltak belőlük.

Alexandria. Régi római templom az arab temetőben.

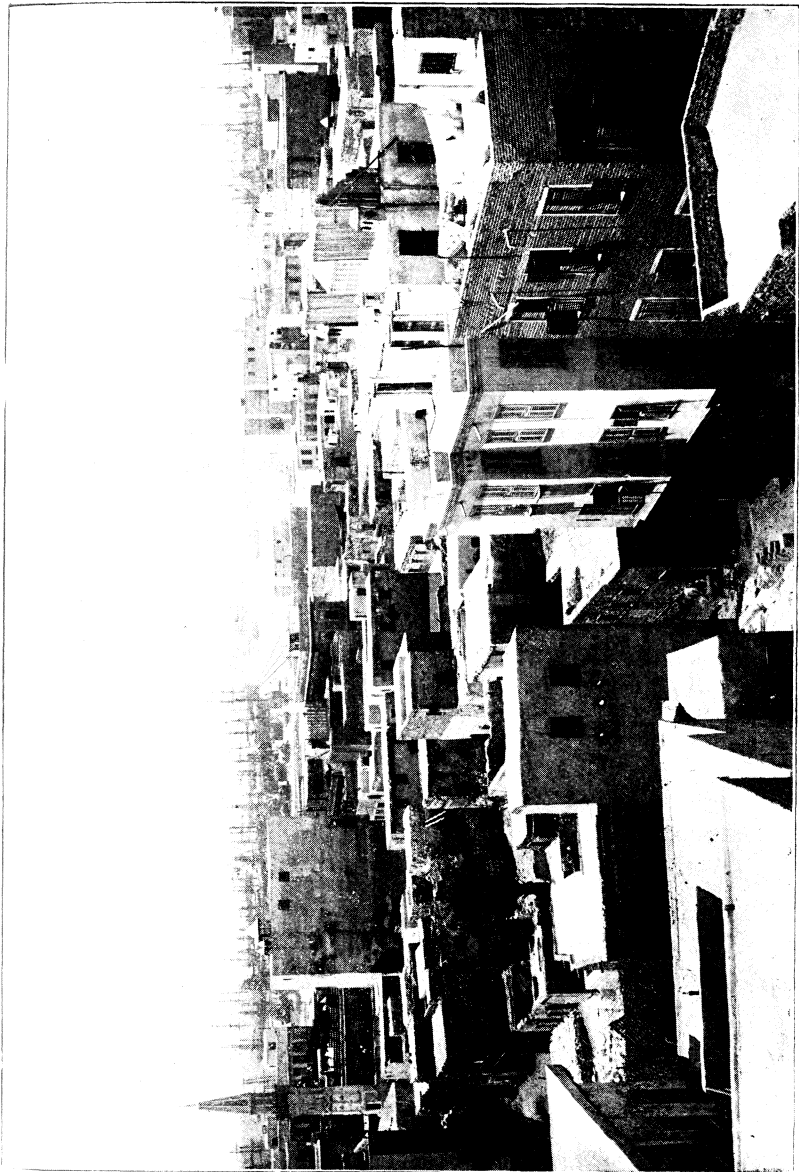
Minthogy különös látnivalót nem nyújtottak volna, nem látogattunk el hozzájuk.

A Pompeius oszlopánál tovább is szerettünk volna időzni; de egyrészt az áfrikai hőség, másrészt a folyton nyakunkon ülő és bakhsisért zaklató arabok távozásra kényszerítettek. A domb aljában, mely még szintén a Serapeumhoz tartozott, az arab temető foglal el nagy területet. Vakítóan fehér törmeléken, porban gázoltunk oda, mialatt az égető napsugarak és a felszálló por egyaránt terhünkre voltak. Szomorú látvány

ez a temető. Ezrével össze-visszahalmazott sírok, melyek hantok helyett szabályosan vannak fölfalazva és bemeszelve. A halott fejénél levő kőoszlop turbános dísszel férfi nyugvóhelyét jelöli, a simavégű alatt nő alussza örök álmát. A temető egyetlen fa, bokor, virág nélkül, sehogy se elégitette ki kegyeletes érzelmeinket. Az arab temetőben egy régi római templom romjai nagy ellentétet képeznek a fehérre meszelt sírok között. Csak annyiban illenek e keretbe, hogy az enyészetet, a pusztulást még szánandóbban juttatják eszünkbe.

Siettünk hazatérni. A Porte de la Colonne Pompée előtt várakozó kocsijainkat elfoglalva a Rue de la Colonne Pompée-n haladtunk végig. Ez egyike Alexandria szebb utcáinak. Szép fasorok szegélyezik s az európaiasan épült nagy emeletes házak után itélve jómódú kereskedők, gazdag levanteiek laknak itten.

Visszatérve szállodánkba s ebéd előtt még kellő idővel rendelkezvén, meglátogattuk a közeli bazárt. Nehány párhuzamosan haladó utca, szelve kisebb mellékutcákkal, képezi ezt az egyszerű árúhelyet, mely a kairóitól messze elmarad, nem is említve a konstantinápolyit, mely mögött messze marad el a kairói is. Az arab, török, görög, örmény és zsidó kereskedők egyesén vannak a bazárban képviselve, mindenütt csak az árúcikkek minősége szerint csoportosulva. Vannak bizonyos árúcikkek, melyekkel kizárólag csak egyes nemzetiségek kereskednek. Az örmények jobbára ruházati cikkekkel, ötvös-munkákkal, a görögök illatszerekkel, dohánnyal, a zsidók jobbára európai rövidárúkkal, a törökök saját gyártmányú bőrárúkkal, lábbeliekkel, szövött kelmékkal üznek kereskedést. A pénzváltók (*szaraf*-ok) leginkább görögök, az arabok élelmi szereket, gyümölcsöt, házi iparcikkeket visznek a bazárba. Tarka élet, sűrűség-forgás, élénk zsivaj, lárma van itt is mindefelé. A kirakott és kínált árúcikkek megnézegetve, hamar tisztában voltunk vele, hogy azok legnagyobb részt, még a keleti izlésben készültek is, jobbára Európából származtak ide; idegen gyártmányok, melyeket otthon olcsóbban lehet megszerezni. Társaságunk tagjai közül többen mégis sokat vásároltak össze már

Alexandria. A város kepe.

Alexandriában s egész uton magukkal cipelték a terhes lomot. Mi a piacot ellepő banánokból vásároltunk. A *Musa paradisiaca*t, a nálunk is ismeretes nagylevelű dísznövényt, nagy területen művelik Egyiptomban, ahol nemcsak dísznek használják, hanem gyümölcse, a *banán* miatt is kedvelik. Nálunk gyümölcsöt nem hoz. A banán akkor volt épen érés alatt. Az erősen fűszeres, illatos, ugorka-alakú gyümölcs színe érett állapotában sárgásból feketébe hajlik s meghámozva lisztes husa ízre a Rocks-drops angol cukorkához hasonlít. A kásás dinnyéhez is hasonlítható.

Az Abbat-szállodában már várt az ebéd, mikor visszajöttünk sétánkból. Szépen terített és díszített asztalunk meg volt rakva virágokkal és gyümölcsökkel, leginkább friss datolyával, fügével, banánnal. A nagy tálakban felrakott jégdarabok is kecsegtettek a nagy melegben. Az asztal körül sürgött a frakos pincérnép, kik között feles számmal voltak sötétarcú nubiaiak, kiknek testét hosszú fehér talár takarta, derékon átkötve színes shawllal, lábukon kényelmes papucs, fejükön vörös fez (arabul *tarbus*). Ezt az egyszerű és nyáron felette kényelmes és célszerű öltözetet valóban megirigyeltük tőlük. Szivesebben is vettük az ő szolgálatukat, mint a pincérekét, kiknek fekete öltözete a nagy melegben egymaga elég volt arra, hogy látásától mi is nyomasztóbbnak érezzük a meleget. A jó nubiaiak, kik a kairói vendéglőkben is végeztek körülöttünk szolgálatot, ügyesen mozogtak s figyelmes, előzékeny modorukkal megérdemelték rokonszenvünket.

Az Abbat-szálloda árnyas nagy udvara kényelmes pihenőhelyül szolgált a jó ebéd után, melyet kitűnő török kávéval fűszereztek.

KIRÁNDULÁS RAMLÉHBA.

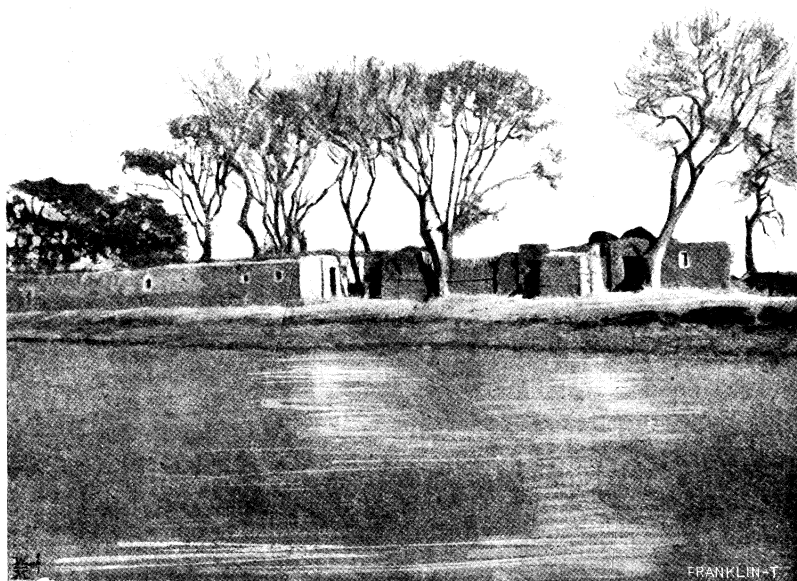
(Nyaralótelepek Áfrikában. A Mahmudije-csatorna fényes palotái és a felláhok szegényes falvai. Kleopatra tüje. Ramleh. Földi paradicsom a futóhomokban. Hóni ismerőseink, a gémes kutak.)

ALEXANDRIA vidékével is megakartunk ismerkedni, látni akartuk a gazdag alexandriaiak nyaralóhelyét. Nyaralás Áfrikában gondolatnak is különös. Pedig gyakorlatban nemcsak kivihetőnek, hanem még kellemesnek is tapasztaltuk. Aki állásuknál fogva oda vannak kötve ahhoz a darab földhöz, ahol állandóan élniök kell, ha még hozzá anyagilag jólétben vannak, teremtenek maguknak olyan otthont, ahol a forró évszak kellemetlenségeit elviselhetőkké teszik. Az alexandriai nagy urak, a pénz arisztokratái, megmutatták azokon a nyaralótelepeken, melyek a város közelében vannak, hogy az áfrikai nyarat otthon is lehet tölteni. A *Mahmudije-csatorna* mentén szebbnél szebb nyaralókat láttunk, körülvéve árnyas kertekkel, vízművekkel, melyek árnyékkal és hűvösséggel látják el a házat és környékét. Ezek a nyárilakok a város körül, a külső részekben vannak, mintegy félkörben övezik körül a várost. Aki erre kocsizik, árnyas fasorokon halad végig, mintha a marseillei Pradon vagy a mi városligeti fasorunkon volna. A nyaralók, melyeket a kertészek szívesen megmutogatnak, keleti fényvel és kényelemmel vannak építve és berendezve.

A Mahmudije-csatorna mentén nemcsak fényes nyaralókkal, gazdag urak palotáival, hanem szegény felláhok falvaival, nyomorúságos viskóival is találkozunk. A végletek, mint mindenütt, itt is találkoznak s nagy ellentétben élelednek ki.

De nemcsak a város közvetlen közelében, hanem valami-

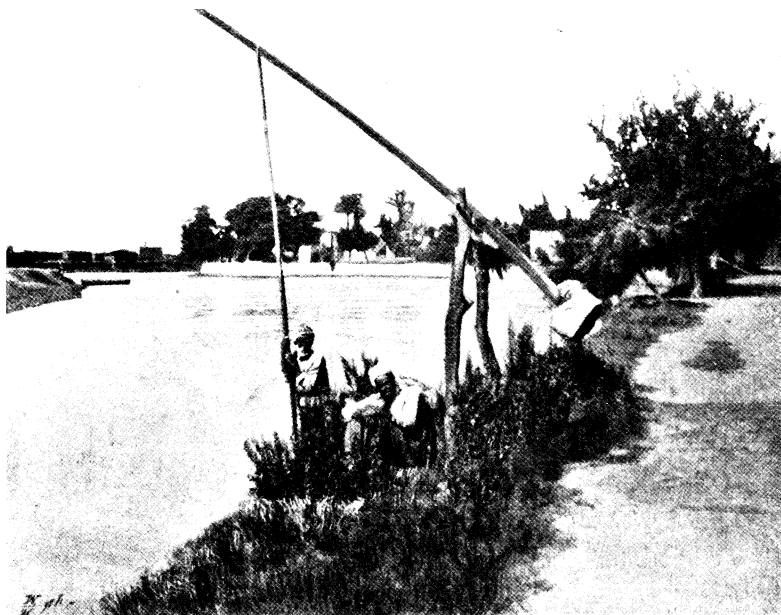
vel távolabb a tenger partján is találunk villatelepet, a homok-sivatagból elfoglalt területen. Alexandriától éjszakketre, az Abukir öble felé vezető úton fekszik *Ramleh*, ami homokot jelent. Nevét méltán viseli, mert amíg odaérünk, térdig gázolunk a futóhomokban, mely a villatelepet három oldalról körülveszi. Negyedik oldalát a tenger mossa. Két vasúton is lehet

Alexandria. A Mahmudije-csatorna partján.

oda jutni. A Rosettebe vivő vasútnak is van állomása Ramlehen; de visz oda egy helyi vasút is, melyet az angolok építettek és tartanak is fenn. Mi az utóbbit választottuk, melyen naponként nyolc vonat közlekedik oda és vissza; az egész út hossza kilenc kilométer, melyet a vonat fél óra alatt tett meg. A vasút pályaháza az új-kikötő mellett van. Itt állott egykor *Kleopatra tüje*, melyet Iszmail pasa az amerikaiaknak ajándékozott. A pályaudvarban már készen áll a vonat, melynek kis kocsijai hasonlítanak a városi vasútak kocsijaihoz, belül nincse-

nek szakaszokra osztva, hanem sorjában vannak a padok szövet- és nád-ülésekkel és háttámlákkal. Alig robog ki vonatunk, balról feltűnik az új-kikötő és partján a római torony, melynek eredetéről nem bírunk semmi adattal. Jobbról a tenger, balról az Abukir-tó. E kettő között elterülő keskeny földszalagon halad vonatunk. A kép eleinte nem szép; mindenütt

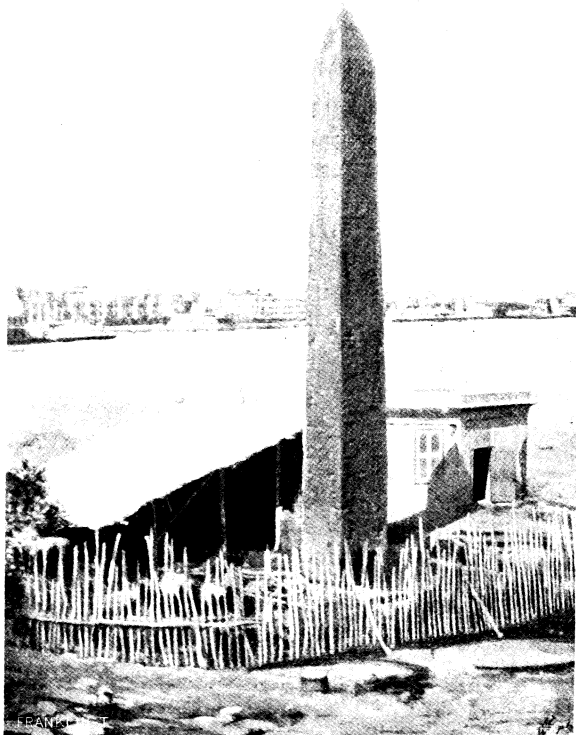

Alexandria. Arab falu a Mahmudije-csatornában.

homok és törmelék; majd változatosabb lesz a vidék. Feltűnik egy nagy pálmaliget, melyen vonatunk áthalad. A magas karsú fákon csak a korona lombos, a törzs egészen csupasz. A korona levelei alatt nagy csomókban csüngnek alá a sárguló datolyák. Eredeti látványt nyújt az, mikor az arab gyerekek kötélhurkokat vetnek a fára s egymásután kúsznak fel a hurkok segítségével a fa koronájáig, hogy a gyümölcshez férjenek. A lenge, hajlékony fák meg-meghajolnak a teher alatt, mintha minden percben letörnének s aggódva nézünk a kapaszkodókra,

félve, hogy a koronával együtt a mélybe szakadnak alá. Megrakodva a fa gyümölcsével kúsznak most már alá a hurkok nélkül. Érdekes és festői tornamutatvány. Ezentúl már a nyaralók hosszú sora jön egymásután. A vonat több helyen megáll, az állomások nevei angolul vannak megjelölve. A végállomáson leszállva, előttünk áll a tengerpart, melyhez habzó tajtékkal verődnek a tenger hullámai. A nyaraló-telep kaszinója szorosán a tengerparton épült; van benne bálterem, színház; nagy terraszáról szép kilátás nyílik a tengerre. A casino kávéházának görög pincérei, társaságunk láttára, azonnal készenlétbe helyezkedtek s kávéval, húsítókkal, fagyalittal kínálgattak. A tenger hullámai a nagy melegben csalogatólag hívogattak s néhányan, a rövid idő dacára, nem állhattak ellent a biztatásnak, lehűtötték magukat a pompás hullámokban. Mi végigsétáltunk, helyesebben végiggázoltunk a villasorokon; mert a bokáig érő futóhomokban való járás inkább hasonlított gázoláshoz, mint sétához. A kerítések mögött levő kis édeneket, a bámulatosan bújta tenyészetet, a szép virágszőnyeget látva s összevetve a mi homokunkkal: csodálva csodáltuk azt a fáradságot, munkakerőt és pénzáldozatot, melylyel ebből a homoktengerből ilyen bájos kis földi paradicsomot varázsoltak. A villatelep öntözésére külön vízvezetéket készítettek Ramleh számára; az öntözőcsatornák ott vonultak végig minden villa előtt s a víztartányokból akkor is bőségesen eresztették a szomjas homokra. A gémes kutak Áfrikában is olyanok, mint Alföldünkön, épen olyan hórihorgas gémmel, láncos ostorral és nagy kolonccal. A villák ellenállhatatlan hatással voltak ránk. Nahasz Effendi meg is tette kedvünkért, hogy egy görög tulajdonos villájába bebocsáttatást eszközölt ki számunkra. Bementünk a szép telekre, mely a legritkább növényekkel volt beültetve; a mesterséges tó partján lotusok és más vizinövények díszlettek, kábítóan illatos virágokkal, a szökőkutak vize permetezve hullott alá a medencébe. A musa nagy vastag levelei sűrű árnyékot tartottak, magas törzseik emberderék vastagságra nőttek, a levelek között nagy csomókban csüngtek alá a banánok. A villa egyiptomi stilusban, felfelé vékonyodó derékkel, széles erké-

lyekkel, oszlopos terraszokkal volt építve. Elég volt végigjár-
nunk e szép kerten és annak árnyas terraszán megállanunk,
hogy az áfrikai nyaralók kényelméről kedvező véleményt
alkossunk magunknak. Még egy más villát is láttunk, amely
szintén megerősített ebbeli nézetünkben. A nyaralótelepnek

Alexandria. Kleopatra tűje.

egy pensioját is megtekintettük. Kényelmesen, szépen, izlésesen
berendezett etablissement, melynek kellemeit a vendéglős
dicsérete nélkül is felismertük. A télnek egy pár hetét kelle-
mesen lehetne itt eltölteni. Ramlehi kirándulásunk kedves
emléket hagyott lelkünkben. Nehezen váltunk meg a szép
helytől; de sietnünk kellett; mert nemsokára ütött számunkra
a Kairóba való utazás órája.

ALEXANDRIÁBÓL KAIROBA.

(*A Mahmudije-csatorna mentén. A Mareoti-tó. Több ezer arab vízbe fullasztása. Az Abukir-tó. A hős Nelson diadala. A magyar Alföld szakasztott mása. A tevékaravánok és vezetőjük. Damanhur és a két arab újságíró. A magyarok expedíciója a Mahdi ellen. Egy arab hírlap badarságai. A Nilus feltűnése. Sais.*)

KARAVÁNUNK készen állott az utazásra. Karavánnak hívnak Keleten minden utazó társaságot, ha csak szórakozás céljából utazik is; nálunk e névvel csak a sivatagban tevéken utazó kereskedők társaságát illetik. Ott voltunk egybegyűlve a vasúti állomáson. Búcsút vettünk a derék Nahasz Effenditől, aki Alexandriában annyi szivességet tett velünk. A hosszú vonat már készen áll. A rácsos ablakú kocsik a nők számára valók, akik Keleten a férfaktól elkülönítve utaznak. Az arab konduktorok nagy kiabálással jelölik ki a helyeket és kocsikba tuszkolják az utasokat. Azt tapasztaltam, hogy mennél tovább megyünk Kelet felé, annál nagyobb zajjal jár a vasutasok szolgálata. Angliában alig hallani szavukat. Végre elindul vonatunk. Érdekes és változatos vidéken robogunk tova. Előbb kertek között haladtunk. *Szidi Gabbar*-nál ágazik el a Rosettebe vezető vonal. Itt átszeltük a *Mahmudije-csatornát*, mely most a magas vízállás mellett színültig volt vízzel. Partjain bő áldás, gazdag tenyészet van mindenütt. Majd a *Mareoti-tóhoz* (arabul *Beheret-Mariut*) értünk. Ez a tó, mely két méterrel fekszik melyebben a tenger tükre-nél, 40,000 hektár területet foglal el s régebben a nilusi hajók kikötőjéül használta Alexandria; mert a Nilussal több csatorna kötötte össze. E csatornák partjain az előkelő világnak nyaraló kastélyai pompáztak. Kitünő bor termett akkor itten, melyet Horác és Vergilius is dicsérettel említenek. De az iszlám ellensége lévén a bornak,

a bűnök anyjának, amint a Korán a bort nevezi, a szép szőlőkerteket irgalmatlanul kiirtották. Most e helyen nád és sás terem. A Mareoti-tó aztán kiszáradt és medrébe falvakat telepítettek az arabok, kik az iszapos talajban jó termőföldre találtak.

Az angolok 1801-ben, a francia expedíció idején, hogy az Alexandriát megszállva tartó franciákat a szárazföldről elzárják, átvágták a tenger felé emelt töltést és a tó medrébe zúdítták a tengert. A hullámok több ezer arabot pusztítottak el falvastól, mindenestől. A tó most mint ártalmas mocsár pang és egészségtelenné teszi a szomszédos vidéket. A kormány most sótelepnek használja, ami neki évenként 40,000 koronát jövedelmez. A vonattól balra az *Abukir-ló* partján haladunk. Nevét attól a tenger partján épült kis halászfalutól vette, ahol Nelson, a britek nagynevű hőse, 1798-ban a francia hajóhadat tönkre tette. A kis tó közötti keskeny földszalagon halad vonatunk. A vidék képe egyszerre megváltozik. Nagyon hasonló az a magyar Alföld pusztaságához, melyen a Zagyva, Kőrös vagy akár a Tisza a Nilust és csatornáit helyettesíti. De hasonló még inkább Hollandiához, melynek szintűgy megvannak a maga csatornái, mint Egyiptomnak. Messze vidéken körülöttünk nincs egyetlen domb, egyetlen nagyobb emelkedés. Mindenütt jól művelt földek, átszelve csatornákkal, melyek akkor, a Nilus magas vízállása folytán színültig telve voltak vízzel. A munkás feiláh, Egyptom páriája, szorgalmasan dolgoztatott földjén. A vízi madarak nagy csapatokban lepték el a náddal benőtt mocsarakat s a gőzös jöttére nagy zajjal röppentek fel. Aztán itt-ott egy-egy felláh faluval is találkoztunk. A fekete vályogból rakott falak alig emelkedtek ki embermagasságnyira a talajból, tető nélkül, mintha ólak, vagy leégett falvak falromjai volnának. Minden oly szomorú, oly elhagyatott e tanyákon. Csak a szórványosan előforduló pálmafák és a fekete házakban nagy csoportokban tanyázó fehér galambok adtak a komor képnek némi kibékítő jelleget. A jobbmódú helységek házai rendszeren kupolákkal vannak ellátva és fehérre meszelve, hasonlítanak a mi búbos kemencéinkhez. A falvak rendszeren datolya-

pálmákkal és szikomorokkal vannak körülvéve. A csatornák iszapjában nagy fekete bivalyok henteregnek, csak lapos szarvaik látszanak ki a szennyes vízből.

A nagy csatornák töltésein föltűnnek a tevék sorai. A türelmes állatok megrakodva nagy terhekkkel s egymás után hosszú sorban cammognak lassú, de biztos léptekkel; a sor elején egy vézna, de önérzetes csacsi viszi a vezető szerepét. Gyorsvonatunk, mely az Alexandriától Kairóig terjedő 211 kilométert ötödfél órában teszi meg, *Damanhurban* áll meg először. Ez a Behere nevű járásnak (müdirije) székhelye 25,000 lakossal. Az ó-korban *Tema-en-hor* (Horus városa) nevet viselt, ebből torzították az arabok mai nevét, a római korban Hermupolis minor volt a neve. Kiszállottunk a kocsikból, hogy azalatt, míg a lokomotívt megitatják, friss levegőt szívjunk; mert a nap már leáldozóban lévén, kellemes hűvös szellő lengedezett. Alig állott meg vonatunk, két arab úr siet vonatunkhoz és készül meginterviewolni minket. Nem tudjuk hogyan, hírt vevén a magyar karaván érkezéséről, szóba állottak velünk s kérdezősködtek utazásunk célja felől, nem járunk-e politikai missióban? Ki tudja minő fogalmakkal lehetek rólunk, olyan naiv kérdéseket intéztek hozzánk, hogy talán még azt is elhitethettük volna velük, hogy a Mahdi ellen megyünk harcolni s hogy Dar-Furt akarjuk Magyarországot számára elfoglalni. Hogy hol van Magyarország, arról fogalmuk se volt, de azért a *madsar* nemzetről nagy elragadtatással nyilatkoztak. Annyit tudtak rólunk, hogy vitéz nép vagyunk s jó lovaink vannak. Midőn visszajöttünk Kairóból, az *El-Ahram* (a Pyramisok) című arab lap akadt kezünkbe s annak hasábjain sült ki a damanhuri újságírók naivsága a maga egész mivoltában. A legképtelenebb dolgokat írták rólunk össze-vissza, aminőt csak egy keleti embernek gyermekies képzelme képes kieszelni. Mikor hazaérkeztem, a jó lapszerkesztő urak megküldötték a lap számát s újévre is küldtek gratulációt. Nyilván jó bakhsisra számítottak azokért a képtelenségekért, melyeket rólunk elmondottak.

Damanhur után is még mindig olyan jellegű a vidék.

Félóra múlva a sötétben egy hosszú ezüst szalag tűnik fel. A Nilus, a Nilus! kiált fel társaságunk örvendezve. Mint valami csodadolgot, úgy nézik mindannyian, ihlettel és visszafojtott lélegzettel. A Nilus hömpölyög előttünk méltóságosan, bő vízzel, mely a partot egészen ellepi. De nem az osztatlan folyó, hanem annak csak nyugati, a rosettei ága. Egy vashídon robog át rajta vonatunk s berobog a második állomásra, *Kafr ez-Zajátba*. A Nilus két ága közötti területen, a Deltában állunk. Ez a terület is mutathat fel több érdekes, történelmileg nevezetes pontot. Nem messze innen éjszakra vannak *Sais*-nak, a fáraók egykori fényes székhelyének romjai, a *Sza el-Hager* nevű falu mellett. Az egykori hatalmas, nagy városból és szent templomából, mely *Neth* istennőnek, az istenanyának volt szentelve, ma már csak igen kevés rom látható. Az istennőnek egy titokteljes szobra állott a templomban teljesen elfátyolozva, felette e felirással: «Én vagyok minden, ami van, volt és lesz, fátyolomat még föl nem fődte halandó.» Ez a mythos adott anyagot Schiller szép költeményéhez, «A saisi fátyolos kép»-hez. Az ifjú, akit vágya kerget, hogy a fátyol titkát megismerje, éjjel tiltott uton lopva közeledik a képhez s föltakarván a fátyolt, el nem árulhatta a titkot, amit látott.

Reggel a papok

Önkívületben, halványan lelék
 Isis szobrának alján elterülve.
 Mit akkor látott, amit ott tapasztalt
 Sohasem vallotta ajka. Odalón
 Örökké élte minden vidámsága.
 Mély bú sorvasztá gyorsan sír felé.
 «Jaj annak, intő szóra így fakadt,
 Ha várva-kérve, faggaták heven,
 Jaj, aki bűnnel jut az igazsághoz,
 Sohase látja ennek örömét.»

(Váró F. ford.)

Saisnak nagyhírű iskolájában a későbbi korban is sok tudós, köztük számos görög is, nyert oktatást. Herodot is merített a tudásnak e forrásából, Kekrops, Athén megalapítója is innen indult nagy feladatára. A görögök *Neth* istennőt *Athene*-vel azonosítják, amit nevének anagramja elfogadhatóvá is tesz.

Mindjobban sötétül. Mikor *Tantába* érünk, már alig látunk a vásáraitól és *Szejd el-Bedavi* nevű szentjéről messze vidéken híres városról egyebet, mint a sötét körvonalakban kiváló házak tömegeit. Tovább robogunk, tovább, türelmetlenül várva a végállomást, ahová oly nagy kíváncsisággal, annyi vágygal röpi előre gondolatunk.

KAIRO.

(Arabu' Muszr el-Kahira.)

(Megérkezés. Élénk élet a késői órában. Ebéd szokatlan időben. Álmadozás a pálmák alatt. Az Ezeregyéjszaka világa. A Nilus vize mint varázserő. Az Új-Babylon-Fosztát, a sálor-város. A galamb iránti kegyelet. Új-Kairó. Iszmail pasa, Kairó újjáteremtője. Egyptom népeinek tarka keveréke. Az ezerevek előtti egyiptomiak utódai napjainkban. Álom és való.)

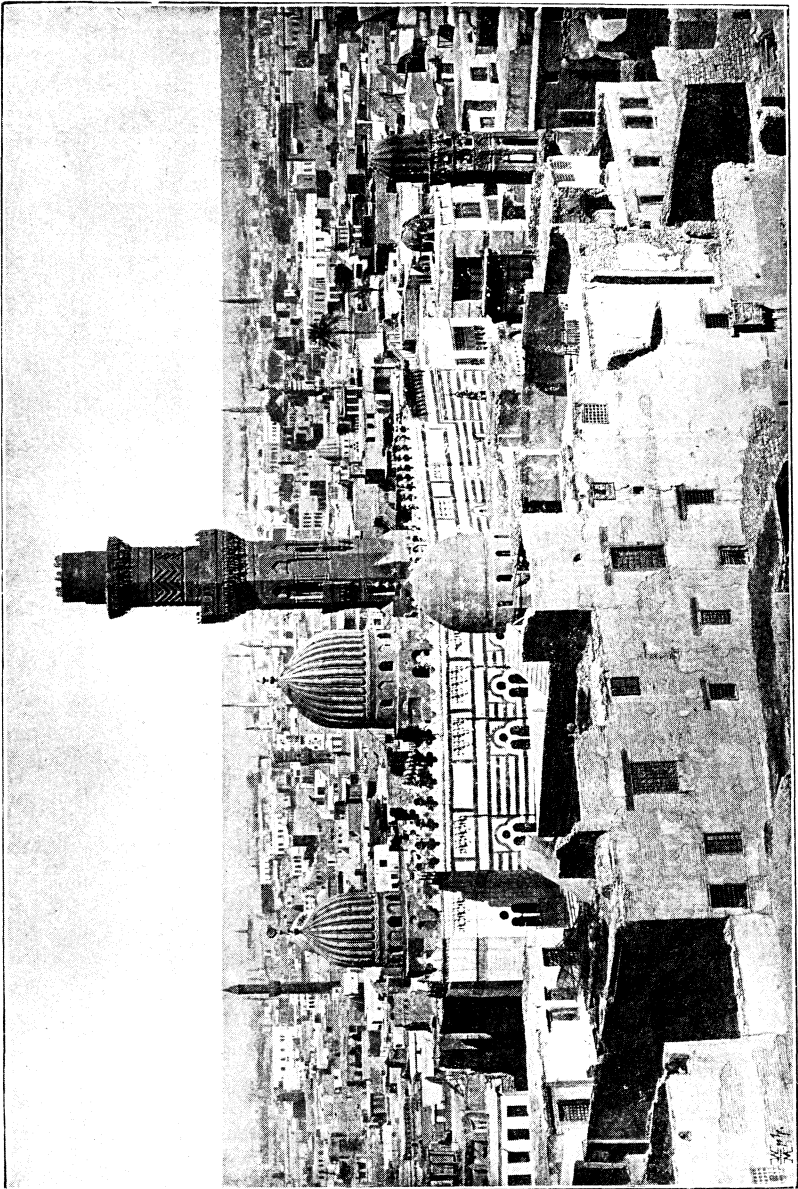
VONATUNK berobog a tágas és fényesen világított pályaudvarba. A *Hôtel du Nil* kapusa és emberei már várnak ránk a perronon. Lärmás arabok rohanják meg kocsinkat s kapkodják kezünkből és a kocsikból podgyászsunkat. A kapus jobbra-balra csapkod közöttük botjával s csak jól kimért ütlegekkel tudta elzavarni a tolakodókat. Az együvé tartozó podgyászok már nagy garmadában hevernek, de azért a hivatlan csöcselék még akkor sem akart málháinktól tágítani. Csodáltuk, hogy később a vendéglőben mindenki megkapta a maga podgyászát. Kényelmes landauereken, melyekhez hasonlókat nálunk hiába keresnénk, robogunk végig a fényesen világított városon. Átkelünk az *Iszmailije-csatorna* hídján, a *Kantarát el-Lemun-on*, átszeljük a *Rond-Point de Faghalla* teret s a *Clot Bej* boulevardon végig, a börzetér után az *Ezbekije* sétány előtt haladunk el és betérünk a *Muszki-utcába*. Mindenütt pompás, széles utak, kitűnően kövezve, fényesen világítva, fasorokkal szegélyezve. A nagy házak, paloták európai ízlésben építve, nagy, tágas erkélyekkel. A boulevardokon nagy sürgés-forgás, a kávéházak előtt nyüzsgő embertömeg, az elegáns kocsik szakadatlan sorokban közlekednek. Az éjjeli élet itt olyan élénk, akár Párisban vagy Rómában. A Nil vendéglő, melyben megszállottunk, a *Muszki-utcába* nyíló sikátorban, kissé eldugott helyen fekszik ;

de különben minden tekintetben jó és kényelmes. A szép udvar tele van datolyapálmákkal, muzákkal és egyéb délszaki növényekkel, a keleti stílű, csinos kioszk, olvasó és pihenőhelyül szolgál. Az udvarra néző szobák tiszták és kényelemmel vannak berendezve. A kiszolgálás kifogástalan, előzékeny, a konyha és pince semmi kívánnivalót se hagy. Mi ott minden tekintetben jól éreztük magunkat.

Amint a társaság összes tagjai együtt voltak a szálloda kerti udvarán, este tíz óra után, jelt adnak az esti ebédhez. A vendéglős ebédrel várt minket s mi a késői óra dacára szívesen vettük a meghívást. A felszolgáló pincérek, kettőnek kivételével, mindnyájan nubiaiak ugyanabban a costume-ben, mint azt az alexandriai hételben láttuk. Az európai pincérek csak a vezetés szerepét és a felügyeletet gyakorolják, a többi munkát bennszülöttek végzik. A nubiaiak különösen megbízhatóknak, ügyeseknek bizonyultak erre a munkára.

Ebéd után a pálmák alatt hűsöltünk; mert egy kis szellő is lengedezett a legyező pálmák nagy levelei között. Megbeszéljük a másnapi teendőket, a részletesen megállapított napi-rendet és megtettük a szükséges intézkedéseket. Sokáig elmerengtünk aztán magunkban; a társaság mindig csendesebb lett, kiki a maga gondolataival volt elfoglalva. Én Kairó felett elmélkedtem. Ez a pálmakoszorúzta hely olyan jól illik merengő hangulatomhoz.

Kairó képe úgy tűnik fel szemeim előtt, mint egy tündérmeséknek fantasztikus látománya. Ilyen csodásnak festik az arab írók is; az Ezeregyéjszaka egyik meséjében a béke városának, a világ anyjának nevezik. Erre egy másik elbeszélő így felel: «Aki Kairót nem látta, az nem látta a világot. Földje arany, asszonyai varázslók, a Nilus maga egy csoda.» Az elragadtatás hangján beszélnek róla, a legragyogóbb színekkel festik le képét a keleti írók és költők. Aki egyszer ivott a Nilus vizéből, melyet Champollion a vizek pezsgőjének nevezett, az újra visszavágyik partjaira és senki se andaloghat büntetlenül pálmái alatt. Ezek a magasztaló szavak csendültek meg újra lelki füleim előtt, midőn a pálmák alatt félig ébren,

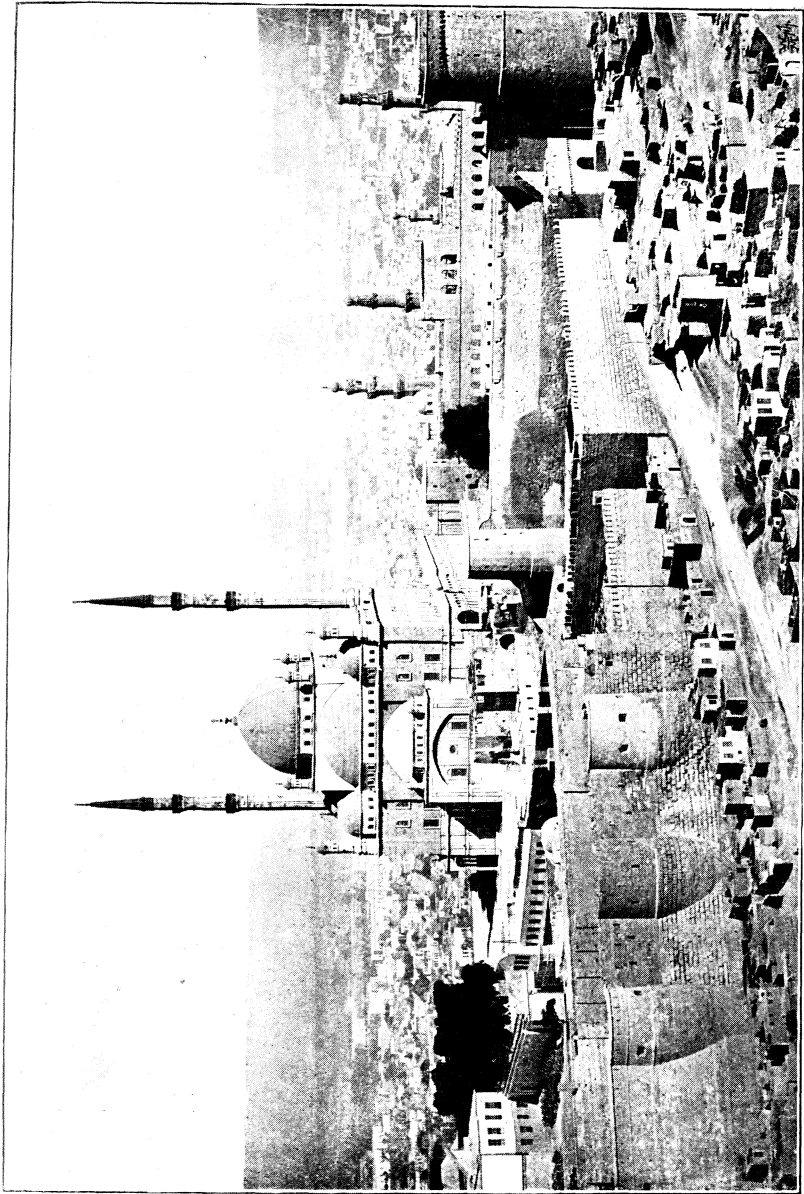
Kairó. A város képe.

félig álomba merülve, ültem. A Nilus partjáról, a Mokattam hegyéről, a pyramisok csúcsáról hozzám repült egy-egy szellő és homlokomat érintve, újabban megigézett, hogy tovább fűzzem merengésemet.

Csodás város ez igazán. A *Szent Nilus* hullámai egy kis éden közepén folynak keresztül. A *Mokattam* hegye, kopár gerincével, törmelék oldalaival, egészen benyúlik a város alá; magában véve nem szép, de a sivatag közepéből kiemelkedve és a forró naptól kék színben ragyogva olyan jól odaillik a kép háttéréül. A *fellegvár* és rajta a szép fehér alabástromból épült *Mohammed Ali* dsámi a tündérmeséből való kép. Az alatta elterülő arab városrész szűk utcáival, erkélyes faházai-val festői képet alkot, míg az új városrészek, egészen európai ízlés szerint építve, a nyugati életet képviselik. A Kelet a Nyugattal ölelkezik itten.

Kairó, Egyptom fővárosa és egyszerismind Afrika legnagyobb városa, fekszik a Mokattam hegy aljában, a Nilus partján, mielőtt a folyó két ágra szakadna. Egyfelől a termékeny Nilus völgye, másfelől az arab sivatag övezi a várost, melyet a *Khalig* csatorna szel át közepén. A homoksivatag egészen a város alá nyomul, míg éjszakon a Deitának gyönyörű viránya kezdődik. Kairó az alkirálynak, a ministeriumoknak, legfőbb hatóságoknak és idegen hatalmak képviselőinek széke. Lakosainak száma megközelíti a negyedfélszáz ezret. Konstantinápoly után az iszlám-világnak legnépesebb városa. Alexandriánál újabb keletű város, de azért jelentékeny fekvése, építményei és kereskedelme által azt jóval felülmúlja.

Kairó helyén a babyloniaiak által 525-ben Kr. e. alapított Új-Babylon feküdt. Ennek helyén keletkezett 638-ban Kr. u. *Fosztát*. Ennek alapítását a monda úgy beszéli el, hogy *Amr ibn-el-Ázi*, *Omar* khalifának hadvezére, Egyptom meghódításakor e helyen sátrat (fosztát) veretett, melyen egy galamb rakott fészket. A hadvezér a galamb kedvéért meghagyta a sátrat hódításaiból való visszatéréseig. A sátor körül egész telep keletkezett, mely később várossá bővült ki. Ibn-Tulun mecsetet épített ide. *Dsohar*, a Fatimidák családjából való *Muizz* szultán

Kairó. A város és a fellegvár.

hadvezére, mikor 969-ben Egyiptomot meghódította, alapítja a mai Kairót, melyet arabul *Maszr el-Kahirá*-nak neveznek. Ez lett az iszlám székhelye, melyet a khalifák és későbbi uralkodók gazdag alapítványokkal, nagyszerű építményekkel halmoztak el. Az egykori Fosztát Ó-Kairó néven mint külváros szerepelt.

Az Ejubida *Szalaheddin* a fellegrát (kalâ) építé s a várost kőfallal vette körül. A mameluk-szultánok pompás épületekkel emelték ugyan a város fényét; de a népet féktelen zsarolásaikkal és kegyetlenkedéseikkel tönkre tették, elnyomták.

Midőn 1517-ben a törökök kezére került Kairó, pusztulásnak indul benne minden, s letűnik a történelem teréről, míg *Napoleon Bonaparte* 1798-ban újra fölemeli és szereplésre juttatja.

Tulajdonképeni felvirágzását *Mohammed Alinak* s még inkább *Ismail* pasának köszöni, aki roppant összegeket áldozott szépítésére. Az ő uralkodása alatt mintegy varázsütésre szebbnél szebb paloták állottak elő, körülvéve díszkertekkel. A paloták felszerelésénél, bebutorozásánál idegen földről hozott mesteremberek és belföldiek bőséges munkát kaptak. Száz ezreket költöttek sétányok, népkertek, parkok készítésére. Egész városrészeket leromboltak s a telkeket odaadták gazdag kereskedőknek, pénzembereknek, hogy palotákat építsenek helyükre. Aki legalább 30 ezer koronát érő ház építésére kötelezte magát, annak az alkirály ingyen adott telket. És így felépült Kairó rohamosan; lett belőle világváros, európai minták után, egy kis Páris, szabályos nagy utcákkal, megannyi boulevardokkal, díszes palotasorokkal, melyek a mi sugárutunkkal versenyeznek. Az arabok városrészei mindinkább összeszorultak; a nyugati elem gyors terjedésével a várost eredeti jellegéből kezdette kiforgatni.

Ismail pasa méltó társa volt urának, Abdul Aziz szultánnak. Benne is meg volt az az építési, szépítési mánia, melynek kielégítésénél aztán nem vettek tekintetbe semmiféle parancsoló körülményt, nem kimélték az állampénztárt, nem tisztelték a magántulajdont. Ki parancsoina egy keleti szultánnak vagy egy egyiptomi alkirálynak?

Kairó. Néger fiúk.

Ismail pasa a Szuezi-csatorna megnyitása idején állott fényének tetőpontján. A csatorna megnyitásának ünnepélyére magára 20 millió frankot volt képes elpazarolni. Ilyen szerepléssel hintett port a világ szemébe. De a gépezet, mely annyi ideig győzte urát pénzzel, a legkülönösebb szeszélyek kielégítésére, egyszerre fölmondta a szolgálatot s a khedive számítás nélküli költségeit királyi székével fizette. Beállott a válság, melynek következményeit kell most Egyiptomnak kihevernie.

Amily szép és igéző ez a város, olyan tarka-barka, olyan meseszerű az élet benne. Milyen vegyüléke a különféle törzsű és nyelvű népeknek! A hatezer év előtt itt uralkodott népektől kezdve minden hódítás és népvándorlás meghagyta a maga nyomait Egyiptom földjén. Ha a tarka népvegyület egyes alakjait szemügyre vesszük, mintha Egyiptom néhány ezredéves történetét látnók előttünk lezajlani. A fáráók korának alakjai mellett találkozunk a hódító arabokkal, az elnyomott páriákkal, a nomád hyksosokra emlékeztető pásztorokkal; mindenik megőrizte faji sajátosságait, jellemző vonásait, sőt még ruházatát is. Aztán ezek közé az őstypusok közé vegyülnek a Nyugatnak összes népeiből más-más nyelveket beszélő tömegek, és hogy a kép még tarkább és érdekesebb legyen, fellépnek Afrika majdnem minden fajából egyes festői alakok.

Egyiptom népeinek magvát a *felláhok* képezik, ezek a komoly, nehézkes, de rendkívül kitartó, szivós és igénytelen földművelők, akik az ország őstermelői, a Nilus iszapjának szorgalmas megművelői, az ország igavonó barmai, akik a perzselő nap hevében a szántóföldeken, mezőkön élnek és dolgoznak. Ezeknek ellentétei a városokban élő *koptok*, az óegyiptomiak igaz maradékai. A keresztény vallásra tértek át s a monophysitismusnak (Krisztus egyedül isteni természetének) hívói. Kairóban magában többen vannak tizenötezernél, jobbra iparral foglalkoznak s a mohammedánoktól viseletre azzal különböznek, hogy kék vagy fekete turbánt, a nők fekete fátyolt viselnek. A nomád népeket közös néven *beduinoknak* nevezik. Szép kötésű, büszke magatartású, barna, majdnem bronzszínű arcbőrrel, gyapjas hajjal, az igazi arab jelleg kép-

viselői. A legelőkön helyről helyre költöznek teve- és kecskesordáikkal. Állandó letelepítésükre gyakran siker nélkül tettek kísérleteket. Ma is nomád életet folytatnak; vallásra az iszlám hívei ugyan, egy istent hisznek; de se bőjttel, se zarándoklással nem törődnek. Független és féktelen fiai a pusztáknak. A *négerek* a déli vidék rabszolgáinak maradványai; mióta a rabszolgakereskedés megszűnt, szabadok ugyan, de személyes szolgálatot teljesítenek most is. Leginkább házi cselédek, kocsisok, kenyelfutók. Nagyon nagy számmal vannak Egyiptomban a *berber*ek, *nubiai*ak és *besárik*. Ez utóbbiak finom testalkatúak, tojásdad arccal, mélyen fekvő szemekkel és elefántesont fehérséggű fogakkal. Pásztorokká válnak, mint a beduinok, de ezeknél megbízhatóbbak, hűbbek és szorgalmasabbak. Az *arabok* Egyiptom uralkodó népe; ügyes, eszes, de ravasz, élelmes nép, melynek föllépésében, magatartásában sok méltóság, büszkeség és nemes önérték lakik. Velük osztoznak az előkelő állásokban lévő *törökök*, kik egyenes jellemű, őszinte emberek; az araboknál lassúbb, kényelmesebb, nyugodtabb vérmérésűek. Az arabok és törökök jobbára európaiasan öltözködnek, csak-hogy fejükön fezt viselnek. Nagy számmal vannak aztán a *levantiek*, egy európaiakból és örmény, görög vérből támadt népegyülés, mely jobbára kereskedést folytat s pénzügyekkel foglalkozik. A szintén nagy számban élő *görögök*, *örmények* és *zsidók* az előbbiekkal versenyeznek a kereskedésben.

Ennyiféle népből keveredik össze az a nagy emberáradat, mely Kairó utcáin kora reggeltől késő éjjelig föl-alá hullámzik. Aki megáll egy utcasarkon, mely védve van e népáradat hullámaintól vagy egy ablakból szemléli e nyüzsgő tömeget, igen érdekes tanulmányt jegyezgethet össze a látottak és hallottakból. Mintha hallanám e nyüzsgő tömeget, mintha látnám magam előtt e tarka képeket. Pedig csak képzeletem játéka volt, mert ott szenderegtem a Nil-szálloda udvarán, a természetes pálmák alatt. Egy hűs szellő rohant el fejem fölött, fölébredtem. Az idő éjfél felé járt. Ideje már pihenésre térni, hogy holnap a szép Kairónak életét és nevezetességeit a valóságban újra láthassuk.

KAIRÓ. A GIZEHI EGYPTOMI MUZEUM.

(A bulaki, most gizehi muzeum. Franciák érdeme az egyptologia teren. Mariette pasa, a bulaki muzeum alapítója. Az ő sírja a muzeum udvarán. Maspero Mariette utódja. Az egyptomi Pantheon. Ammon, a főisten. Osiris, Isis, Horus. Más istenek. A szent állatok és azok mumiái. Bikák, macskák, ibiszek, krokodilok, kigyók, sakálók. A mumia-készítés. A halottak könyve. Halottas szobrocskák, scara-beusok. Fogadalmi kövek. A halottak háza és azok berendezése. Piperecikkek, élelmi szerek, drágaságok a sírboltokban. Az egyptomiak képzőművészete. A királyi mumiák. A nagy fáráo, Ramses. A bulaki muzeum áthelvezése a gizehi palotába.)

AZ ÓKORI EGYPTOMNAK, a fáráoók világának megismerése volt első gondunk. Erre irányult első lépésünk. A fáráoók világának tanulmányozása elodázhatlan vágyként ül az ember lelkére, ha lépten-nyomon maga előtt talál tisztos emlékeket, melyek annyi szépet, annyi csodást regélnek a régi multból, csak legyen aki megértse. Az egyptomi muzeum aztán kifogyhatatlan regélője a multak emlékeinek. Még a közönynyel belépőt is magához láncolja, hát aki még kíváncsiságot, tudásvágyat is hozott ide magával; no azt meg épen jól ellátja a szelleml élvezetek egész tárházával. A muzeum nem régi, amint egyáltalán az egyptologia is egészen új tudomány, mely azonban nem évtizedek alatt, hanem évről-évre is oly óriási haladást tett, mint egyáltalán semmi más tudomány. A muzeumot Mariette pasa rendezte be legelőször, a nagy tudományú, de még szerencsésebb kezű egyptolog, aki 1850-ben telepedett le Egyptomban s harminc éven át vezette a fáráoók földjén az ásásokat. Franciák gyujtották meg az első világosságot az egyptomi sötétségben, franciák vetették meg az új tudomány alapját s mívelik azt ma is a nagy feladathoz méltó eredménnyel. Napoleon a pyramisok alá vezette katonáit, hogy egy új világot hódítson a francia dicsőséghez. A ka-

tonai expeditió fényesen végződött; de mégsem ez szolgált a francia név dicsőségére, hanem az a vívmány, mely a fegyverek sikerét nyomon követte: a szellem diadala, Egyiptom meghódítása a tudomány számára. És ez a nagy vívmány Champollion nevéhez van fűzve. Az 1799-ik évben Rosette-ban talált és a British Museumban őrzött epigrafikus kő hieroglyphi, demotikus és görög feliratú szövegének egybevetése által találta meg a kulcsot a hieroglyphák rejtélyeinek megfejtéséhez.

De maradjunk egyelőre Mariette pasánál és az egyiptomi muzeumnál. A régebben talált és mohó kapzsisággal összeszedett kincseket külföldre, a British Museumba, Berlinbe, de leginkább a Louvreba szállították. Csak később jöttek arra a gondolatra, hogy egy egyiptomi muzeumnak legméltóbb helye Egyiptomban volna. Mariette pasa érdeme, hogy az egyiptomi muzeumot megalapítá és oly gazdagon fölszerelte. Megismerhetjük abban az egész egyiptomi világot; visszatükröződik benne Egyiptom földi és túlvilági élete.

A muzeum megismerlése volt kairói programunk egyik legbecsesebb, legtanulságosabb pontja. Én, aki első utazásom idején napokat töltöttem a muzeumban, azt most teljesen átalakítva találtam s benne az új tárgyak egész özönét. Gazdagodott azóta a muzeum különösen királyi mumiákban, melyek a Mariette pasa halála utáni időben tett leletekből kerültek elő a halottak országából.

Az udvarba lépve mindjárt két nagy sphinx fogad, melyek közül csak az egyik, a baloldalon levő eredeti, a jobboldali amannak csak utánzata. A sphinx a régi egyiptomiaknál nem származott az oroszlántestnek és emberfejnek önkényes összetételéből: még a római kor tudósai is azt hitték, hogy ez a szörny a pusztákban mint élő teremtmény található. Mint emberi értelemmel és oroszlánerővel bíró szörny iránt nagy tisztelettel és borzalommal viseltettek. Isteni hatalomnak tartották s Harmakhuti, Harmakhis néven a felkelő és lenyugvó napot jelképezték vele. Minthogy a királyt a nap fiának tartották, a királyokat gyakran sphinx képében is ábrázolták; így az előttünk álló szörny a II. Ramses (a nagy Sesostris)

jegyével van jelölve. A sphinxek ép úgy mint az obeliszkek is mindig párosával voltak fölállítva, s a templomok előtt egész sorfalakat képeztek. Egyedül a gizehi nagy sphinx az, melyet eddigelé magában állva találtak.

A muzeum udvarán a kegyeletnek és hálának szép példájáról tanuskodik a Mariette pasának emelt síremlék, a hulláját rejtő sarkophággal. A Boulogne sur-Mer-ben született tudós, ki szülőhelyén előbb mint tanár működött, a véletlen folytán jutott az egyptologia terére. Az egyptomi francia expedíció egyik tagja által a tudós szülővárosába hozott mumia keltette föl a fiatal tanár érdeklődését Egyiptom iránt. A mumia hieroglyphjeit a megjelent művek alapján tanulmányozni kezdé s dolgozatának sikere folytán, mit jeles egyptologok buzdítás kíséretében elismertek, teljesen az egyptológiának szentelte ezentúl életét és működését. Átvette az egyptomi ásatások vezetését és e téren a legnagyobb szerencse koronázta fáradozását. Munkája öntudatos és rendszeres volt. Mindig előzetes tanulmány után és határozott terv szerint fogott ásatásaihoz, melyeket a legszebb siker koronázott. Az ásatásokból annyi anyag állott a nagy tudós rendelkezésére, hogy bár három évtizeden keresztül is dolgozott rajta, mégsem volt képes azt közzé tenni. Az egyptomiak vallásának elméletét ő kezdette legegyszerűbben megbízhatóan összeállítani. Utolsó nagy munkája volt a szakkarai pyramisok fölnyitása; halála ágyán kapta a hírt, hogy nagy munkája sikerre vezetett. Meghalt 1884 január 17-ikén, s tanítványai, tisztársai és az egyptomi kormány a nagy férfiú iránti hálának nem adhattak méltóbb módon kifejezést annál, hogy őt az általa alapított muzeum díszhelyén, az általa fölfedezett kincsek között helyezték örök nyugalomra. Sarkophágja, melyben porai pihennek, montreuxi márványból egyptomi stílusban van faragva; síremléke pedig az általa fölfedezett memphisi sphinxek közül vett egy példánnyal és II. Ramsesnek, a hódító nagy fáraónak óriási szobrával van díszítve, melyet 1860-ban Tanisban fedeztek fel.

Utódja Maspero Gaston lett, aki a Mariette által alapított muzeumot rendezte s az ásatásokat is vezeti, bár Egyiptom

jelenlegi mostoha pénzviszonyainál fogva e célra édes-keveset áldozhat. Így Masperonak jutott az a feladat, hogy az eddigi leletek kincseit tudományosan földolgozza és kiadja. Mariette és Maspero, továbbá Brugsch és Lepsius munkái azok, melyek az egyptologia mai állása iránt érdeklődőket minden irányban tájékozzák. Míg Mariette irodalmi működésével, főleg a talált kincsekből az ős vallást, a halottak kultuszát, a művészetek állapotát tünteté föl; addig Maspero az ó-egyptomiak nyelvének meghatározása, a lexikologia bővítése és régi emlékek megfejtése körül szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A bulaki muzeum két jelesének s egyszersmind a legkiválóbb egyptologok futólagos méltatása után beléphetünk a muzeumba, melynek kincsei a kis és nagy csarnokon kívül hét teremben vannak közszemlére kitéve, míg egy részük tér hiánya miatt a raktárakban várja rendeltetése helyének kijelölését.

Az ó-egyptomi világból a Pantheont vesszük elsősorban szemle alá. Egy egész terem majdnem kizárólag csak istenek szobraival van tele. Azok nagy tömegén végig nézve s látva a különféle isteneket sajátságos alakításokban, lehetetlen a monotheismus hiveivé szegődnünk s e tan alapján azt hinnünk, hogy mindezen istenek egy és ugyanazon istennek különböző irányú működését volnának hivatva megjeleníteni. Az istenek legnagyobb választékát találjuk itten. Vannak szobraik bronzból, lapis-lazuliból, kék és zöld zománcból, ólomból, kőből, sőt fából is. Aztán a nagyság is nagyon változó; vannak két-három eméter magasságtól két-három méter magasságig menő szobrok. A legfőbb isten *Ptha*, a teremtő, aki mindent alkotott. Rendesen pólyás gyermek vagy mumia alakjában, kezében kereszttel, mint az élet jelképével, vagy kormánypálccával van ábrázolva. Hozzá legközelebb áll *Ra*, a napisten, akit sokféle alakban ábrázoltak. Symboluma a szárnyas nap, szenthelye volt különösen Heliopolis. *Ammon*, a rejtett, volt Thebænek istene, később *Ra*-val egyesülve, mint *Ammon-Rát* Egyptom legfőbb isteneül tisztelik. Leggyakoribb *Osiris* isten szobra. Az egyptomi Pantheonnak ez nemcsak legnépszerűbb, hanem leg-

költőibb alakja is. Az egyedüli, akinek nevéhez igazán költői szép mythos fűződik. Az ó-kor költői e szép regét számtalan változatban megörökítették. Plutarchos nyomán szokták e mythost az újkori történészek reprodukálni. Tárgya alkalmas és érdemes is a költői feldolgozásra. Osiris előbb Abydos és a halottak istene, később egész Egyiptomban általános tisztelet tárgya. Ő a jónak symboluma s ellentétben

Ammon.

Osiris.

áll *Seth-Typhonnal*, a gonosz szellemmel, aki hetvenkét társával együtt furfanggal törébe csalja Osirist, darabokra vágja és Egyiptom különböző helyeire kiteszi. *Isis* fölkeresi holttetemét s új életre ébreszti. Fiók *Horus* boszszut áll atyjáért *Typhonon*, de nem pusztítja el, csak meggyöngíti erejét. *Osiris* később mint napisten, *Isis* mint holdisten szerepel. *Osiris* a termékenyítő erőt, *Isis* *Egyptom* földjét, a termő talajt jelképezi. *Seth-Typhon*, a sivatagból előrontó ellenség, a forró évszak pusztítását, hetvenkét társa a mindent megemészítő forró napokat jelképezi. *Horus*,

a *Typhon* ellen harcrakelő isten, a szép tavaszt jelenti, melylyel szemben *Typhon*nak meggyöngül hatalma. *Horus* harca *Typhon* ellen, mely mindennap megújul, az emberi életet is hivatva van jelképezni. Az ember holta után *Osirissá* válik maga is a túlvilágon, s ott ugyanazon bánásmódban részesül *Isis* és *Horus* részéről, mint amely egykor *Osirist* halottaiból föltámasztá. Az *Osiris* és *Isis* szobrok szebbnél-szebb kivitelben százával vannak a muzeum üvegszekrényeiben. *Horus* a világosság istene, karvaly-fejjel van ábrázolva. Legszebb szobra ólomból van, mely *Maspero* szerint egyedüli a maga nemében. *Anubis* *Typhon* és *Nephtis* fia, az alvilág istene, sakálfejjel.

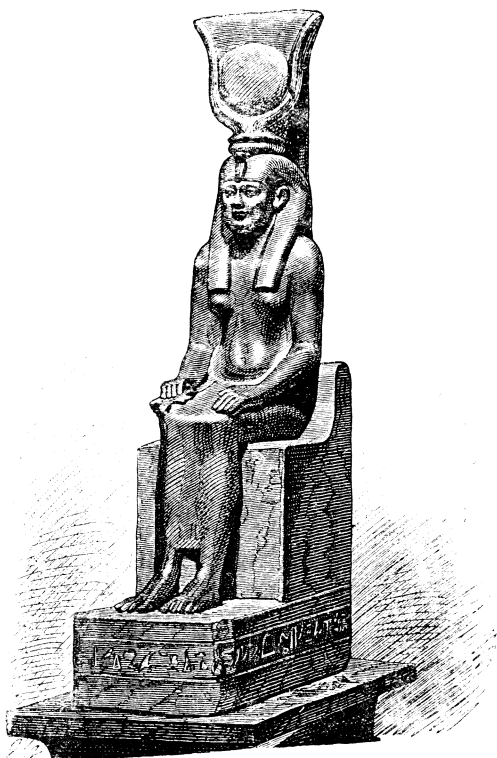
Ő a mumiák oltalmazója; tiszte volt az elszálló lelket fölfogni és a túlvilágba kalauzolni. Az ítélet napján ő tartja a mérleget, melynek egyik serpenyőjébe teszik az ítéendő szívet, a másikba tesznek egy structollat, mint a részrehajlatlan igazság jelképét. Szobrai között legszebbnek találtam egy bronz Anubist, arany kérgezéssel.

Nem ritkák a *Thot* isten szobrocskái sem. Ő a művészetek, tudományok, írás, zene és csillagászat föltalálója. Egyszersmind történetírója az isteneknek, ki e tiszteben följegyzi a typhoni harcok főbb eseményeit is. Szent madara volt az ibisz, s azért leginkább ibiszfejjel találjuk ábrázolva.

Hathor istennő ugyanazzal a jelentőséggel bírt az egyiptomiaknál, minővel *Aphrodite* a görögöknél. Szent tárgy volt kezében

a sistrum, egy zörgő vaseszköz, melyet az egyiptomi papok isteni tiszteletök alkalmával ráztak, s melynek zajára a hívők arcra borultak. *Hathor* istennőt tehén alakjában vagy tehénnel együtt ábrázolják. Az a dioritból faragott *Hathor*-szobor, egy tehénnel, a művészetek netovábbja s laikusoknak és művészeknek egyaránt bámulatuk tárgyát képezi.

Hogy az egyiptomi papok és uralkodók mennyire óhajtot-

Isis.

ták volna a különféle helyi isteneket egymással kiegyeztetni, mutatják a kombinált istenségek, melyek között legérdekesebbeknek találtuk a muzeumnak egy igen különös példányát, egy fuzió-istent, melynek két feje van. Elül bírja Min istennek teremtő erejét, Anubis sakál fejével, térdein a főisteni hatalom jelképei, az uræus kigyók, fejdísze az összes istenek emblemaíát egyesíti. Hátsó feje kost ábrázol, van két karvaly-szárnya, melyek oldalait takarják. Ez lett volna hivatva a többi istenek tulajdonait és működését egymagában egyesíteni. De úgy látszik a minta-isten nem igen találhatott nagy népszerűségre s kultusza nem is honosodott meg; mert több szobrát, ezen egy példányon kívül, nem láttam.

Amint az egyiptomi istenek közül nem egynek kultuszát látjuk görög és itáliai földre vándorolni, úgy Egyiptomban is találunk idegen, jelesen assyriai és perzsa isteneket meghonosulva, minők: Anahid (perzsa Venus), Astarté, Baal.

Az istenekkel egy teremben találjuk az egyes isteneknek szentelt állatokat is, részint bebalzsamozott mumiákban, részint szobrok alakjában.

Legelső helyen állott a szent állatok között az apisbika; Ptha memphisi istennek élőképe e földön. Memphisben az isten házában őrizték, hol orákuluma volt. Egyszerre csak egy apist tartottak, melynek a hold sugarától kellett fogantatnia s egy szűz tehéntől születnie. Az elpusztult állatot hatvan napig tartó gyászszertartással temették el, mint bebalzsamozott mumiát az isten templomában, a Serapeumban. A papok tiszte volt aztán az elköltözött helyére új bikát keresni. Az egyiptomi Ozorhapi elnevezésből lett a görögök nyelvén a sorapis, serapis, melynek tisztelete az egész görög és római világra kiterjedt. Ezen állatistennek számos szép bronzszobra van az egyiptomi muzeumban; van egy különösen szép serpentintől, mely a komolyan lépdegelő apist ábrázolja. Szent volt az uræus kigyó, az egyiptomiak nyelvén *ara*, melynek természetrajzi neve *Naja Haje*, Aspis vagy egyiptomi szemüveges kigyó, melyről Brehm a saját tapasztalásából igen sok érdekeset tud elmondani. E felette mérges hullóvel a kigyószelidítők még ma is sok

bohóságot csinálnak Egyiptomban, főleg Kairóban, előbb azonban kiszedik a méregfogait. Egy arab leány a mi hôtélünk udvarán is bemutatta ügyességét egy ilyen kigyóval. A főbb istenek rendszeren ezt a kigyót viselték fejükön, mint a hatalom és borzalom jelképét. A muzeumban egy oroszlánfejű uræus kigyónak szép zöld zománc képét látjuk.

Az ibisz madarat is bebalzsamozták mumiának. Egy ibisz-mumiát mi is láttunk a muzeumban. A krokodilt is tisztelték felső Egyiptomban s mumiáját szintén bírja a muzeum; úgyszintén láttuk egy példányát a sakál mumiájának is. A scara-bæus (ganajbogár) mumiája legfinomabb vászonba burkolva szintén a rendkívüliségek sorába tartozik. Szentnek tartották az egyiptomiak e bogarat, mert az a halottnak új életre kelését jelképezi. Az *Ateuchus sacer* (egyiptomi szent labdacsbogár) Brehm leírása szerint ugyanazon természettel bír, mit már a régiek is megfigyeltek benne s ami miatt őt symbolumul használták. Petéit ganajból göngyölyített labdacsokba rakja, azokat gondosan elrejtí s e munkája után azonnal elpusztul. E szent bogárnak egy példányát bronzból, vagy más anyagból is a halottnak szíve helyére tették s mellére is adtak egyet, hogy számára a földöntúli élet biztosítva legyen. Mariette egy egész nagy üveges szekrényt töltött meg szebbnél-szebb scarabæusokkal, fekete jászpiszból, zöld, fehér, kék zománcból és bronzból, melyek szép példányait, némelyikét a fáraók neveinek vésetével, a muzeumban láttuk. A Zagazig vasúti állomástól nem messze vannak romjai a régi Bubastisnak, hol a macskafejű *Sechel* istennőt tisztelték s kedves állatját, a macskát, szentnek tartották. Mariette pasa Bubastis romjai között sok ezernyi macska-mumiát talált. E lelet megerősíti mindazt, mit a jó halikarnassusi historikus e helynek macskakultuszáról s a bebalzsamozott macskákról mond. Az istennőnek szent állatját az egyiptomi muzeumban mumia alakjában is, de sokkal becsesebb példányokban láthatjuk bronz, kék és zöld zománccal szobrocskákban megörökítve.

Typhon istennek tisztátalan állatját, a sertést is megleljük a muzeumban, zöld zománccal szobrocskában.

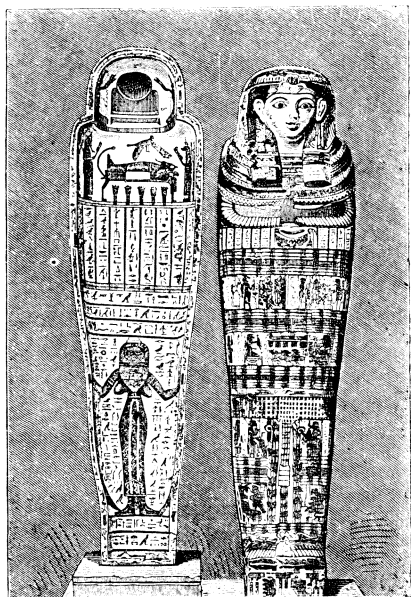
Az istenek szobrainál jóval csekélyebb számban vannak a fáraók, papok és kiválóbb férfiak szobrai, melyek leginkább az általuk alapított vagy fenntartott templomból származnak, hol mindjárt a kijáratnál voltak fölállítva. A kisebb szobrok a halottas kamrában állottak s mindig az illető halottat ábrázolták.

Az egyiptomiak vallási hite szerint a lélek a túlvilági életben is földi testéhez van kötve. Kíválik ugyan a testből, de bizonyos idő múlva azt újra fölkeresi. A templomok falain található képeken és domborműveken gyakran van leábrázolva, amint a szárnyat öltött lélek leszáll a mumiához. Ha a lélek ilyenkor nem leli meg egykori porhüvelyét, vándorlásra van kárhóztatva s más testben keres tanyát. Innen van az a nagy gond, melylyel a halottat örök időkre megtartani törekedtek. A testét elvesztő lélek szünetlenül bolyongani kénytelen.

Az egyptológok ma sem képesek még teljes rendszerbe foglalni a lélekvándorlás tanát, melyet Herodot említ, valamint nem ismerik egész szabatosan a gonosz lelkek sorsát se a túlvilágban. Némelyek szerint a gonosz lélek különböző teremtmények alakjában kénytelen mindaddig bolyongani a földön, míg megtisztul; mások szerint az ítélet után az alvilágban marad s azonnal megkezdí bűnhődését. A hieroglyphákból idővel alkalmasint ez iránt is csak tisztába jönnek.

A holttestnek fenntartása annyira törvénynyé volt téve, hogy a Nilusból kifogott uratlan hullákat az illető község melynek határában találták, volt köteles bebalzsamoztatni és megőrizni. A halottnak belső szerveit négy külön alabastrom edénybe tették, forró szurokkal leöntötték s bezárták. Kanopus városától kanopusoknak nevezték ezen edényeket, melyeknek földői a tartalmazott szervek szerint ember, sakál, kutyafejű-majom és karvalyfejet ábrázoltak, azon genius szerint, melynek őrizetére az egyes kanopusok bízva voltak. A balzsamozók azonban nem jártak el mindig lelkiismeretesen a belső szervek elosztásában. A felbontott kanopusok elárulták nem egy esetben való könnyelmű bánásmódjukat. A muzeum kanopus-gyűjteménye igen gazdag. Herodot művében (II. könyv

85—90.) részletesen leírja a holttestek bebalzsamozását és mumiává való kikészítését. A halott vagyoni viszonyához képest háromféle bebalzsamozás volt szokásban. Az első eljárás szerint egy horgas eszközzel kiszedik az orron keresztül az agyat s illatos szereket fecskendeztek helyére. A belső szervek eltávolítása után a testet 70 napig tartották natronban, mire aztán bebalzsamozták. A más két eljárás szerint a testbe cedrusolajat fecskendeztek, hogy a belső szerveket elpusztítsák. Azután 60—70 napig salétromban pácolták a hullát. A holttestet bebalzsamozása után finom vásznakba burkolták, mint a pólyás kisdedeket, aztán gyantákkal, illatszerekkel újra præparálták, hogy a megsemmisüléstől megóvják. A bebalzsamozás az első időkben igen kezdetleges volt; később, különösen a XVIII. és XIX. dynastiák idején, nagy tökélyre emelkedett.

Mumiaszekrény.

A mumiát azonban nem volt elég fizikailag megvédeni az enyészettől: a túlvilági életet biztosító bűvszerekkel, amulettekkel, varázslatokkal is el kellett látni bőségesen. A halottnak fölszerelése és a földöntúlra való kalauzolása, ottani magatartása a legkisebb részletekig meg van írva a halottak könyvében, melynek egy példánya Torinóban, egy másik az egyiptomi muzemben látható; fordítását már régen bírjuk Lepsiusától. E könyvnek utasításai oly fontosak voltak a halottra, hogy azoknak tudása nélkül egy lépést sem tehetett volna a halottak országában, hol lépten-nyomon gonosz szellemekkel, csodás állatokkal, rettenetes szörnyekkel találkozik, melyek csak a

megfelelően idézett varázsigék hallatára térnek ki útjából. A mumiát tehát a halottak könyvéből vett fejezetekkel teleírt szalagokkal aggatták körül, sőt nagyobb biztonság okáért a könyvnek egy példányát magát is melléje tették. Mellére a scarabæuson kívül egy «utahszem» nevű amulettet tettek, mely az örökké éber életet jelképezte. Az így ellátott mumiát egy vastagabb anyagú burokkal vették körül, melyen az arcot álarccal pótolták. Ezen álarcok az előkelők mumiáin gazdagon voltak aranyozva és kifestve. Az egyiptomi muzeumnak e fajtájú néhány álarcán oly ragyogó tiszta az aranyozás ma is, mintha csak imént került volna ki a művész keze alól. A mumiát ezután szikamor fából készült szekrénybe zárták, mely egy pólyás gyermek alakjára készült. A mumia feje alá egy kőből faragott és Nubiában most is használatos támasztót tettek. A szekrényekbe a mumia mellé amuletteket, ékszereket, dísztárgyakat, fegyvereket raktak. Nem volt szabad hiányoznia a szobrocskáknak sem, melyeknek igen fontos rendeltetés tulajdonítottak az egyiptomiak. E kis szobrocskák, melyek bronzból, terracottából, zöld és kék zománcozással, de fából és kőből is készültek, a halottat jelképezték és nevét viselték. A földöntúli életben Osiris hívására e szobrocskáknak kellett felelni és megjelenni a halott helyett, és a rábízott teendőket végezni. E szobrocskákat azért felelőknek is nevezték az egyiptomiak. Hogy a halott minden hívásra helyt állhasson, e szobrocskákat nagy mennyiségben, százával, sőt ezrivel is oda rakták a halott szekrényébe. A halotti cikkekkel kereskedők e szobrocskákból nagy raktárakat tartottak; a halott nevét aztán utólag tintával irták rájuk. Ezt a legtöbb szobrocskán így találjuk. Azért vannak a szobrocskák világszerte annyira elterjedve s jut belőlük mégis százával, ezrével, sőt százezrével is, ha kell, a turisták számára. Ám azért ne bízzék a jóhiszemű vevő az eladóknak; e szobrocskáknak nem mindenike került ki ezredévek előtti műhelyből és nem mindenike feküdt a szikla-sirok mumiái mellett. Lukszor, Karnak és Gurnah városokban hat gyár készít mindenféle tárgyakról hamisítványokat; egy élelmes londoni gyáros pedig időről-időre egész

hajórakományt szállít Egyiptomba igen ügyesen készített utánzatokból. Gondoskodva van tehát, hogy a turisták elláthassák magukat egyiptomi régiségekül vásárolt emléktárgyakkal. A muzeum egy szekrényében az e fajtájú hamisítványokból rendezett kiállítást, járatlan turisták okulására. A mumiaszekrényt kívülről sárga, vörös, kék színekkel készült rajzokkal, felírásokkal díszítették. A faszekrényt mumiástól egy koporsóba zárták.

Ezek is nagy mennyiségben láthatók a muzeumban. Legtöbbje szürke gránit vagy bazaltból készült s hieroglyphákkal van borítva, melyek leginkább a földöntúli életben való dolgokat, arra vonatkozó hasznos tudnivalókat tartalmaznak, hogy a halott kellőleg tájékozhasssa ott magát.

A kőkoporsót aztán sírba helyezték s annak négy sarkába tették a kanopusokat. Az egyiptomiak sírjaikat vagy sziklákba vágták, vagy szilárd épületeket raktak temetkezési helyekül. A királyok egy bizonyos korig pyramisokba temetkeztek. A sírok három részből állottak, melyek mindegyikének meg volt a rendeltetése. Az első rész volt a kápolna, melyből egy szűk folyosó vezetett a halottas kamrába, hová a kőkoporsót tették. A kápolna legtöbbször egy négyszögű épület volt, melynek falai fölfelé egymáshoz közeledtek, miáltal az épület csonka pyramishoz hasonlított. Mariette pasa ezeket az arabok által használt névvel, *masztabá*-nak nevezte s az egyptológok műveiben e néven találjuk említve. A kápolna néha maga is a sziklába volt vágva egygyakrabban azonban a sziklasír elé építettet. A folyosó, nem haladt mindig vízirányosan, néha többé-kevésbé ferde, sőt merőleges irányban vágták a sziklába. Ez a sír volt a halottnak «örök háza», ahogy azt az egyptomi szövegek nevezik. A halott le!ke nem volt valami nagyon szellemi fogalom; az egyptomiak a testhez közel álló anyagi állományúnak tartották. Hitök szerint a léleknek is szüksége volt lakásra, táplálékra, ruházkodásra és szórakozásra. A holttestet magába fogadó halotti kamrát gondosan befalazták, s a hallott magánhajlékának tartották. A kápolna volt fogadó terme a halottnak, hol az ő képmása volt helyette szobor alakjában felállítva.

A kápolnát a halott számára minden szükséges kellékkel felszerelték s szépen feldisznították. Ide rakták koronkint a halottnak táplálékait, kedves butorait, a földi életben használt tárgyait. A felbontott masztabákból összehordott butorok, házi eszközök az egyiptomi iparról és művészetről tiszta képet adnak. Ott vannak kirakva a muzeumban nagy mennyiségben, legtöbbször azonban, és pedig a legjellemzőbbeket, a Louvreba vitték. Föltűnt előttünk, hogy az üvegszekrényekben sok miniatúr butordarab van; annak magyarázatául megtudtuk, hogy a sokszor igen sok helyet elfoglaló valóságos butorok helyett azok kicsinyített utánzatait adták a halott fogadótermébe. A sirba adott élelmi szerek jegyzékét rendszeren a halottas kápolnába helyezett kőlapra is feljegyezték. A gazdagok rendszeren szerződést kötöttek a nekropolis papjaival, hogy a halottnak kijáró ételneműeket koronkint megújítsák; nem lévén bizonyosak abban, mikor fog a lélek a testbe visszamenni s aztán a kitett ételeket föllakmározni.

Ez a papoknak és templomoknak igen jövedelmező mellékeresetét képezte. A halottnak a részére kijáró táplálék átvétele végett azon istennél kelle jelentkeznie, akinek nevére az ajánlatotott. A muzeumban a fogadalmi kövek (*stelák*) nagy mennyiségben vannak. Rajzuk többé-kevésbé megegyező. A kő felső részén rendszeren Osiris, az alvilág istene ül trónján, fogadva udvara hódolatát. Alatta aztán van az illető halottnak képe, rendszeren családtagjaival együtt; legtöbbször lakomázva van az illető feltüntetve. A rajzok alatt van a felírás, mely rendszeren igen rövid, de annál jellemzőbb. Egyik kövön ez áll: *«Fogadalmi kő X. isten számára, hogy adja ki N. N.-nek, az N. fiának a maga részét a feláldozott kenyérből, vízből, tojásból, tejből, borból, sörből, ruhákból, illatszerekből s mindazon jó és liszt cikkekből, melyekkel az isten él!»* Minthogy az élő maga nem érintkezhetett a halottal, valamelyik istent szemelték ki közbenjáróul; neki ajánlották föl a halott számára eljuttatni kívánt tárgyakat, kérve az istent, hogy azokból a halottnak is juttassa ki a maga adagját. Hogy a papok, kikre a fogadalom nem vonatkozott, szintén kivették belőle részüket, ezt róluk, kik

ily élelmes megadóztatási módot eszeltek ki, bátran föl-
tehetjük.

A nők sirjaiban talált pipere-cikkek az egyiptomi toilette-
asztalt egész valóságában, a maga bizalmas titkaival együtt
elénk varázsolják. Tükrökön kívül találunk szép kivitelű illat-
szer-szelencéket, kenőcstartó üvegeséket; aztán előkerültek az
álhajjak, legyezők, gyűrűk, fésűk, nyak- és karperecek, ékszer-
dobozok, gyöngyök. Ezekből megtudjuk, hogy az egyiptomi
nők igen ügyesek voltak szempilláik kifestésében; sirjaikban
ott találták az egész készüléket, melyet e célra használtak, a
finom tüket, melyekkel a pillán szurásokat ejtettek, hogy aztán
arzenport hintsenek bele. Az arzénikumos dobozok némelyike
tele volt e mérges festőszerrel. Szórakozó tárgyul szolgált az
ostábla, melyet az egyiptomiak igen kedveltek, s melyen a
halottak könyve szerint a halott Osirisszal, szokott néha egy-
egy parthiet játszani időtöltésül. A talált ékszerek filigran
vésésükkel és díszítéseikkel, a bronztükrök, kokuszvirág éki-
tésekkel, a porcellánból, bronzból való tintatartók, elefánt-
csontnyelű füstölők, lámpák, mind az egyiptomi ötvösség
szobrászat és fémöntés nagyfokú fejlettségéről tanuskodnak.

Az egyiptomiak már a pyramisok építése idején ismerték
az üvegekészítést. Ezt bizonyítják a szakkarai pyramisokban
talált üvegtárgyak. A XII. és XIII. dynastia idejéből már
meglepő gazdagsággal és jó izléssel festett üvegeket találunk
a muzeum szekrényeiben. A tárgyak között vannak különösen
szép karcsú nyakú illatszer-üvegesék.

Más teremben a kemény kőből faragott művészi szobrok
ragadnak bámulatra. A dioritból való istenszobrok a mai kor-
nak nem egy szobrászától vívtak ki feltétlen bámulást és el-
ismerést. Ugyanígy kell nyilatkoznunk a fának művészi fel-
dolgozásáról. Van a muzeumnak különösen egy igen érdekes
szobra szikamorból; egy férfit ábrázol bottal kezében. Vonásai
egy megelégedett arcú középkorú férfit mutatnak, aki jóvalisan
mosolyog. Áttetsző hegyjegecből készült szemei kvarcból fara-
gott szemüregbe vannak ércszöggel megerősítve. A szobor
annyira leköti figyelmünket, hogy alig tudunk megválni tőle

A falusi biró néven ismerik e szobrot, mert mikor Marietet arabjai a homokban ráakadtak, örömeikben felkiáltottak: itt a «*sekh el-beled!*»

Hogy a halottak sírjába adott ékszerek, drágaságok, arany-, ezüsttárgyak a sírrablóknak minden időben kedvenc prédái voltak, az könnyen belátható.

A fáraók sírjai sem voltak biztonságban, dacára hogy ezeknek őrizetére az uralkodó királyok mindig nagy gondot fordítottak. Óvatosságból a legtöbb fáraónak mumiáját azok restaurálása után az eredeti sírokból más nyughelyekre vitték át. Innen magyarázható, hogy pár évvel ezelőtt a legtöbb királyi mumiát idegen fekhelyeken találták.

Az egyiptomiak hite szerint a halottak nem szállhattak akárhol az alvilágra. Abydos mellett egy hegynyílás van, azon át mentek aranyos csolnokon a túlvilágra. Azért aki tehette, Abydos vidékére temetkezett, hogy közel jusson utazása helyéhez.

A sirkápolnákból töménytelen mennyiségű élelmiszer került a muzeumba. Van közte

búza, darává törött árpa, bab, zab, aszalt szilva, olajbogyó, mák, köles, tojás és sok egyéb. A gabonát pörköelve tették a halott mellé. Valótlán tehát az, amit némelyek szárnyra bocsátották, hogy a mumia-buza kicsirázott és termett volna. Maspero, az egyiptomi muzeum igazgatója, több rendbeli kísérletet tett a talált gabonafajokkal; de soha sem volt eredménye. Az

A' sekh el-beled. (A falusi biró.)

Faszobor a gizehi muzeumban.

arabok persze ezzel is rászédnek sok könnyen-hívő turistát, midőn saját termésű gabonáikat ezredév előtti termés gyanánt árulják — jó drágán.

Az egyiptomi muzeum egyik osztályában a görög és római korra vonatkozó régi-égek vannak. Mariette ezek gyűjtésével nem sokat gondolt. Nagy Sándor koránál lejjebb nem igen szeretett jönni gyűjtéseivel; Maspero az egyptologia ezen ágát is az őt méltán megillető figyelemben részesíti. A muzeumnak ezen osztálya tehát csak nagyon újkeletű és aránylag nem is nagyon gazdag. Kiváló becsű itt azon hieroglyphikus, demotikai és görög szövegű feliratós kő, melyet Kanopus városában találtak s innen kanopusi decretumnak is hívnak. Hasonló ez azon rosettei felirathoz, mely Champollionnak a hieroglyph-írás megfejtéséhez a kulcsot adta s a British Museumnak képezi nagybecsű kincsét.

Legvégére hagytam a királyi mumiák termét. Ez a muzeumnak legbecsesebb és legérdekesebb része. Alig van a világon muzeum, melynek ne volna mumiája. Az egyiptomi halottak az egész világon elterjedve, a kíváncsiság és csodálat tárgyát képezik. De ez a muzeum nemcsak számban, hanem a mumiák kiváló volta tekintetében is fölülmulja a többiek eném gyűjteményeit. A fáraók legjelesebbjeit találjuk itt egymás mellett üvegszekrényekbe zárva. 1881-ben kerültek ide, Thebæ melletti sírjaikból. A muzeum igazgatósága már régebben tudomásával birt annak, hogy az arab sírfosztogatók valamely királyi sírra bukkantak; mert arra valló értékes tárgyak, mumiák kerültek európai muzeumokba. Hosszas utánjárás után sikerült végre a tettesek nyomára jönni s őket drága zsákmányuktól megfosztani. A muzeum nevében Brugsch Emil ment Thebæbe s a rejtkehelynek kincseit napvilágra hozva, majdnem sülyedésig megrakta a muzeum gőzösét s a vidék fellah asszonyainak jajveszékelése és a férflakosság gyász-lövöldözése között szállította az ezredév előtt kimult fáraókat a bulaki muzeumba. Itt látjuk őket feküdni sorban, egymás mellett, a legnagyobb fáraókat, némelyiknek nejét, gyermekét, Amon isten templomának főpapjait, táncosnőit, mint összeaszott

mumiákat. Nemelyik még ki sincs bontva, némelyiknek arcáról levették az álarcot s magunk előtt látjuk ezredévek után a hirneves uralkodókat. Mily különös intézkedése a sorsnak; A sok közül legkiválóbb érdeklődéssel fordultunk azokhoz, kiknek nevei még tanuló korunkból voltak élénk emlékünken, vagy kikről egyet-mást később tanultunk, olvasgattunk. Eszünkbe jutnak nagy költők szavai, melyeket Lucifer intéz Fáraóhoz:

— Ne félj, csak szellemed vesz,
De tested megmarad, mint mumia,
Kíváncsisága iskolás fiúknak,
Torz arculattal, melyről elmosódott
Az írás, szolga volt-e vagy parancsolt.

(Madách: Az Ember Tragédiája. IV. szín.)

Most üveg alá kerültek, folyó-számot kaptak és katalogusba iktatva fekszenek előttünk I. Ramses I. Ahmos és neje Nofirtari, I. Amenhotpu, az előbbinek fia, II. Thutmes, I. Seti és II. Ramses, a híres Sesostris. Ez utóbbi, aki 5233. szám alatt van üveg alá helyezve, fölborzolt vörös hajával, erős hajlású sasorrával, hosszú nyakával, arcának erős vonásaival, két kezében kormánypálcával oly élénken vésődött emlékembe, hogy képét sohasem fogom felejteni. Vanitatum vanitas!

Hasonló benyomást tett ránk egy másik mumia, Makeri királyné és mellette fekvő csecsemője, ki a maga életével anyja életét eloltá, hogy aztán a halálban egyesülhessen vele. Az anyát és leányát együtt balzsamozták be s egy szekrénybe fektették. Aztán láttunk két más mumiát, Pinotem királyt és Nibszeni irnokot, mindkettőnek arca oly jól van megőrizve, hogy két-három napos halottnak is beillenének. A mumiák hosszú sorából ezek ragadták meg leginkább figyelmemet és maradtak meg legélénkebben emlékemben.

Aztán láttunk virágokat, melyek a halottak koszorújába voltak fonva s a mumia mellett oly épen megmaradtak, hogy alig hagyták el színöket. Ez mindenesetre a legrégebb herbarium a világon. I. Amenhotpu mumiáját fejtől lábíg virágfűzér veszi körül s rajta csodálatos módon egy darázs is látható,

mely alkalmasint a szekrény bezárásakor szállt a virágokra s ott rekedt az utókor számára, mint egyedüli csodás példánya a darázs mumiájának.

Érdekesnek találtuk a hamis mumiák kiállítását is, figyelemzetetésül arra nézve, hogy az élelmes arabok mumiák hamisítására is adják fejüket, -- jó nyereségért. És akadnak természetesen vevői ennek a hamisítványnak is.

A muzeum tüzetes megzemplélésénél az arab örök nem ritkán hasznos felvilágosítások és útbaigazításokkal szolgálnak. A muzeum igazgatósága pedig, mely kiválóbb tárgyairól fénykép-másolatokat készítettetett, hozzáintézett megkeresésekre a muzeum bármely tárgyát jutányos díjért késztesen lefényképezteti.

11. Ramses mumiájának feje.

A muzeumot, hol annyi érdekeset láttunk és tapasztaltunk s ismeretünket az egyptomi ó-kort illetőleg gyarapítottuk, elhagyva, kellemes üdülést szereztünk a muzeumkert előtt

U-szi-mat-Ra
Szept-en-Ra

fia a napnak

Ra-meszum-meri-Amen.

12. Ramses névjegye (cartouche)

elterülő terraszon, hol lábunk alatt hömpölyög a szent Nilus, előttünk pedig százával állanak a festői dahabijék, a képekről és leírásokból ismeretes nilusi bárkák, utasokra várva a Felső-Egyptom vidékeire teendő kirándulásokra. A képet kiegészíti

a háttérben levő pálmaliget méltóságos fáival, melyeknek koronái aransárga gyümölcstől terhesen lekonyulnak. A jelenetet a ragyogó tiszta kék ég, mely itt sokkal élénkebb kékszínű, mint bárhol másutt, bűvös fényvel vonja be s álmodozásra, ábrándozásra készíti lelkünket. Itt szeretnénk tölteni nem órákat, hanem egész napokat, hogy magunkba szívjuk ezt a keleti illatot, szemünk pedig kifogyhatatlanul élvezhesse az elragadó képet. De amott, a Nilus tulsó partján egy új világ várakozik ránk. A láthatár szélén a kék égből magas hegyekhez hasonlóan bontakoznak ki a pyramisok. Olyan ragyogó, olyan tündéries világítás fogja körül fejüket, mintha nimbus övezné szentek homlokát. Oda hívnak magukhoz, hogy lássuk és csodáljuk az emberi kéz munkáját, az emberi szellem csodás szüleményeit.

Az egyiptomi muzeum, mikor mi meglátogattuk, még Bulakban volt elhelyezve. A régi postaépület, melyet a muzeum számára átalakítottak, sehogy se felelt meg rendeltetésének. Annyira szűk volt, hogy a drága régiségek, mint szatócsboltban, egymásra zsúfolva voltak elhelyezve. Az egyes tárgyakhoz fénni se lehetett, annál kevésbé volt szó azok tanulmányozhatásáról. A muzeum birtokában levő kincsek közül csak igen keveset tettek közzemlére; a többit egyszerűen raktárba helyezték. Általános volt a panasz a muzeum épületének szűk és kényelmetlen volta ellen. Az egyiptomi kormány végre segített a bajon s a muzeumot átköltöztette a gizehi palotába, mely a Nilus partján épült s mint mondják öt millió font sterlingbe (120 millió koronába) került. Az egyiptomi kormány nem rendelkezvén pénzzel, hogy külön muzeumot építtessen, ezt a fényes palotát engedte át, mely nem volt ugyan egészen alkalmas e célra, de különösen a tűzbiztonság szempontjából foganatosított átalakítások után ma már elég célszerűnek mondható. 1889-ben kezdték meg a megbecsülhetetlen kincsek átköltöztetését s három év alatt a berendezés munkáját is teljesen befejezték. A tárgyak felállításánál és elhelyezésénél nemcsak azok természetére, hanem a származás helyére és időrendjére is tekintettel voltak. A muzeum így már nagyobb haszonnal szemlélhető és könnyebben tanulmányozható.

KAIRÓ. AZ ISZLÁM VILÁGÁBAN.

(A mult és jelen világa. Az iszlám pusztuló emlékei. A mecsetek és dsámik. Hogyan imádkoznak a mohammedánok? Kairó boulevardjai. Haszán szultán dsámija. Mohammedán temetés. A Túlún dsámi. Ó-Kairó. A legrégebb dsámi. Kopt keresztény templom.)

MULT A FÁRÁÓKÉ, a jelen az iszlámé. A két világ között vont kulturális párhuzam minden tekintetben a mult előnyére esik. A fáráók világa, az ó-egyptomi kultúra ötezer éven át megállotta helyét s a homokból kiásott emlékei bámulatra ragadják az utókort. Minden ezredévekre, az örökkévalóságra volt számítva az ó-egyptomiaknál; az iszlám alkotásai ennek teljes ellentéteül csak a gyors mulandóság jellegével bírnak. Az ó-egyptomiak a földi és túlvilági létet szoros viszonyba, benső kapcsolatba hozták egymással. Minden törekvésük oda irányult, hogy e kettő közötti válaszfalat a lehetőséghez képest lerontsák. Ez a vonás huzódik végig a fáráók világának, kulturájának, művészetének, vallásának minden irányzatán. Az iszlám a földi létet hitvány, muló jellegűnek tartja. Minden költő ezt a themát variálja végtelenségig. Ez az iszlám költészet, filozófia és vallás alapelve; minden okoskodás kiinduló és végpontja. Az igazi élet a sirontúl kezdődik; ennek előkészítésére szolgál minden földi törekvés. Az iszlám hívői már a földi létben is a sirontúli élet számára élnek. Ezzel karöltve jár a fatalismus. Innen magyarázható meg az iszlám híveinek közönye minden földi emlék iránt. Építészetük is ezt tükrözi vissza. Legszebb műemlékeik is csak rövid életre vannak szánva; ha egyszer romlásnak, pusztulásnak indulnak, senki sem gondol többé kijavításukkal, fenntartásukkal; sorsukra bízzák, veszni hagyják. Ez az oka annak, hogy az iszlám or-

szágaiban annyi a rom, a pusztulás. A legszebb városrészek közepén is ott kísértenek mindenütt a multnak elhagyott emlékei. Emberi kéz nem érinti azt, amit a végzet pusztulásra kiszemelt. Föl nem építi, de le sem rombolja. Tegye meg feladatát az idő, a kérlelhetetlen végzet, a *kiszmel*, melynek intézkedéseibe emberi törekvésnek beavatkoznia nem szabad. Így látjuk ezt Kairóban is.

Kairónak közel négyszáz mecsetje van s legtöbbje romban hever, vagy elhanyagolt állapotban pusztulásnak indul. A sok mecset közül csak a legnevezetesebbeket látogattuk meg, azokat, melyek vagy építészeti tekintetben vagy régiségüknél fogva kiválóan figyelemre méltók, vagy a melyek egyébként nevezetesek.

A mecsetek,* mohammedán imaházak, amennyiben eredetileg erre a célra szolgáló építmények és nem keresztény templomokból alakítottak át, négyszögű épületek, rendszeren bádogg-tetőikkel és kupolákkal. A *minaret*, (mely alapjelentőségében ragyogót, fénylőt és világító tornyot is jelent) karcsú magas torony, honnan a *müezzin* (alsóbbrendű pap) énekkel (*ezan*) hívja össze a híveket, elmaradhatatlan része a mecsetnek. A nagyobb mecseteknek, melyekről ezentúl már *dsámi*** néven lesz szó, rendszeren két vagy több minaretje van. A konstantinápolyi Ahmedijének hat minaretje van. A mecset belül fehérre van meszelve, minden diszítés nélküli; képek száműzve vannak az iszlámban. Csak arabeszkék és szent feliratok, rendszeren az isten, a próféta és a khalifák nevei diszítik a

* E helyen is fel akarom emelni szavamat az idegen nyelvekből, leginkább németből átvett *mosé*, *mosche*, vagy *moséa* szóknak használata ellen. Ez szolgálai elferdítése az arab *meszdsid* szónak, amely a török nyelv révén helyesebben *mecset* alakban jött át nyelvünkbe. A *mosé*, *mosea* szóra tehát nincs szükségünk. *Meszdsid* (mecset) alatt a másodrangú, kisebb imaházakat értik; az elsőrangú nagyobb imaházak neve *dsámi*, mely gyülekezőhelyet jelent.

** Az egyiptomi arab a *ds* (*dsim*) betűt *g*-nek ejti, tehát *dsámi* helyett mond *gámi*-t, *dsebel* (hegy) helyett *gebell*. Mi azonban mindenütt a *dsámi* alakot használjuk, kivéve a tulajdonneveknél, ahol az az e'nevezésnek kiegészítő részét képezi, így *Gama Szultán Haszán v. Gama Ka't Bej*.

falakat. A mecsetnek azon fülkáját, mely Mekka városa irányának megfelelően a *kiblát* jelöli, *mihráb*-nak nevezik. Ettől mindig jobbra van a *minbár*, a szószék, ahonnan az *imám* (pap) szónokol. A mecset padozatát nád vagy sásgyékény és erre terített szőnyeg takarja. Az igazhívők maguk is visznek a mecsetbe kis imaszőnyeget (*szeddsáde*), melyen imádkoznak. Minthogy a mecsetben este és éjjel is szoktak imádkozni, a mennyezetről több csillár csüng alá, melyeket rendszeren mécskekkel világítanak. A mecsetet oszlopcsarnokos nagy udvarok veszik körül. Az udvaron csurgókutak, medencék vannak, ahol az igazhívők az imádkozás előtti mosakodást végzik. A dsámik, melyekhez alapítványok fűződnek, rendszeren szegénykonyhakkal, (*imarel*) felsőbb vagy alsóbb iskolákkal (*medresze* vagy *mekteb*), és kórházzal, gyakorta szállóházakkal (*khan*) is bírnak.

A mohammedánok imaházaiban nincsenek se padok, se székek, imádkozásuk alatt zárt sorokat képeznek, melyek csatasorokhoz hasonlítanak, aminthogy imádkozásukat is a sátán ellen intézett harcnak nevezik. A sor élén álló előimádkozó (*imám*) a vezér, a jobb és balszárnyon angyalok öröködnék. Így az iszlám, melyet fegyverrel terjesztettek, hadakozásra alapítja fennmaradását is. A mohammedán ötször imádkozik napjában. Minden imát imárahívás (*ezan*) és mosakodás (*vadu*) előz meg. A müezzín, az imárahívó alsóbbrendű pap, a minaret erkélyéről minden imaidőben énekkel hívja össze az igazhívőket. Az énekben a következő szöveg fordul elő: «Nagy az isten; hirdetem, hogy nincsenek istenek, csak egy isten. Hirdetem, hogy Mohammed isten prófétája. Jertek imára, jertek az üdv templomába. Nincsenek istenek, csak egy isten.» Hajnalban még e szavakat toldja énekéhez: «Az ima üdvösebb az álomnál.»

A müezzín éneke alatt az igazhívők mosakodáshoz látnak; ellepik a dsámi és mecset udvarán levő kutakat és mosdóhelyeket, melyek kagylói vagy vízcsapjai előtt guggolva mosakodnak.

Az imádság isten dicséretével kezdődik s a Korán első fejezete (a *fatiha*) képezi a leglényegesebb részét és következő:

«Az irgalmas és kegyelmes isten nevében (*B'iszm illah irrahman irrahim*). Dicséret istennek, a világ urának, az irgalmasnak és kegyelmesnek, ő az ítélet napjának ura. Imádunk téged, uram; segítségedet kérjük, vezess az üdvnek ösvényén, azok ösvényén, kiket jótéteményeiddel megajándékoztál, azokén, kik nem érdemelték meg haragodat, s kik nincsenek a tévelygők között!»

Imaközben gyakrabban térdre és arcra borulnak. A térdhajtás (*szusdud*) és földreborulás (*ruku*) bizonyos száma egy *rikát* képez, melyeknek száma a különböző imaidők szerint változik. Az ima (*namaz*) még számos kisebb fohászból áll, végül a hitvallás és az őrangyalok üdvözlése rekeszti be az imát. A mohammedánok hite szerint ugyanis minden embernek van némelyek szerint öt, mások szerint több őrangyala. Egy a jobbján, egy a balján, kik a jó és rossz tetteket jegyeztetik, a harmadik előtte jár, hogy az erény és jámborság útján vezesse, a negyedik mögötte, hogy a világ csábjaitól megóvja, az ötödik arca előtt lebeg, hogy szellemét, szívét a prófétára irányozza. Midőn imáját végzi, jobbra és balra hajtja fejét s e szavakkal üdvözlí őrangyalait: *Esz-szelamun alejkum ve rahmet ullah*. (A béke üdve és isten irgalma legyen veled.)

A bulaki muzeumból kocsiztunk a mecsetek megtekintésére. A Mohammed Ali boulevardon haladtunk végig egészen a Haszan szultán-térig, ahol a boulevard végződik. A boulevard széles, hosszú, egyenes út, kitünően kövezve, szép nagy palotákkal, fényes kereskedésekkel, pompás kirakatokkal. Mintha csak Páris boulevardjain volnánk. Nekem ezek a kairói boulevardok imponálnak ugyan; elismerem, hogy meglepő utánzatai a párisiaknak; de sehogyse tudtam megszeretni. Kairó szabályozását, szépítését európaias ízlésben nem tudom helyeselni. Így ez a város elveszti eredetiségét, festőiségét, költészetét. Nem lett volna szabad keleti formájából, eredetiségéből kivetkőztetni. Aztán ami Párisban szép és helyén van, nem mondható annak Kairóban. Itt a széles utcák nyáron türhetetlen forrók, sehol árnyék, mindenütt égető forró nap. Az ó-kairói szűk utcák, örökös árnyékukkal ilyenkor valódi menedékhelyül szolgálnak.

Tarka csapatunk még Kairóban is feltűnést keltett. Egyes vállalkozóbb fiatalok a kényelmes landauerok helyett szamarakra ültek s hol a kocsik előtt nyargaltak, hol a kocsik sorába ékelődtek. Igy értünk a Haszan szultán mecsetje elé.

A Haszán szultán dsámija (*Gama Szultán Haszán*), az arab építészetnek e kiváló remeke, 1356-59. épült s mint a legtöbb imaház, ma már pusztulásnak indult. Az épület ötszögű, két minarettel, melyek egyike 86 méter magas és a legmagasabb minaret Kairóban. A mauzoleumot 55 méter magas kupola fődí. Figyelmet ébreszt a főkapú, mely egy 20 méter magas fűlkén és cseppkőboltozaton át visz a mecset kupolás előcsarnokába. Ezen és még egy folyosón át az udvarba érünk, hol az imádságot megelőző mosakodásokra szolgáló kutak vannak, külön az arabok és törökök részére, minthogy különböző rituésük. Az udvarból négy terem nyílik; a legnagyobb a mecset szentélye, melynek háttérében van a tarka márványból készült s Mekka felé irányuló *kibla*, ettől jobbra a *minbár*, a szószék. A szentély mennyezete arabeszkekkel, ó-arab (*kufi*) iratokkal van díszítve. A szószéktől jobbra van a bejárás a mauzoleumba, egy négyszögletes térre, melyet cseppkőboltozat és kupola főd. A tér közepén van a dsámi építőjének, az 1361-ben meggyilkolt Haszán szultánnak a sarkophagja. A mennyezetről gyertyatartók és csillárok függnék alá, hogy az esti imához fényt hintsenek e szentelt csarnokba. A falak és a mennyezet ornamentikájába arabeszkék vannak fonva, melyek közül a szent mondások és feliratok válnak ki arany betűkkel. A Haszán szultán dsámiját nemcsak imádkozás céljából keresik fel a kairóiak, hanem babonás hittel betegek, nyomorékok gyógyulást is keresnek e szent helyen.

A mohammedán iskola, mint azt képünkön a Haszán szultán dsámijának iskolája is mutatja, m s természetű, mint a mi iskoláink. A tanító (*khodsa vagy sekhi*) szőnyegen vagy báránybőrön kuporog, előtte a tanulók csoportosan szintén a földön kuporognak. A tanító a betanulandó feladatot éneklés-szerű hanghordozással elolvassa s a tanulók gépiesen utána olvassák, mindaddig, míg emlékezetükbe vésték. Az olvasáson,

íráson, egy kevés számvetésen és a vallástanon kívül egyebet nem igen tanulnak a kisebb iskolákban (*mekteb*).

Amint a mecsetből kiléptünk, épen egy temetés haladt el mellettünk. A mohammedánoknál a halottat kimulása után pár órára, legkésőbb egy nap múlva, már eltemetik, azért nagyon gyakoriak náluk a tetszhalottak. Hogy ezt megakadályozzák, a halottat mosdatás közben keményen megdörzsölik, hogy a tetszhalálból magához térítsék. Aztán fehér lepelbe burkolják s egyszerű ládába fektetik, melyből a temetőbe kiveszik s úgy fektetik a sírba.

Az előttünk elhaladó menetet béna koldusok, szegény emberek nyitották meg, akiket követtek a halott férfirokonai és hangosan imádkozó papok. A koporsót, mely fekete posztóval volt leterítve, négy férfi vállára emelve vitte s az utcán járók közül koronkint egyesek csatlakoztak a menethez s átvették a koporsót. Leeresztett hajú asszonyok követték a halottat, akik zokogva sírtak, inkább jajveszékelték és dicsérték a boldogultat. A nőrokonok, kiknek feje gyász jeléül kék szalaggal van átkötve, a koporsó után haladnak.

A Haszán szultán dsámijától nem messze van a *Túlún dsámi*, (arabul *Gama ibn Túlún*). Ez Kairó legrégebb és legérdekesebb mecsetjeinek egyike. Ibn Túlún Ahmed, a Tulunidák családjának megalapítója, építtette 879-ben. Mintaképeül Mekának Kába mecsetjét választotta. A mohammedán legenda szerint a mecset azon a helyen épült, ahol Ábrahám fiát Izsákot (az araboknál *Ismail*) készült feláldozni, s helyette egy kost ölt le az Úrnak. A bemenet egyenesen a szentélybe vezet. Szép boltívek állanak itten öt sorban egymás mellett. A szentély mennyezete datolyapálmák sudaraiból van összerakva, melyek kifaragott szikamor deszkákkal vannak borítva. A kibla szép antik oszlopokkal van díszítve, és mozaikokkal kirakva. A minbár szépen faragott és elefántesonttal kirakott diófából készült. A keleti életnek sajátos és érdekes képét látjuk a szentély előtt elterülő nagy udvarban, mely köröskörül nagy boltívekkel van környezve, melyek alatt Kairónak majdnem összes nyomorékjai és koldusai szoktak tanyázní. Az ud-

var közepén látjuk a szokásos kutat, az imádság előtti mosakodásokra. Imádság előtt nyüzsgő, de zajtalan tolongás látható itt, mely érdemes a megfigyelésre és tanulmányozásra. A minaretre nem belülről, hanem kívülről vezető lépcsőzet ma már teljesen roskadozó állapotban van.

Megilletődve és szánalommal nézzük a Túlún dsámit, melynek minaretje, az udvarát körülvevő szép boltívek s maga a kupola is annyira roskadoznak, hogy alig lehet már meglátogatni.

A Haszán szultáni iskola.

A Túlún dsámijától Ó-Kairóba törmelék-dombokon keresztül visz az út; de érdemes ezt megtenni, hogy láthassuk a jelenlegi szép, nagy világváros első telepét, mely egy sátor helyére vezethető vissza. Sok látnivaló nem vonz, de egy futó pillantást megérdemel. Legérdekesebb itt a *Gama Amr*, melyet *Amr ibn-el-Azi*, Omár khalifának hadvezére építtetett 643-ban Kr. u. s nemcsak Kairónak, hanem Egyiptomnak legrégebb dsámija. Az idő már nagyon megrongálta, csak hat hajójú szentélye, szép oszlopaival és azok díszes kapiteljeivel áll még meglehetősen épen. A kibla és minbár közötti oszlophoz legenda

fűződik, mely szerint a csodatevő Omár khalifa Mekkából egy ostorcsapással hajtotta Kairóba. Omár látnoki tehetségével látta, amint Amr a dsámi építésével foglalkozott s észrevette, hogy egyik oszlop sehogysem illett a szentélybe. Ekkor az előtte való oszlopok egyikének megparancsolta, hogy menjen azonnal Kairóba; de az oszlop nem mozdult helyéből. Midőn másodszori parancsára se fogadott szót, rávágott ostorával és így szólt: Az irgalmas isten nevében, menj azonnal. Az oszlop erre így felelt: Miért nem említetted mindjárt isten nevét? felemelkedett s a levegőn keresztül eszállott Kairóba s mostani helyére illeszkedett. Az igazhivők az ostor helyét is látják a kőnek fehér erezetében.

Ó-Kairóban van a koptok negyede, azon a helyen, ahol a régi Babylon feküdt. A koptok a kereszténységnek legelső követői közé tartoznak s hivei a monophysitismusnak. Több imaházuk között legnevezetesebb az *Abu Szerge* templom, mely a kereszténység legelső korára nyúlik vissza s melynek mintájára épültek Egyiptomnak többi bazilikái. A templom annyira el van rejtve a házak között, hogy nem könnyen lehet ráakadni. A három hajójú bazilikának oszlopai különféle stílűek, ami arra mutat, hogy különböző helyekről hordották össze. A középső hajó farácsozattal három részre van osztva, a kúttal ellátott udvarra, a férfiak és nők osztályára. A szentélyt ajtók és függönyök zárják el a kórustól, mint a görög hitvallásúaknál. A templomban nincsenek ülőhelyek, a hívők mankókat hoznak magukkal s azokra támaszkodva pihennek a hosszú istenítészelet alatt. A templom földalatti részében egy kápolnát mutogatnak, melyben állítólag hosszabb pihenőt tartott Mária, mikor Jézussal Egyiptomba menekült. A koptok csak a templom szentélyét tartják szentnek; többi részeiben hangoosan társalognak, dohányoznak, esznek, alusznak, vásárt csapnak, úgy hogy a műveletlen papok sokszor bottal csinálnak rendet a templomban.

KAIRÓ.

A FELLEGVÁR ÉS MOHAMMED ALI DSÁMIJA.

(A Rumele-tér. A mekkai zarándok karaván elindulása. A teve-seikh és macskapó. Szalaheddin szultán a fellegvár építője. Egy udvari bolond mint építőmester. A fellegvár díszje a Mohammed Ali dsámija. Egyiptom nagy reformátorának sírja. Kilátás a fellegvár bástyáiról. Bulak és Róda szigetek. A Nilus-mérő. Mózes a gyékénykosárban. A pyramisok.)

HASZÁN SZULTÁN dsámijából a Rumele-térre léptünk, ahonnan a karavánok a mekkai zarándok-útra szoktak indulni. — Az iszlám meghagyja követőinek, hogy legalább egyszer Mekkába zarándokoljanak. A zarándok-karaván Kairóból évenként *Savval* hónap végén nagy ünnepélyességgel indul útjára. Minden alkalommal egy új takarót (*kiszve*) visz a *kába* számára s magával viszi a nagy tiszteletben álló *makhmalt*, egy teve-széket, melyen *Sagarat ed-Durr* nevű mameluk királyné tette meg az utat Mekkába s azóta évenként üresen vándorol a zarándok-karavánnal Mekkába. A kiszvét, egy fekete brokátból készült s aranyvarrásos Koránverssekkel díszített takarót, a fellegvárban készítik s onnan fényes ünnepi körmenetben viszik a Haszán-szultán dsámiba, ahol kibélelik és feldíszítik.

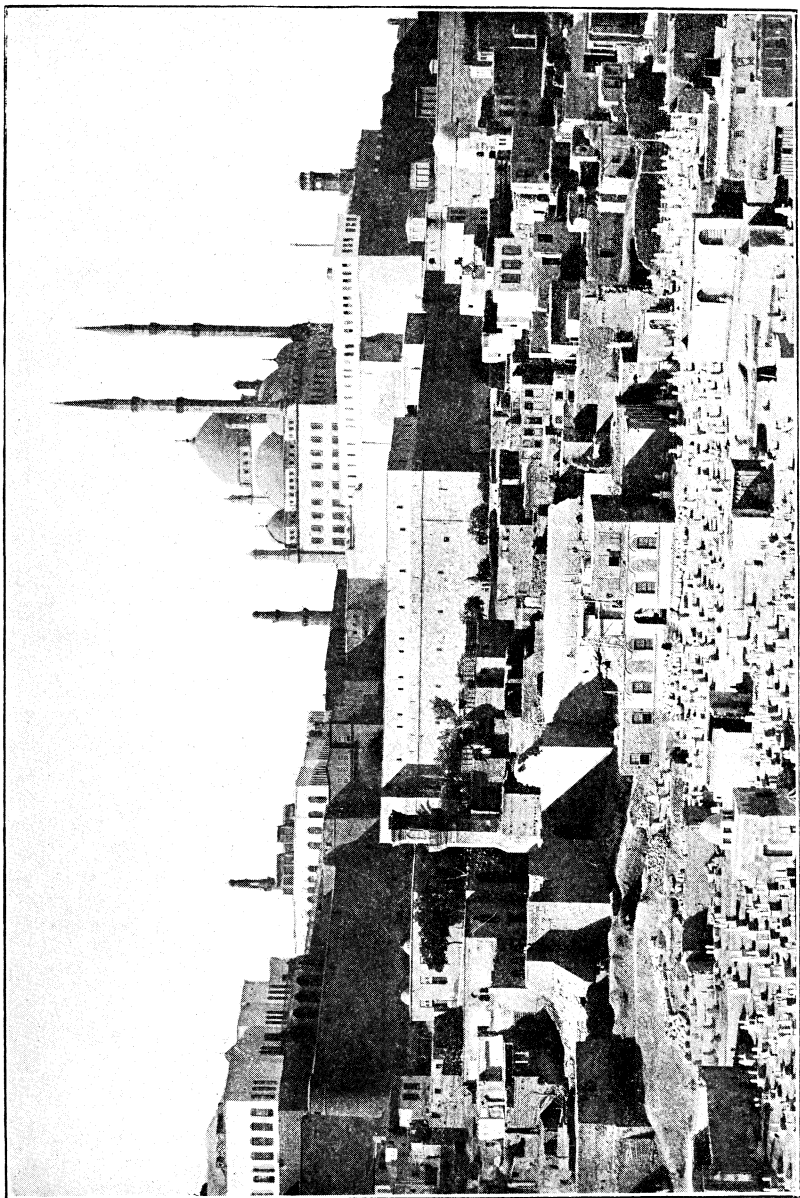
A zarándok karaván a Rumele-térről indul el, nagy ünnepi körmenetben, melynek megtekintésére egész Kairó talpon van ; az ablakok, erkélyek is zsúfolva vannak kíváncsiakkal és ajtatos nézőkkel. A menetet a karaván-vezető, síposok, dobosok, katonák csapatai nyitják meg. Aztán jön a tevék hosszú sora ; az állatok pálmaágakkal, csengőkkel, szalagokkal vannak díszítve s a zarándok-karaván szükségletét képező sátrakkal, víztömlőkkel s a karaván pénztárával vannak megrakva. A za-

rándokok csapatát az utcákon nyüzsgő néptömeg szerencsekívánatokkal üdvözi. A menetben majd föltűnnek a különböző dervis-rendek lobogóikkal, aztán jön a városi hatóság képviselőjében a polgármester és kísérete, majd a karaván főtisztviselője, egy magas állású államhivatalnok, aki két teve között lebegő díszes trónuson ül. Ő képviseli az államot, mely a zarándok-karaván összes költségeit viseli. Minden új csapat élén katonai zenekar halad, lármás zenével. Legnagyobb érdeklődéssel várják a makhmalt, melynek feltűnését tengermorajhoz hasonló zajjal fogadják s mindenkinek legforróbb vágya, hogy legalább kezével, avagy ruhájával érintse az egyszerű fa-széket, mely ilyenkor szalagokkal, szőnyegekkel, virágokkal van díszítve. Az ablakokból szalagokat eresztenek le a makhmalra, hogy legalább azokkal érinthessék a szentnek tartott tárgyat. A menet végén két különös alak vonja magára figyelmünket. Az egyik a teve-seikh, egy félmeztelen, hosszúhajjú, bozontos alak, aki minden alkalommal részt vesz a zarándoklásban. A másik a macska-apó, vagy macska-seikh, egy furcsa külsejű öreg, aki tevéülésén egy egész sereg macskát visz magával. Ez a szokás még a régi egyiptomiak macska-kultuszából tartotta fenn magát s ment át az iszlámba. Nyomai egészen a bubastisi macska-processzió idejére vezethetők vissza. A hosszú menetet itt-ott csepűrágók, bűvészek szakítják meg, akik a közönséget szemfényvesztő játékokkal mulattatják. A nagy processzió, amint a Bab el-Naszr kapún kiért a városból, feloszlik s csak a zarándokok maradnak együtt, akik 37 napig vándorolnak, míg a szent városba érnek.

A zarándoklásból visszatérőket hozzátartozóik, nők, gyermekek sokszor már Szuezen várják, de Kairó lakói csak a legközelebbi állomásig mennek ki fogadásukra.

A Rumele-térrel szomszédos a szép, nagy *Mohammed Ali-tér*, mely előbb *Karamejdán* nevet viselt. A Rumele-térről vezet fel az út a *fellegvárba*, melyet a Mokattam-hegynek egyik kiágazására építtetett 1166-ban Szalaheddin (a nyugatiaknál Szaladin) szultán, az a nagynevű hős és lovagias fejedelem, aki az Ejubidák családjának volt megalapítója. Alig van ural-

Kairó. A fellegvár és temető.

kodó, akinek neve annyira ismeretes volna a történelemben, mint az övé. Habár az ő vitézsége folytán elvesztették Jeruzsálemet a keresztések, azért nevét mégis rokonszenvvel és tisztelettel említik; mert ellenségeivel szemben nemeslelkű, lovagias és igazságos volt. A keresztény költészet is szép vonásokkal örökítette meg e hős alakját. Szalaheddin szultán, egyrészt, hogy a várost megerősítse, másrészt, hogy ellenségeivel szemben védett lakással birjon, építette a fellegvárat. Minthogy maga jobbára háborúkkal elfoglalva külföldön tartózkodott, *Karagöz* (Feketeszem) nevű udvari bolondját bízta meg a fellegvár építésével és a keleti hagyományban eszes bolondnak feltüntetett *Karagöz* derekasan megfelelt a reá bízott feladatnak.

A fellegvár építéséhez a gizehi kis pyramisokból és a memphisi romokból hozták össze az anyagot. Mint Kairó védőbástyája nem felel meg a fellegvár rendeltetésének; mert a Mokattam-hegynék délibb fekvésű magasabb dombjai uralkodnak fölötte; de a szultánok lakásául igen jól volt megválasztva.

Két út vezet a fellegvárba. Az egyik jól gondozott, kanyargós kocsíút, amelyen mi is a várba jutottunk és a régibb, meredek és magas falak között haladó gyalogút, mely a *Bab el-Azab*-hoz, vagyis Mameluk-kapuhoz vezet. Ez az a kapu, amelyet a mamelukok csukva találtak, mikor Mohammed Ali vendégsége után távozni akartak s amelyen belül aztán mindnyájukat leöldösték. Mi az új kapun (*Bab el-Gedid*) jutottunk a fellegvárba. Ez az egyiptomi szultánoknak, majd a török pasáknak volt székhelye. Ma angolok ülnek benne. Hogy Szalaheddin idejében és utódai alatt mily fényes paloták voltak e várban, arról a mai állapota után nehéz volna fogalmat alkotnunk, ha nem maradt volna ránk a kereszties hadjáratbeli küldöttség egyik tagjának, a Tyrusi Vilmos történetírónak leírása, amely ragyogó színekben festi le Szaladin palotájának fényét, pompáját. Ma mint egy valóságos útvesztő áll előttünk, meseszerű udvarokkal, szűk és sötét sikátorokkal, magas bástyafalakkal, romban levő mecsetekkel,

meredeken leomló falakkal, palotákkal, katonai laktanyákkal. Az egykori palotákban államhivatalok, fegyver-raktárak, ágyúöntők, arzenálok vannak.

A fellegrárnak igazi büszkesége, a *Mohammed Ali dsámija*, az alabástrom-mecset, melynek pompája a mult idők letünt

Kairó. Mohammed Ali dsámija.

fényét van hivatva némileg kárpótolni. Mohammed Ali vetette meg alapját; de csak 1857-ben Szaid uralkodása alatt készült el. Az arab mecsetektől elütő izlésben a konstantinápolyi dsámik mintájára épült. Nagy négyszögű épület, melyet egy nagy kupola, négy kisebb fél- és a szögleteken egy-egy kis nyolcszögű kupola főd be. Rendkívül díszíti a dsámit két magas és felette karcsú minaretje. A dsámi falai egyiptomi sárga ala-

bástrommal vannak borítva, mely fényes mint a márvány. A négyszögletű torony óráját Fülöp Lajos francia király aján-dékozta Mohammed Alinak. Az egyedüli mecset, melynek toronyórája van. A mecsetnek nyugati oldalán van az udvar, alabástrom-oszlopokkal díszített árkádokkal s a mosakodásra szolgáló alabástrom-kúttal.

A dsámi külsejével teljesen összhangban van annak bel-seje. A magasan székelő kupolát sárga alabástrom-oszlopok tartják s úgy ennek, valamint a kisebb kupoláknak ablakai színes üvegből vannak kirakva, melyeken keresztül szűrődik a világosság a mecsetbe s fényben törik meg a sárga ala-bástrom-lemezekkel borított falakon. A márvánnyal kirakott padozat gazdag szőnyeggel van borítva, a mennyezetről díszes csillárok függnek alá. A szószék (*mimbár*) mellett van Mo-hammed Ali sírja, gazdagon aranyozott ráccsal körülvéve. Megilletődéssel állottunk e helyen, hol a világtörténelem egy nevezetes alakja, Egyptom újjáalkotója nyugszik. Itt nyugszik a nagy reformátor, a vakmerő török, aki alacsony sorsból oly magas polcra küzdötte fel magát, hogy a fényes oszmán birodalom sorsát kezében tartotta.

Bárhogyan ítéljen felette a történelem, az elvitázhatatlan, hogy Egyptom újjászületése az ő nevéhez fűződik. Itt fekszik e helyen, melyet csak pár száz lépés választ el azon iszonyatos tragédia színhelyétől, melyet Mohammed Ali 480 mameluk le-mészárlásával tett örök emlékvé. Így találkoznak a végzetek ; s így játszik a sors az emberekkel.

A fellegvár bástyáiról olyan kilátást élveztünk, mely ritkítja párját, melylyel csak egy tudna vetekedni, a nápolyi sanmar-tinoi. A nagy város lábunk alatt terült el, a házak nagy töme-gével, az egyenes vonalakban futó szép nagy boulevardokkal, azok fasoraival, szép palotáival. A kupolás dsámik, a százával égnak emelkedő karcsú minaretekkel, keleti színezetet adtak az európaiasodó városnak. Lábunknál, közvetlenül a bástya alatt egy arab temető van, ezernyi sirjaival, beékelve a város szívébe. Velünk szemben emelkedik Mokattam hegye, kopár oldalaival és felette egy erőddel. Törmelék dombok sárgulnak

alatta, melyek szomszédságában vannak a fényes khalifa-sírok, Egyptom egykori urainak pihenő helyei. Tovább csapong tekintetünk, tovább nyugat felé, hol mint fényes ezüst szalag tűnik fel a Nilus, melynek karjai két szép szigetet karolnak át. A nagyobbik *Bulak*, a kisebbik *Róda*. Mindkettő zölddel, datolyapálmákkal és más díszfákkal van borítva. Bulak szigetén van az alkirály kastélya, pompás parkkal. Róda szigetén van a

Kairó. Kút a Mohammed Ali dsámija udvarán.

Nilus-mérő, melyet Szulejman khalifa építtetett 716-ban Kr. u. Ezen mérik a Nilus vizének magasságát; egy seikh van e teendővel megbízva. Mikor a Nilus-mérő 15 arab rőföt mutat, a kellő magasságot, mely szükséges arra, hogy az egész országot elborítsa, akkor a seikh *vefa el-Níl* (megtelt a Nilus) kiáltással hirdeti ki s a Nilus töltéseit nagy ünnepséggel átvágják. Most a Nilus már elborítva tartotta a völgyöt. Mindenütt, a merre szemünk elhatott, vizet láttunk a földeken. Ott a Róda szigetén, hol most datolyapálmák koronáját lengeti a szellő, ott a nád-

dal benőtt folyó partján találta meg a fáráo leánya a kis Mózeset, a gyékény-kosárban.

De minő csodás látvány az a Niluson túl! Sárga homok-sivatag terül el a végtelen messzeségig, hol a láthatár az éggel foly össze. A lybiai sivatag homokja egészen a Nilusig tört magának utat, buckái dombokká verődtek össze, melyek ma itt, holnap amott tűnnek fel, amint a puszták kénye-kedve szerint hol szétfújja, hol megint összehordja.

A puszták futóhomokjában a nap izzó melege délibábokat varázsol elő. Mintha az egész pusztá vizzel volna elöntve, úgy rezeg rajta az izzó léghör. Sugár datolyapálmák tűnnek fel a puszták délibábjában, a széltől ringó koronákkal. És ott azok a csodás alkotmányok, a pyramisok. Mintha a Nilus tenger-árjában fürdenének, pedig a csalóka délibáb varázsolta vizet körülöttök. Szemünk káprázik az igéző szép képtől. Hol vannak a színek, hol van az ecset, melyekkel ezt a képet méltóan megtudnók örökíteni? Megállunk visszafojtott lélegzettel, a bámulat felkiáltása elfojtódik ajkunkon. Nézünk és hallgatunk, áhitattal és bámulattal. Mintha lábunk gyökeret vert volna, nem tudunk megválni e helytől, mely ennyi bűbájt tár szemeink elé. A gondolatok visszacsapongnak a multba s ezredévek története elevenül meg előttünk egy pillanat alatt. Órákig, napokig szeretnénk e szép helyen elmélkedni és élvezni a szép látványt.

De int az óra, a vándorok percei megszámlálvák. Tovább, tovább. A fáráók korán jár gondolatunk, mialatt beülünk a landauerekbe s kocsizunk haza felé. Az arab városrésznek szűk utcáin haladunk végig, látjuk a szegény nép gyermekeit, nyomorban, inségben, alig tudja megkeresni mindennapi kenyerét. Az *Abidin*-téren a *Kaszr Abidin* palota előtt az alkirály háremének hölgyeivel találkozunk. A kocsik előtt rohanó kengyelfutók (*szaiszok*) magasra tartják botjukat és kiabálnak, hogy a járókelőket a kocsik elöl elzavarják. A kocsik rostélyai le vannak eresztve s a kocsikban ülő félig lefátyolozott arcú hölgyek kíváncsian tekintenek ki az ablakon. Elvonulnak a kocsik. Hazaérünk a vendéglőbe s pihenésre térünk és rendbe szedjük a látottak után gondolatainkat.

KAIRÓ. UTCAI ÉLET.

(A Muszki és Rue Neuve. Nyüzsgő élet. Az utcai elárúsítók. Hammárok. Egyiptomi csacsik. Koldusok. A trachoma pusztítása. Lacikonyhák az utcán. Bohócok, szemfényvesztők, kígyó-bűvölők. Lakodalmi menet. A bazárok és árúciók. Khan Khalil, Árverezők. Az Ezbekije-tér, Mohammed paradicsoma. A Subra-sétány.)

KAIRÓNAK UTCAI ÉLETE époly mozgalmas és élénk, mint Konstantinápolyé. Legsajátosabb élet van a *Muszki*-utcában, mely az Ezbekije-térről egyenes irányban majdnem a Khalifák sirjáig vonul, kitűnően van aszfaltozva és folytatásában *Rue Neuve* (arabul *Szikka Gedida*, új utca) nevet visel. Hasonlít a nápolyi Toledohoz vagy a konstantinápolyi Grand Rue de Perához.

Élénk sürgés-forgás, pezsgő tolongás, bábeli zűrzavar uralkodik itten. Mintha egész Kairó népe özönlene végig itten, oly népes ez a terület. Mindenféle arcszínű és ruházatú emberek; a nyugati cylindertől a keleti turbánnak legkülönbélebb változtatú alakján lefelé a beduinok tarka fejkendőjéig és a mezitlábás, hosszú hajú, fedetlen fejű dervisnek egyszerű costume-jéig, mindenféle jelmez egy tarka képpé folyik össze, mintha álarcos bálban járnánk. Aztán a nyelvzavar! A volapük nyelv tudós feltalálója alighanem Kairó bazárjaiban jött egy egységes világnyelv szükségének gondolatára.

A Muszki nem szélesebb, mint a mi Koronaherceg-utcánk; folytatása, a Rue Neuve valamivel szélesebb, rosszul kövezett és meglehetősen tisztátalan, épen olyan, mint Konstantinápolyban a perai főutca. Házai egyemeletesek, a földszinten vannak a bolthelyiségek, emeleten a lakások, melyeknek minden ablakán fedett és rostélylyal ellátott erkélyek vannak, melyeket *masrebijé*-nek neveznek. Ezeken az erkélyeken tartják a vízkancsókat, kitéve a levegőnek, hogy hűvös maradjon.

A Muszkin egész nap élénk élet uralkodik, de legmozgalmasabb a déli és esti órákban. A kocsik előtt egy kengyelfutó (*szaisz*) szalad, botot tart jobbában s nagy zajjal figyelmezteti a járókelőket, hogy a kocsi útjából kitérjenek. Az útban állót előbb *guarda, guarda* és *ua* kiáltással figyelmezteti, aztán megkikiáltja, hogy honnan fenyegeti veszély, ha ki nem tér. Jobbodat t. i. (óvjad) *jeminak*, balodat *simalak*, hátadat *zahrak*, arcodat *vughak*, oldaladat *gembak*, lábadat *riglak*, sarkadat *kabák*. A kocsik vagy lovasok mindemellett is csak lépést haladhatnak. A kirakatok előtt megállani lehetetlen, minduntalan oldalba lökik, elsodorják a báméskodót. Hordárok (*hamalok*) nagy rudakra aggatott terhekkal törnek utat maguknak; aki a *desztur* kiáltásra félre nem áll, kiméretlenül letapoossák.

A tarka tömegnek igen érdekes alakja a vízárús (*szakka*), aki hátára vetett kecskebőrtömlőben vagy nagy cserépedényben hordja a vizet (*moje*) s kezében vörösréz-tányérját csörtetve így kiabál: *ifti el harara*, oltsd a hőséget, vagy *berrid alâ kalbak*, frissítsd fel szívedet. Minden utcai elárúsítónak más és más mondása van, melyet rendszeren énekelve vagy ordítva ismételtet szüntelen. Az utcasarkon egy kis kocsit az utcagyerekek egész raja vesz körül; megérkezett a *khosaf* (helyesebben *khosab*), egy hóból, narancsléből, főtt mazsolából, száraz kajszinbarack-szeletekből készült ital. Az elárúsító poharakat tart kezében s a nagy merőkanállal folyton kavargatva és felmutogatva a színes italt, így kiált: *balak sznunak*, vigyázz a fogaidra (mert hideg). A tejárús így kínálja tejét: *Ja halim, szabahna abjad*, oh kegyes Isten, legyen reggelünk fehér. A pásztorfiúk, kik kecskéket hajtanak a kapúk elé s ott a vevő szemelättára fejk a tejet edényekbe, így jelentik a kapú előtt megérkezésüket: *Ja halib*, oh tej. Félig mezítelen gyerekek frissen sült perecet (*kak*) hordanak fejükön egy tepsiben s isten neveinek említésével kínálgatják: *Ja rezzák, ja kerim, ja feltáh, ja alim!* Oh tápláló, oh jóságos, oh nyilatkozó, oh mindentudó! Egy másik perecárús így ordít: *Mal Haleb, ja naim!* Aleppói árú, ropogós! A *gardaka*, egy alig késvastagságú, nagy, kerek tészta, kajszinolajban sütvé és szőlőszörppel le-

öntve, igen kedvelt csemegéje az araboknak. A gardaka-árús így dicséri süteményét: *Avaid Allah el-kerem*, isten megjutalmazza a kegyességet. A *hubz el-marük* három-négy ujjnyi vastagságú nagy fehér sütemény, *habb el-bereke* nevű apró fekete illatos magvakkal behintve. Az utcán szaladgáló pékina: ok

Uca Kairóban.

így dicsérik fel e süteményt: *Hada ilak, je szaim*, ez neked való, böjtölő; és *ja má arrakük, bil-lél ja marük*, hogy megdagasztottak téged, az éjjel oh maruk! A dinnye és tökmagot, száraz borsót, csicseri borsót megpörköelve és a sós pisztáciát kitünő csemegének tartják Keleten. Nagy rostákon árulják utcazerte s különféle hangzatos jelzőkkel kínálgatják: *El-birz*

el-muhammász, pörkölt magvak! *Ja muszelli el galbàn, ja libb!* oh szenvedők vigasztalója, oh magvak! *Ja fusztuk mumallah*, oh sós pisztácia! A gránátalmát, mely éppen akkor érett s melyet a mi társaságunk is nagy mértékben fogyasztott mint kitünő hűsítőt, így hordják a városban: *Mà verdi ja hilù*, mint rózsavíz és édes!

Nem tudjuk, merre nézzünk, hová vigyázzunk. A nagy tolongásban feltűnik egy tevecsoport. Az egyypúpú, nagyfejű állat magasan hordja nyakát és vízszintesen fejét; olyan nyugalmasan és egyenletesen kimért léptekkel halad, mintha öntudatosan, kiszámítva cselekednék, semerre se figyel, csak halad és gázol mindent, amit útjában talál. Érdekes állat. Nem hiába nevezik a sivatag hajójának; annyi terhet raknak rá, mint a hajóra s nyugalmasan, békésen viseli azt. Ezek a mi tevéink; a mi számunkra viszik ki a város végére, ahol a teveháton való járást akarjuk megízlelni. A magyar fényképész is velük van a beduinokkal, hogy megörökítse kis karavánunkat.

A tevéket igen ügyesen kerülik ki a fürge szamarak, ezek a kedves, szép állatkák, melyek Egyiptomban, Szíriában a lovakat nemcsak pótolják, de fölülmulják is. Az egyiptomi szamarak a mieinknél valamivel nagyobbak, rövidebb derékkel és egyenes lábakkal, fejük kisebb, csak hosszú fülükről lehet bennök a szamárra ismerni. Vannak egészen fehér szőrűek is. Minthogy a szamarak itt nagyon kedveltek s általában még a jobb osztálybeliek, nők, férfiak egyaránt használják, azért igen keresettek és drágák. A szebb állatért 800—1000 frankot is megadnak. A nyergelt szamarak Kairóban minden utcasarokon, tereken, vendéglők, mecsetek előtt nagy számban találhatóak. A szamárhajtsárok (*hammár*) 10—15 éves fiúk, rendszerint térdig érő kék vagy fehér inget viselnek, fejüket kendővel bekötik és meztláb járnak. A *hammárok* nemcsak bérbe adják szamarukat, hanem útjában hűségesen követik is az utast mindenüvé, mialatt a szamarat, ha kell, gyorsabb járásra, vágatásra, ügetésre nógatják ütleggel vagy szurkálással. A szegény állat anélkül is megtesz mindent, ami egy számártól kitelik; de a hammárnak rossz szokása, hogy sohase hagy

békét állatjának. Ezt a szamarát meg is szokja. A ham-
már mindenféle szolgálatot végez s a szamara után óránként
fizetett egy frank béren felül egy kevés borralalóval beéri.

Egy mohammedán főpap, seikh, valamely dervisrendnek
priorja, hosszú kaftánban, fején díszes süveggel itt lépked előt-

Kairó. Arab nők.

tünk méltóságosan fehér szamarán, a mezitlábás kolduló der-
visek, hosszú bozontos hajukkal, vállukra vetett tigrisbőrrel,
kezükből a kolduló eszével (*keskul*) tiszteletteljesen hajtják
meg fejüket és *Ja hu* üdvözléssel köszöntik. A seikhkel szem-
ben jön egy kopt püspök, fekete talárban, magas süveggel.
Feszés angol katonatisztek törnek utat maguknak a gyalog-

járókon; büszkén felemelt fejükön a pici kis katonasípkát, mely nem nagyobb egy kávéscésze tányérjánál, félre csapva, majdnem halántékukra téve hordják, hogy minden percben lehullana fejükről, ha nem volna szíjjal odaerősítve. Szolgálaton kívül kard nélkül járnak, csak kis pálcikát forgatnak kezükben. Önérzetesen, inkább kihívó módon viselkednek; meglátszik rajtuk, hogy nemcsak Egyptom, hanem a világ urainak is tartják és tudják magukat. Mindenki kerüli őket, kitér útjokból, aminek örvendeni látszanak. Legkevésebbé se bírják rokonszenvünket, se tiszteletünket. Az arabok is meghajolnak előttük kényszerűségből, nem tiszteletből.

A Muszkin, mint Kairónak többi utcáin is, rendkívül sok koldus állja utunkat, jobbára arab és fellah asszonyok, kiknek a nyomor, az éhség szálnalmas módon ül az arcukon. Majdnem félig meztelenek, rongyokba burkolva, összeaszott karjaikat siránkozva nyújtják ki alamizsnára. Mindenik koldusasszony kis gyermeket hord magával; a meztelen piszkos poronty ott ül anyja nyakán s feje fölött nyújtja ki kis kezét. Ha nem vesszük, vagy nem akarjuk észre venni, hozzánk hajlik és megöklel, vagy megcsíp, hogy magára vonja figyelmünket. Legtöbben abban a borzasztó szembetegségben (*trachoma*) szenvednek, melynek Egyptomban van a hazája s innen terjedt el mindenfelé; sajnos, nálunk sem ismeretlen. A legyek ezrei röpködnek körülöttünk, nem győzzük magunkról elriasztani. Ezek a parazita állatkák nagy előszeretettel települnek le a beteg szemekre. A legyektől egészen fekete az ilyen koldusok arca s még azt sem teszik, hogy onnan elkerülnék. Türelmesen engedik, hogy a légy magába szívja fel a betegség mérget, tovarepüljön vele s másra plántálja át a ragályt. Egyptomban alig láttam alsó néposztálybeli embereket, akik szembetegségben ne szenvednének. A beteget nem gyógykezelik, keleti fatalizmussal tétlenül nézik a baj tovaterjedését; legfeljebb elmennek a szentek sírjaihoz, imádsággal keresve gyógyulást. Azért van annyi vak ember Egyptomban. A szálnalmas alakok majdnem karban énekelve, mindenféle megszólítással igyekeznek szívünkhöz és zsebünkhöz hozzáférni.

Ja effendi, ja bek, ja khavage, ja muallim megszólítás után így esdekelnek: *Ana deif allah va-n-nebi*, Istennek és a prófétának vendége vagyok, *ja manta kerim, ja rabb*, milyen kegyes vagy, óh uram, *lillah, ja mohszinin*, az istenért, oh kegyesek, *ana lissz-á fatran*, még nem reggeliztem. Valóban köszívűnek kellene lenni, aki ezeket az alakokat látva és síránkozásukat hallva, meg nem szánná őket. Ha alamizsnát adunk egynek, fejünkre zúdítjuk a többit s alig tudunk tőlük szabadulni. De ki győzné azt a sok koldust?

A szűk utcában kapuk alatt lacikonyhások, cukrászok. édességárúsok, gyümölcskofák ütötték fel asztalaikat, különféle előttünk ismeretlen ételekkel, süteményekkel, sörbetekkel. Mindenik fülsiketítő énekléssel, ordítással kínálgatja árúcikkét. A legyek ezrei donganak a süteményeken, cukrokon, melyekről nagy papircsomókból csinált legyezőkkel vagy pálmalevelekkel kergetik el az alkalmatlan vendégeket, hogy a másik percben még többen jöjjenek vissza. Cipőtisztító fiúk állják el utunkat minduntalan, ha még oly tiszták is cipőink, folyton alkalmatlankodnak ládikáikkal és keféikkel. És mintha ez a tarka-barka zűrzavar, lárma, ordítózás még nem volna elég, utcai bohócok, komédiások, kigyóbűvölők lépnek fel az utca közepén előadásukkal. A kigyóbűvölés nagyon el van terjedve Egyiptomban. Egy fiatal cigányleány a mi szállodánk pálmakertjében is meglepő módon mutatta be művészetét. Nagy kigyót vett ki zsákjából, mely a földön rakoncátlanul viselte magát, míg úrnője szemeinek villogásával, merev tekintetének rászégezésével teljesen megjuhászította; az utálatos hulló eleinte kínosan sziszegett, majd fájdalmas érzéssel megmerevedve feküdt a leány térde előtt.

De ki győzné leírni azt az izgalmas, élénk életet, mely a Muszkin végig hullámszik? Azt leírni nem lehet, azt látni kell, hogy fogalmunk legyen róla. Néztük és szemünk se tudott betelni a nézéssel. De ime miféle új zaj, új látvány közeledik. Mintha a mi kedvünkért rendezték volna, hogy legyen alkalmunk ezt is tapasztalni és tanulmányozni.

Láttunk tegnapi temetést a Haszán szultán dsámija előtt,

ma láttunk körülméletési és lakodalmi menetet egymásután. Nálunk, keresztényeknél a gyermeket születése után rövid időre veszik fel keresztteléssel az egyház kötelékébe; a mohammedánok 6—7 éves korában avatják fel a fiúgyermeket az iszlám harcosává. Ez a felavatás (*szünnet*) nagy ünnepséggel történik. Ilyen ünnepi menet közeledett felénk. Legelől jött két cifrán öltözött szerecsen kengyelfutó (*szaisz*), kik a menetnek utat nyitottak a népes utcában. A járókelők, bár több ily menetet is láthattak már, kíváncsian utat nyitottak és sorfalat képeztek. A kengyelfutók nyomában egy arab bűvész, aki menetközben sárgaréz-golyókkal játszik, mihelyt a menet megáll, meglepő bűvészi mutatványokat rögtönöz. Most jönnek arab lovasok, díszes öltözetben, színes burnuszokban, selyem koffijével fejükön, sallangos, aranyos szerszámú lovakon; nyomukban lomha tevék lépdelnek, ünnepi díszbe öltöztetve, magas nyergekkel kétpúpú hátukon. Mintha Szába királynőjének ünnepi menetét látnók magunk előtt. A felcifrázott tevéken nők ülnek fényes jelmezben, tarka selyem-ruhákba öltözve és lefátyolozva. A tevék után egy ünnepi díszkocsi jó lassan cammogva, a tüzes arab lovaknak nagy nehezőre esik a lépésben való járás; de ez illik az ünnep méltóságához. A kocsiban két 6—7 éves fiú ül, kábultan, fájdalmas arccal, a mellettük ülő két nő édességekkel tömi és folyton beszéddel, bohóságokkal igyekszik őket mulattatni. A fiúk kocsija után szerecsen zenészek jöttek, éktelen zajt csapva, amint csak tudtak, síppal és dobokkal. Ezek zárták be az első ünnepi menetet és nyitották meg egyszersmind a második lakodalmi menetet, melynek élén kettesével asszonyok haladtak, azután jöttek a mennyasszony barátnői. A mennyasszony fényes ruhába volt öltözve, négy férfi rózsaszín selyem mennyezetet tartott felette. A mennyasszonyt zenészek csapatja követte, ezek után a kíváncsiak nagy csapatja zárta be a menetet. Keleten a leányok nagyon korán, rendszeren már 12—13 éves korban mennek férjhez, kivételes esetekben már 10 éves korban is. A házasulandó férfi nem maga választja leendő életpárját, hanem anyja vagy nőrokonai szemelik ki úgy, hogy csak a házasság megkötése után látja elő-

szőr nejét. Férfinak, nőnek egyaránt bele kell nyugodni a választásba. A házasulandó férfi adja a hozományt, melyet a házasság előtt kötnek ki a leány szülei vagy rokonai. Ez a hozomány a férfirra nézve minden körülmény között elveszett; a nő a férj által lefizetett és az ájtatos alapítványok (*vakuf*) pénztárában elhelyezett hozományt bizonyos idő múlva egészen megkapja vagy csak egy részét abban az esetben, ha férje elválílik tőle. A házasságot nem egyházilag, hanem egyszerűen szerződésileg kötik meg.

A két menet lassan haladt végig a Muszkin s volt elég alkalmunk annak sajátságát és keleti fényét szemre venni és megbámulni.

Alig haladt el ez a káprázatos látvány és zsvaj, egy szomszéd utcába fordulva, újabb zűrzavar előtt állottunk. A bazárok területére léptünk. Konstantinápolyban, Kairóban és a többi nagyobb keleti városokban egész városrészeket foglalnak el a bazárok. Ezek keskeny, szabálytalan utcákból állanak, ahol a kereskedők árúházai, többnyire deszkafalakkal elrekesztett bódék, szorosan állanak egymás mellett.

A bazárok bódéi árucikkek szerint foglalnak el külön utcákat, területeket s az árucikkek szerint kapják elnevezésüket: mészáros-, cipész-, szabó-, aranyműves- stb. utca. Ezek az utcák vagy fedetlenek, vagy fedett és kupolákkal díszes nagy épülettömeggé vannak összeépítve. A nyitott utcájú bazárok neve *szük*, a fedett árúcsarnokokból állókat *khan*-nak nevezik. Az árúbódék (*dukkán*) fölött rendszeren az isten nevét dicsőítő felírás van, a kereskedő neve helyett. A bódék előtt egy a földtől 2—3 lábnyi magas emelvény terül el, mely szőnyeggel vagy gyékényvel van takarva. Ezen az emelvényen, a bódé előtt keresztbe vetett lábakkal, ül a kereskedő, oda kuporodik a vevő is, akit rendszeren kávéval kínál a kereskedő.

A bazárok egész nap tele vannak részint vásárlókkal, részint sétáló és bámuló közönséggel; mert a bazárok tarka képe, zajgó élete igen érdekes és tanulságos szórakozást nyújt. Aki itt vásárolni akar, annak ismernie kell a keletiek szokását és némileg nyelvét is, habár a kereskedők, bármily nyelvűek

legyenek is, néhány közkeletű kifejezést eltanultak minden nyelvből. A keletieknél a vásárlás nem gyorsan és röviden, hanem hosszas beszéddel, alkudozással jár. A kereskedő rendszeren négyszeres, ötszörös árat mond a vevőnek kiválasztott portékájáért és korántsem veszi rossz néven, ha a legcsekélyebb összeget ígérlik is neki. A kereskedő, ha a vevő nem mutat nagy kedvet a vásárlásra, kezébe nyomja a portékát s így szól: *Khudu balas*, vedd ingyen, legyen ajándék tőlem. Ezt azonban nem kell betű szerint venni. Csak olyan szokásos kifejezés, melylyel a vásárló jó hajlamát akarja kinyerni. A kairói bazárok hosszú útvesztőjében órahosszat elsétálgattunk s újra meg újra meglátogattuk.

Amint a *Rue Neuve*-ből a bazárokba lépünk, legelőször a keresztény kereskedők bazárját (*Szúk el-Hamzauvi*) találjuk. Szembe vele van a fűszeresek bazárja (*Szúk el-Attarin*), ahol Keletnek minden illatszerét, fűszerét felhalmozva találjuk. Nagy üvegekben látjuk a drága olajokat, zsákokban a festőanyagokat, fűszereket, a fahéjat, szerecsendiót, sáfránt, a pézsmát, a hennát, egy sárga port, melylyel az arab és török nők ujjaik hegyét, hajukat és a körmöket vörösre festik, a szegfűszeget, borsot; kis üvegekben gondosan bekötözve hólyagpapírral tartogatják a finom rózsaoajat, melyet mértékkel mérnek aranypénzért. A fűszerbazár maga egy labirinth és olyan erős illattal van impregnálva, hogy a szokatlan látogató alig tudja kiállani. Több utcára terjed az ékszerészek bazárja (*Góhargije*) a zsidó negyedben, hol az ötvösök nemcsak árúikat rakják ki közszemlére, hanem a bódékban folytatják munkájukat is a vevők és bámulók szeme láttára. Szép arany és ezüst filigran munkákat, gyűrűket, karpereceket, nyak- és óraláncokat, aranyköves ékszereket, a legszebb munkákat látjuk ott azokban az egyszerű bódékban, melyek milliónyi kincseket rejtegetnek. Igen érdekes a rézművesek bazárja, (*Szúk el-Nahhaszin*), hol a Keleten annyira elterjedt rézedényeket készítenek és árulják. Ételcsészék, vízhordó kannák, tepsik, nargileh-tálak, díszedények, tűzserpenyők (*mangálok*), vizes és kávé-székelyek, mosdótálak és kannák, abdesztedények (rituális mosakodásra) annyi

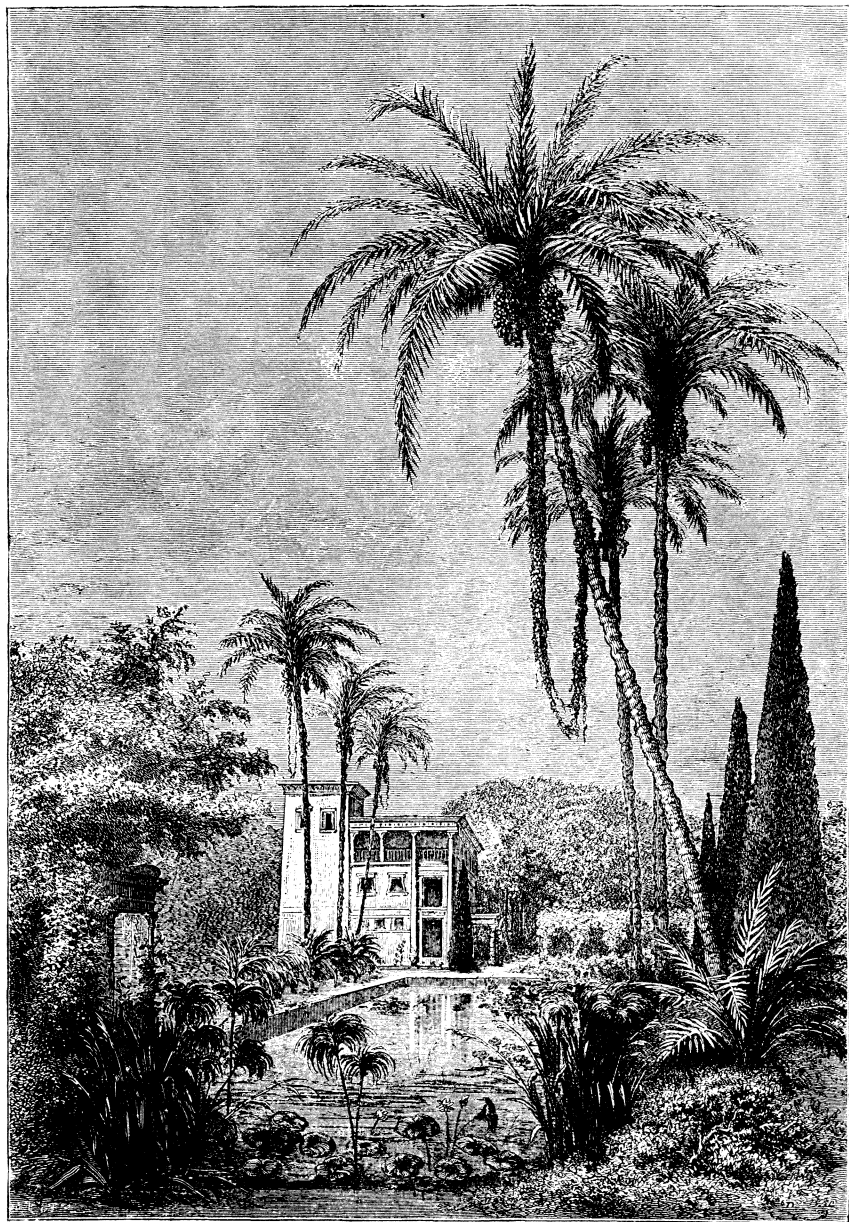
változatlan és szép kivitelben, előttünk ismeretlen arabeszk ornamentikával díszítve, bámulatra ragadnak ezen iparág tökéletessége iránt.

A bazárok területén legérdekesebb látnivaló a *Khan Khalil*, egy kupolákkal fedett és kőfalakkal beépített nagy árúcsarnok, maga egy egész városrész, melyet *Asraf Szalaheddin Khalil* mameluk-szultán építtetett 1290—93-ig. Arábiának és Szudánnak termékei vannak itt összehordva, melyek közé európai gyártmányok is vegyülnek keleti cikkek címén. Hímzett, arannyal, ezüsttel átszőtt asztalterítők, ágy- és bútortakarók, salangos és rojtos selyemkendők (*koffijék*), melyeket az arabok turbán alakjában fejükre vetnek és selyem zsinórokkal (*öl.öl*) átkötnek, fürdőlepedők és kendők, burnuszok, sálók számtalan színvegyületben és sokféle mintában különös cikkei e bazárnak. Gazdagok a szőnyegkereskedések, perzsa, arab és egyéb termékekkel. Aztán nagy mennyiségben vannak a szebbnél szebb bútorok, műfaragással, teknősbéka, gyöngyház mozaikkal és elefántcsonttal kirakva, előttünk ismeretlen rendeltetésű szobadíszek, ellenzők, tabouretok, fali fülkék, consoleok, faragott és kirakott munkában. Itt vannak aztán ószeresek, akik fegyvereket, damaszkusi pengéket, cserkesz jatagánokat és egyéb keleti hadiszerszámokat halmoznak össze bódéikban. Valóságos muzeum egy ilyen antikvárius üzlet. Érdekes a keleti bazárookban az árúknak koronkinti árverezése, mit az árverezők (*dallal*) közvetítenek. Az eladásra kapott árúcikket kezükben vagy vállukon hordják közszemlére és hangosan kiáltják ki a már ígért összeget, bámulatos emlékező tehetséggel jegyezven meg a már felajánlott összeget és a többet ígérő nevét.

Ezekben a bazárookban, ahol annyi szép és érdekes árú-cikk van összehalmozva, nagy kedvet kaptunk a vásárlásokra s kiki zsebe tartalmához képest vásárolt össze a keleti árú-cikkekből, nem mindég helyesen választva ki azt, ami valódi keleti attól, amit mint európai gyártmányt itthon olcsóbban is megszerezhetett volna.

A bazárok káprázatos és szédületes labirintusából jól esett egy kis szabad levegőre, üdülésre menni az *Ezbekije*-térre,

Kairónak legszebb és legnagyobb sétányára a város területén. Ez a szép tér képezi a határvonalat és érintkező pontot az arab városrész és az Iszmailije nevű új város között, mely utóbbi egészen nyugati ízlésben épült, nagy palotákkal, széles boulevardokkal. Az Ezbekije Kait Bej szultánnak vezérétől, Ezbeki emirtől kölcsönözte nevét. Régebben itt volt a keleti életnek középpontja; de kiszorult és most a nyugati műveltség és annak minden sallangja, cafrangja ütött itt tanyát. A kilencedfél hektárnyi és nyolcszögű területet Iszmail pasa 1870-ben *Barillet* kertész által kerteté alakíttatta át nyugati ízlés szerint. A francia kertész remekelt az Ezbekije-kerttel. Szebbet ennél képzelni se lehet. A párisi *Buttes-Chaumont*, melyet kőbányából varázsolt át egy kis édenre, hasonlít némileg hozzá, meglát-szik rajta, hogy ugyanannak a mesternek, mondjam inkább művésznek, ízlése és művészete alkotta; de az Ezbekije meg-teremtésénél a Keletnek minden előnye állott a művész rendelkezésére. Itt az éghajlatot, a természetet, a keleti égnek varázsát is bevihette egy alkotó tényezőnek. Amit a keleti te-nyészet növényzetben szépet, nagyszerűt felmutathat, a datolya és egyéb pálmáktól a legalacsonyabb bokorig, az itt mind együtt van és bámulatos összhangban elrendezve feltalálható. Szín, fény és illat összejátszik, hogy érzékeinket kápráztassa és elszédítse. A facsoportok szép perspektívával vannak össze-állítva. A kert közepén egy tónak ezüstös vízmedencéje ad az egész képnek festői szépséget. Egyik végében a kertnek csepp-kőbarlang hívogat hűvös folyosókkal, csobbanó vízeséssel; felette egy mesterséges dombon egy keleti ízlésben épült kioszk van. Az ösvények és terek finom kavicsosak vannak behintve és gondosan tartva. A pázsit, melyre Egyiptom éghajlata épen nem alkalmas, folytonos öntözéssel és gondozással, ép úgy díszlik, mint akár Angliában. A kertben nemcsak üdülésről, hanem szórakozásról, mulatságról is van gondoskodva. A tereken egyiptomi és angol katonai zenekarok játszanak délutánonként, a kis színházban este francia operette-társaság ad előadásokat. Az Ezbekije-kert páratlan a maga nemében. Egyik szellemes és kitűnő megfigyelő tehetséggel bíró útitársunk, aki keleti

Kairói kert és nyaraló.

utazásunkat egy élvezetesen megírt munkában örökítette meg, Mohammed paradicsomához hasonlítja a kertet. Ha a prófétának ígéret-földje csakugyan ilyen szép, akkor az iszlám hívei meg lehetnek vele elégedve.

Az Ezbekije-kert a városban való üdülésre, szórakozásra szolgál. Aki a városon kívül akar üdülni és sétakocsizni, az a *Subra-sétányt* keresi fel, mely Kairónak a korzója, Versaillesja és Schönbrunnja egyszersmind. Az Ezbekijétől éjszakra terül el ez a hosszú, nyílegyenes fasor, melyet szikamor és lebbach-fák szegélyeznek, egészen Subra faluig, hol a Subra-kertet találjuk. Ezt szintén Barillet főkertész készítette rokokó ízlésben, de kevésbé sikerült. Egészen Versaillesst juttatja eszünkbe, nyírott fasoraival, vízmedencéivel és oszlopcsarnokos kioszkjaival. Az egykor fényes kioszkban, mely ma elhagyatott és elhanyagolt állapotban van, élte le Mohammed Ali utolsó éveit búskomorságban. A Subra-fasor és kert pénteken és vasárnap délutánokon különösen élénk; a mohammedán és keresztény előkelő világ kocsijai élénkítik ilyenkor porondját és Kairó tarka társadalmát ilyenkor lehet itt legjobban megismerni és tanulmányozni. A kép olyan sajtáságos, olyan érdekes, aminőt sehol másutt találni nem lehet. A nyugati és keleti élet ölelkeznek itt egymással.

Ezen a vidéken vannak a kairói gazdagoknak, az előkelő világ embereinek nyaralótelepei, pompás parkok, fényes villák, minőket csak a keleti ízlés, a keleti fényűzés képes megteremteni. Jobbára Iszmil pasa idejéből származnak ezek az építmények. Maga nem csak szóval buzdította előkelőit az építkezésre, hanem tetteleg is jó példával ment előttük. Azóta az építőkedv megcsappant; mert a politikai és pénzügyi változások nem alkalmasak újabb építkezésekre, pazarlásokra, fényűző csillogásra, szemképráztatásra. De a meglevő telepek, mint földi paradicsomok, mint az Ezeregyéjszaka tündéralkotásai állanak ott a futóhomok-tenger közepette.

KAIRO. AZ EGYETEM. (GAMA AL-AZHAR.)

(Az egyetem egykorú Kairóval. Tízezer hallgató. Mind a négy ritus hívei egy akolban. A *khedive* engedélye az egyetem meglátogatására. A bebocsátás formáságai. A kalauzoló tanár és botja. Az oszlopos aula. Az előadó tanár és hallgatói. A bot szerepe. A tanítás módszere. Séta az előadó-teremben. *Bakhsis* a kalauzoló tanárnak. A *dühös magrebiek*. A *Hasszanen* dsámi. A *siiták* felekezete. *Allahu ekber.*)

AKI KAIROBAN JÁRT, de nem látta egyetemét, annak hiányosak maradnak ismeretei a nagy mohammedán városról és annak művelődési viszonyairól. Föl kell keresnünk a forrást, ahonnan ez a mohameddán közművelődés fakad. A kairói egyetem (*Al-Azhar*, *A virágzó*) nemcsak Kairót, hanem az egész iszlám világot jellemzi; mert a világ minden mohammedán országából jönnek ide tudományszomjas emberek, hogy e forrásból merítsenek maguknak tudást, melylyel nemcsak magukat táplálják, hanem az iszlám híveit is hivatva lesznek táplálni.

A kairói egyetem magával a várossal egykorú. Az eleinte mecsetnek készült épületet a Fatimida *Muizz* szultánnak hadvezére *Dsóhar* építtette 969-ben, Aziz-Billah khalifa pedig főiskolává rendezte be. Az eredeti épületet, mely a tanulók szaporodása folytán szűknek bizonyult, időnkint hozzátoldásokkal megnagyobbították, pénzalapját pedig más iskoláktól elvett alapítványokkal növelték. Ez az egész Keletnek legelső és legnépesebb főiskolája; tanítványainak száma meghaladja a tízezeret. Sajátságos ennél a főiskolánál még az is, hogy az iszlámnak négy ritusa, melyek egymással hadi lábbon állanak, itt az egyetem kebelében szépen megfér egymás mellett.

Az iszlámnak négy ritusát, mások szerint felekezetét a négy imám neve után *hanbalita*, *malikita*, *safjita* és *hanefita* iskolá-

nak vagy rendszernek nevezik. Legtürelmetlenebbek és legfanatikusabbak a hanbaliták, akik a nem-mohammedánok iránt mély gyűlölettel viseltetnek. A törökök a legliberálisabb hanefita-rendszernek a hívei. Mind a négy ritusnak vannak tudós és hírneves tanárai az egyetemen, akik a saját hitelveik szerint egymással sokszor homlokegyenesen ellenkező alapokon tanítják ugyanazt a tárgyat. A tanulók országok szerint vannak csoportokba (*rivák*) osztva.

Az Al-Azhar meglátogatására a khedivétől kell engedélyt kérni, amit a konzulátus szokott megszerezni. Az engedélylevéllel kezünkben mentünk az egyetem megtekintésére. Hogy látogatásunknak annál nagyobb tekintélyt és biztonságot adjunk, magunkkal vittük a konzulatus egyik ajtónállóját (*kavasz*), egy marcona alakú fegyveres embert, aki hivatalos eljárásában mint az illető állam megbizottja immunitással bír. Az ő megsértése az állam tekintélyének csorbítása volna. A követségek és konzulátusok kavaszait tiszteletben is tartják mindenütt. Ez a tudat büszkévé is teszi a kavaszt; annak megfelelően tud viselkedni is. A mi kavaszunk is öntudatosan és méltóságos magatartással haladt csapatunk élén.

A Muszki-utcától jobbra eső városrészben van az egyetem, melyhez a könyvkereskedők utcáján és bazárjain kell áthaladnunk. A főiskolának két kapuja közül a borbélyok (*al-muzajjinin*) kapuján kopogtattunk és kértünk bebocsáttatást. A kapus kinyitotta a kaput, tudakozódott szándékunk felől s aztán becsapva a kaput, elment felsőbb helyen jelentést tenni. Nemsokára jött egy papi ember, hosszú kaftánban, fehér turbánnal a fején, keleplő bottal a kezében. Azt mondják, az egyetem tudós professzora. Átveszi a fermánt, a khedive névalírását tiszteletteljesen homlokához érinti s várakozásra int, míg a levelet a rektornak bemutatja s engedélyt kér a bebocsáttatásra. A csukott kapu előtt megint sokáig várunk, míg visszajön a rektor engedélyével. Végre megnyílik a borbélyok kapuja, melyet azért neveznek így, mert azon belül az udvarban borotválják a mohammedán ritus szerint a tanulók fejét szép tisztára, símára. Akkor is foglalkozott ott több borbély ezzel

a művelettel. Levetjük cipőinket s a kapustól kapott papucsokból nem jutván mindenkinek, legtöbben harisnyában járták be a főiskola helyiségeit. Maga a tudós professzor vállalkozott a kalauzolásra, amit azzal kezdett meg, hogy a bejárathoz toladott diákokat, akik bámészan és nevetve fogadtak minket, a kezében levő bottal, jobbra-balra csapva, elkergette közeliünkől. Ebben rendkívüli ügyességgel járt el, ami nagy gyakorlatot feltételezett.

Az udvarban két nagy vízmedence van, az imádkozást megelőző szokásos mosakodások számára. A gyékényekkel beterített udvarban diákok ültek keresztbevetett lábakkal és egy nagyobb diák felügyelete mellett hangosan tanultak, éneklésszerű hanghordozással és ütemszerű fejbólintással. Az udvart oszlopcsarnokos árkádok veszik körül. Ezekre a tornácos folyosókra nyílnak az osztálytermek, a különféle csoportokba osztott rivákok számára. Itt vannak elhelyezve az alacsony szekrénykék, melyekben a tanulók könyveiket és füzeteiket tartják.

Az udvarra nyílik a főiskola nagy csarnoka, az egykori imaháznak a szentélye. Ez egy 3000 méter nagyságú, kilenc hajójú terem, melynek tetőzete 380 márvány, porphyr és gránitoszlopon nyugszik, melyet különböző épületekből hordottak össze és helyeztek el itten minden rendszer és ízlés nélkül, 1200 lámpa lóg alá a mennyezetről. Ez a főiskola nagy aulája és előadó-terme. Itt hallgatják a tanulók csoportokra osztva tudós tanáraikat. Minden oszlop előtt van egy alacsony emelvény, szőnyeggel beterítve. Itt ül a tanár (*seikh*), háttal az oszlophoz támaszkodva. Ettől vette eredetét e kifejezés «az oszlop elé ülni», ami annyit jelent mint nálunk «tanszékét elfoglalni». Körülötte félkörben gyékényen guggolnak vagy keresztbe vetett lábakon ülnek a tanulók, a tanárra szegzett tekintettel. A tanár éneklő hanghordozással olvas valami magyarázó vagy fejtegető részletet az illető tudományból, melyet utána a tanulók ismételnék el karban énekelve. A tanár jobb kezében hosszú botot tart, melylyel a félkörben ülő hallgatók bármelyikéhez könnyen hozzáférhet. Gyakorlott füle azonnal

észreveszi, ha a karban éneklők valamelyike elhibázta mondókáját s botjának érintésével figyelmezteti hibájára. Ebben rendkívül gyakorlottak az egyetem professzorai; valóságos karmesteri talentumok. Ha valamelyik tanuló feltűnően sok hibát tesz, azzal külön énekelteni el a leckét. Ezt addig ismételteti, míg az egész pensum gépileg be van vágva. Itt tehát túlterhelteetről szólni nem lehet; mert a tanulók az iskolában tanulnak meg mindent. Otthon nem is tanulnak. A tankönyvből csak ivenkint annyit visznek az előadásra, a mennyire szükségök van. Az előadás után az iskolában levő szekrénybe csukják. Az előadások ideje nincs órák szerint kiszabva. A tanár addig tartja ott diákjait, míg az általa felvett leckét mindnyájan megtanulták. Az egész tanítási és tanulási eljárás nem egyéb, mint az emlékező tehetségnek gépies dresszirozása. Az értelemre ügyet sem vetnek. Mielőtt a seikh előadását bevégezné, megkérdi hallgatóitól, hogy megértették és tudják-e az előadottakat. Az igenlő válaszra, valami jámbor mondással befejezettek nyilvánítja az előadást. Erre a tanulók fölkelnek és sorban kezecskéznek tanáruknak. A hallgatók nemcsak fiatalok, hanem gyakran idős, őszbevegyült szakállú emberekkel is találkozunk. Előadás után az egyes csoportok vagy az udvarban, vagy a tanteremben magában, hangosan társalognak vagy az előadottat ismételtetik. Ezért az előadó-termekben állandó nyüzsgés, lárma van, ami legkevésbé sem zavarja a szomszéd csoportbeli tanárt előadásában. A termekben állandó a zúgás, a zaj, ami kívülről hallgatva a méhkas dongásához hasonlít.

A seikh, aki vezetésünkre vállalkozott, botja erejével rendet csinálván discipulusai között, s kijelentvén, hogy kalauzolásunkért jó bakhsisra tart számot, komoly léptekkel indult meg csapatunk előtt. Társaságunk tagjai, kiknek a seikh szavait elmondottam, nagy szemeket meresztettek s gúnyosan mosolyogtak a tudós seikh úrnak e kijelentésén, a borraivalót készséggel kilátásba helyezték; mert megmagyaráztam nekik, hogy az egyetemi tanár urakat az alapokból vagy egyáltalán nem fizetik vagy csak igen szegényül. Minden tanárnak adnak valami mellékfoglalkozást, papi, hitszónoki vagy közigazgatási állást,

hogy megélhessen. Mások könyvek másolásával vagy magán-órák adásával keresik a mindennapi kenyeret. Csak a főiskola rectora, a *seikh el-dsámi*, élvez igazi nagy fizetést és úri lakást.

Belépésünk előtt figyelmeztettük a társaság tagjait, hogy kellő nyugalommal viselkedjenek és óvatosan járjanak a tanulótermekben a tanulók csoportjai között, nehogy a fanatikus

Egyetemi előadás az Al-Azharban.

papnövendékek a keresztények iránti gyűlöletüknek bántalmazásunkkal adjanak kifejezést. A seikh után a kavasz ment csapatunk élén, s mi úgy vonultunk el teremről teremre. A tanuló csoportok legtöbbször annyira elmélyedtek a tudományok meregetésébe, hogy észre se vettek minket; csak mikor a magrebiek, a marokkóiak legfanatikusabb csoportjához értünk, láttuk, amint villogó sötét szemeikből gyilkoló tekintetekkel mérik végig csapatunkat. Ez a néma, barátságtalan fogadtatás minden figyelmeztetésnél jobban lehűtötte társaságunkat. Alig mertünk e

csoporthoz tekinteni. Ugy feküdtek ott azok a sötét alakok a gyékényeken, mint a párduc, vagy a tigris, mely zsákmányára készül ugrani.

Végig haladván a termeken, megkönnyebbülve léptünk ki az udvarra, ahol a seikh megint bőven osztogatta minden ok nélkül, az ütlegetek a kisebb diákoknak. Ugy látszott, hogy ezek a jámborok az ő tulajdonképeni neveltjei; mert hatalmát csak ezekkel szemben érvényesítette. Meglehet, hogy ezzel a nagyobb bakhsisra is akart külön érdemeket szerezni. Meg is adtuk neki bőven; de ha még annyit adtunk volna, se lett volna megelégedve. Ez már így szokás Keleten a bakhsissal; sohasem elég annak, aki bezsebeli.

Mielőtt az Al-Azharba mentünk, útba ejtettük a Khan Khalil nevű bazar bejárata előtt fekvő *Hasszanen* nevű dsámit, Kairó egyik legszebb és legnehezebben hozzáférhető mecsetjét. Ide is az alkirálytól való engedély és a kavaszkísérete szükséges. A Hasszanen, a Haszan és Huszein név összeolvasztásából keletkezett; mert a mecset a próféta veje, Ali khalifa két fiának a tiszteletére épült 1792-ben. A két ifjút a siiták mint szenteket tisztelik és Ali khalifa után őket tartják Mohammed próféta egyedüli és jogos utódainak. Az Ali előtti három khalifát, Abu Bekirt, Oszmánt és Omárt el sem fogadják. Épen ezen öröklési perpatvarból támadt a siiták felekezete. Huszeint, Jezid emberei az Eufrát folyó melletti Kerbelánál megölték, fejét előbb Damaskusba vitték, innen Kairóba került s állítólag a mecset egyik oszlopába van befalazva. Huszein halála helye nagyon látogatott búcsújáróhely lett; a siiták Rebi ül-Száni hónapban, Huszein születése évfordulója alkalmával 14 napig tartó ünnepeket ülnek, melyeknek színhelyeül Kairóban ez a mecset és vidéke szolgál. Az ünnepélyek alatt a perzsák a két fiatal herceg tragédiáját adják elő rendkívüli pompával és élethű képekben. A siiták fanatizmusa ilyenkor tetőpontját szokta elérni s vakbuzgó őrzöngésükben testüket handsárokkaal véresre verik.

A Hasszanen dsámi kapuja előtt sokáig kellett várakoznunk, míg bebocsátottak; mert akkor még imájukat végezték

az igazhivők. Mikor kifelé jöttek a mecsetből, sötéten és bosszankodva tekintettek ránk, hogy szentélyükbe tolakodunk. Csendesen és tartózkodva követjük a kalauzoló imámot, aki körülvezetett a szentélyben és megmutatta a karzatokat. A dsámi nagyon díszes szép épület. Kupolája márványoszlopokon nyugszik, mennyezete szép arabeszkekkel van kifestve, szent mondasokkal díszítve és ragyogó csillárok csüngenek le róla.

Az idő már alkonyathoz közeledett, mikor az Al-Azharból kijöttünk. Ilyenkor megszűnik az utcai élet. A muezzinek felmennek a minaretekre s az *ezan* énekével hívják össze imára az igazhivőket. Gyorsan bezárulnak az üzletek kapui; mert a mohammedánok a napi munka után hálát adnak Allahnak az ő kegyeiért.

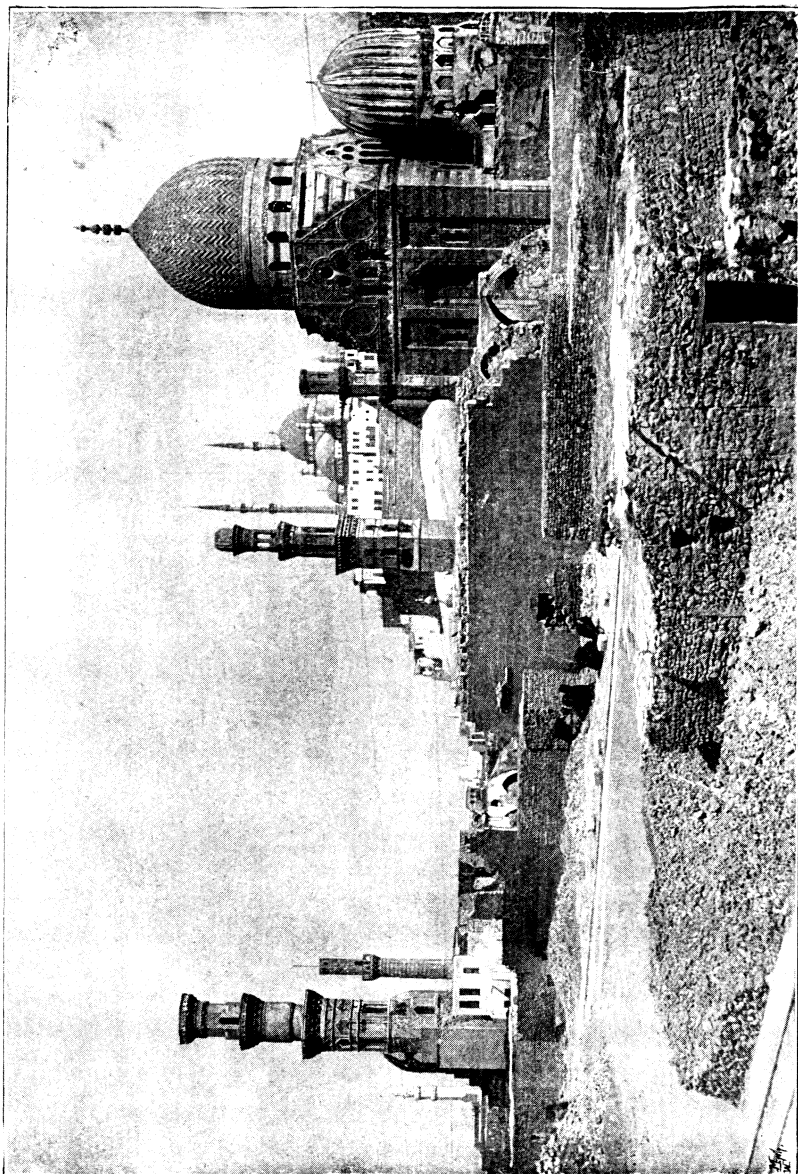
Mi már az Ezbekije-téren voltunk, mikor a muezzinek éneke megszólalt. Elmerengve haligattuk a szép éneket, mely megcsendült az egyik minareten s visszhangzott a többiekén. Száz meg száz minaretnek énekesei, mintha összetanulták volna az éneket, zengik a legmelodikusabb dallamot. Nagy az isten, nincsenek istenek, csak egy az isten, száll minaretről minaretre, onnan a hívők szívébe s ajkaira. Ez igéket felkapja a szellő, elrepül velök a sivatag pusztába, hol tevéken utaznak a beduinok karavánjai. Megállanak s leborulnak imára, az isten szabad ege alatt. *Allahu ekber, la illahi ill' allah*. Milliók ajkán ismétlődik e hitvallás; milliók szívében fakad fel az ima e hitvallásra. Meghatottan állunk ezen érzékeny jelenetnél. Az ima magaslatára emelkedett szívünk és egy fohász szállott fel mélyéből. Imát mondtunk az egek urához, a mi istenünkhöz, azért a sok kegyességért, melyben minket részesített. Imát rebegtünk otthon maradott kedveseinkért, hogy pusztákon, tengereken keresztül haza segítsen szerető karjaikba.

A MAMELUKOK ÉS KHALIFÁK SIRJAI.

(Sivár homok-temető. Sáfí imám sírja. A mamelukok sírjai. A khalifák sírjai. A fatalismus közönye. A kiszmet. Gama-Kait Bej. A rabszolgából lett szultán. Barkuk szultán sírja. A szembaj gyógyítása. A mohammedánok és ó-egyptomiak temetkezése.)

RÉGI EGYPTOMIAK nyugat felé, a leáldozó nap irányában építették sírjaikat; mert vallási hitök szerint a testből elszálló lélek nyugat felé találja meg örök honát. A mohammedánok nagy temetői Kairóban a várostól keletre fekszenek. A Mokattam-hegy lábánál, a fellegvár alatt és tőle éjszakra törmelékkal borított dombok terülnek el. Sivár, kopár terület ez, melyen egyetlen fa, bokor vagy fűszál sem terem. Ezt a rideg, kiégett, törmelékes vidéket választották a mohammedánok temetkezőhelyül. Ez a *karáfa*, melynek földjében az iszlámnak számos nagyhirű tudósa, csodatevő szentje aluszsa örök álmát. Itt van sírja Sáfí imámnak is, aki az iszlám egyik rituszának volt megalapítója s akit mint szentet tisztelnek az igazhivők. Közel ide vannak a *mamelukok sírjai*, düledező mecsetek, melyek fejedelmi férfiak temetkezőhelyéül szolgáltak, csakhogy az utókor számára nem jegyezték fel azok neveit, a kik e díszes sírmecsetekben pihennek. A *khalifák sírjai* közelebb fekszenek a városhoz. A *Rue Neuve*, Kairónak egyik eleven és népes utcája e sírtelepekre torkollik. Amint a városból kiérünk, bokáig érő homokban és törmelék között kell magunknak utat törnünk ehez a nekropolishoz. Itt a szélalmokról elnevezett homokdomb körül egyszerre több mecsettel találkozunk, melyek a khalifák sírjai elnevezést viselik, de a valóságban mameluk-szultánok temetkezőhelyei. Az itt eltemetett

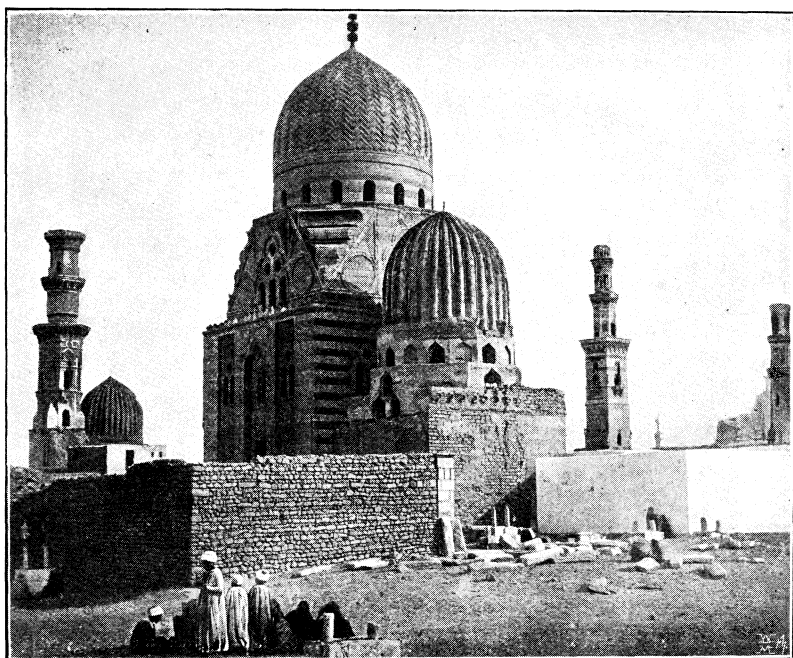

Kairó. A mamelukok sírjai és a fellegetvár.

fejedelmek mindnyájan a cserkesz-mamelukok közül valók, akik 1382—1517-ig intézték Egyptom sorsát. Többnyire pénzen vásárolt rabszolgák voltak, kik ezen alacsony sorsból küzdöttek fel magukat a trónra. Sírhelyeik, az egykor fényes mecsetek szánandó módon hordják magukon az iszlám közönyét, a fatalismus bélyegét. Az építészetnek remekei, Kairónak egykor büszke emlékei, a szép mecsetek, melyeket jeles, jámborlelkű uralkodók vagy kegyetlen zsarnokok maguknak és családjaiknak mausoleumul építettek, ma düledező falakkal, betöredezett ajtókkal, roskadozó kupolákkal várják évről-évre teljes pusztulásukat. Gazdátlan ebek, lakásnélküli csavargók ütnek bennök tanyát. Senki sem gondol velök; legfeljebb valamely élelmes arab torlaszolja el egyiknek-másiknak összetákolt ajtaját, hogy a kinyitás fejében egy kis bakhsisra legyen joga a látogató idegenektől. A ronda, bűzös környéknek nyomorult lakói, kik apathiájukban a söpredéket utcáikon rothadni hagyják, maguk járnak jó példával elül az egykori szent helyek megszenteltelenítésénél. Ha megbotránkozásunknak adtunk kifejezést, a kísérő arabok phlegmatikus vállvonással legfeljebb azt felelték: *kiszmet* (végzet). Legközelebb értük a *Gama Kait-Bej-t*, a Kajt bej mecsetjét és síremlékét. Ez a szultán Bursz Bej után küzdötte fel magát a trónra, pedig elődje 50 dénáron vásárolta mint rabszolgát. Mint uralkodó sok jeles tulajdonnal bírt. Harcias, vitézlelkű volt a háborúban, a béke idején okossággal tudott kormányozni; de határtalan fukarsága zsarolásra csábította. Mint jámbor igazhívő elzarándokolt az iszlám szent helyeire s járt Jeruzsálemben is. Nevét sok kegyes adomány-nal tette felejthetetlenné. Sírmecsetje, melyet életében maga építtetett, nem nagy, de tiszta arab izlésben épült, Kairónak legizlésesebb mecsetje, s hasonlít a Haszán szultán dsámijához. Kupolája szép arabeszkekkel van díszítve, három emeletes minaretje meglepő csinnal épült. Az előcsarnoktól balra van a *szebil*, a mosdókút, a mecset udvara szép boltívekkel ékes. A mecset mennyezete aranyozott és festett kockákból áll, a karzat falai és padozata csupa mozaik, ablakai színes üvegekkel vannak kirakva s kellemes enyhe világítással öntik el a

szentélyt. Kajt bej tetemei egy díszes kősarkophágban nyugszanak, melytől két oldalt egy szürke és egy veres gránitdarabot őriznek, melyeken állítólag Mohamed prófétának lábnyomai volnának láthatók. E köveket Mekkából hozta Kajt bej. A mecset 1490 körül épült.

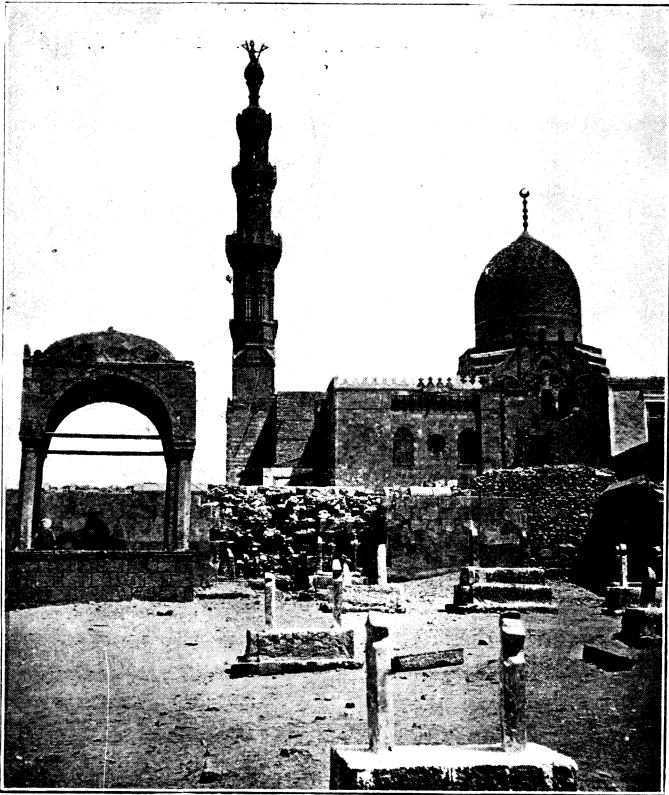
Mialatt a mecsetet megtekintettük, a vidékről egész sereg koldus, asszonyok, gyermekek gyülekeztek a kijárási elé s való-

Kairó. A mamelukok sírjai.

ságos ostromot folytattak ellenünk. Alig tudtunk szép szerével utat törni magunknak. Hiába szabadkoztunk, hiába utasítottuk el őket, nyomunkban voltak további utunkban. Most a sírmecsetek egész hosszú során haladtunk végig. Mindeniknek van valami különös dísz, építészeti sajátága. Mi még csak egyet, a legszebbet, Barkuk szultán temetkezése helyét (*Gama Szultán Barkuk*-ot) néztük meg. A négyszegű nagy mecset 1382—1399-ig épült. Két kupolája és három erkélyes kis mina-

retje van. A kupoláknak megfelelően két temetkezési hely van a mecsetben, az egyik a férfiaké, a másik a nőké. A dsámi nagyon roskadozó állapotban van, a főbejárat el van zárva, mert bedüléssel fenyeget. A mecset udvarára nyíló fülkékben

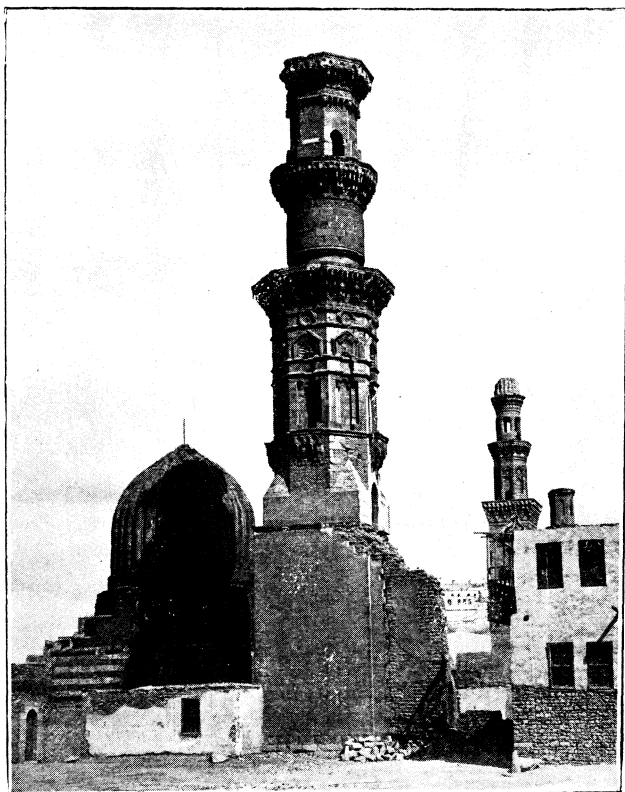

Kairó. Kait Bej sírja.

régen, mikor az alapítványokat még rendeltetésükre fordították, szegény diákok és dervisek laktak; ma hajléktalan koldusok, csavargók ütötték fel benne tanyájukat. A szentélyben levő kibla és a minbár valódi mesterművei a szobrászatnak. Az éjszakai nagyobb kupola alatt Barkuk szultán és két fia alussza örök álmát, a déli kisebb kupola alatt a háremhölgyek pihennek kőkoporsókban.

A romban is tisztességes és impozáns mecset udvarán már vártak ránk a betolakodott koldusok, akik a szultán sírja mellett levő kővályúnak csodatételeiről beszéltek. Váltig erősítették, hogy Barkuk szultán csodát mivel a betegekkel, különösen

Egy khalifa-str.

a szembajosokkal. A mecset őre meg is magyarázta a gyógyítás körül követendő eljárást. A kővályúba egy pár csepp vizet kell csepegtetni, az ott heverő kővel meg kell dörzsölni a vályút s az így képződő fekete nyirokkal be kell kenni a beteg szemet, mely azonnal meggyógyul, ha a beteg őszinte igaz hittel jön orvoslásért. A mohammedánok egyáltalán igen babonásak. A szentéletű emberek és nagy férfiak sírhelyeinek csodás erőt tulajdonítanak.

A khalifák sírjainak építésére a fáráók nyugvóhelyei adhatták az eszmét, a mintát. Amint a fáráók romlandó porhüvelyüket meg akarták menteni az enyészettől, úgy az ő utódaiknak a khalifáknak is az lebegett szemük előtt e mecsetek építésénél. Csakhogy a fáráók kemény sziklákba vágott sírokat, az idővel dacoló pyramisokat építettek maguknak, míg a khalifák díszes mecsetjei hamar porladó anyagból könnyűszerrel voltak megalkotva. De ha még oly szilárdul is lettek volna építve, az idő rombolásával nem dacolhattak volna. Hiszen a pyramisok és a kemény sziklasírok mumiáinak, az ezer évek előtti híres királyoknak sem hagynak békét az utókor emberei. Kiszedik és üvegszekrényekbe zárva mutogatják, hogy beteljék róluk is a mondás: por, hamú, semmi vagyunk. Itt az enyészet, a pusztulás e szomorú tanyáján megilletődve látjuk semmiségünket. De felemel a tudat, hogy időn, enyészeten túl fennmarad az ember lelki szép tulajdonainak, a jóságnak, az erénynek el nem vesző nyoma, maradandó emléke. Így élnek örökké az ide temetett nagyoknak jó tettei, az emberiség javára tett alkotásai.

HELIOPOLIS.

(Abbaszije. Két ütközet. Heliopolis és Ra isten temploma. Az ó-egyiptomiak vallása. Monotheismus vagy polytheismus? A fönix-madár az új életre ébredés jelképe. A hieroglyph-írás és megfejtője Champollion. Fogalom- és betűírás. A két testvér című elbeszélésből mutatvány. A strucentyészte. Mária fája.)

HUTÓHOMOKBAN ÁLLOTTUNK a khalifák sírjai előtt. A nap forró sugarai mint Ammon isten nyílai tűztek ránk. A nagy homokban alig tudták lovaink kocsinkat cipelni, mindegyre elakadtunk. A vidék egyhangú, lehangoló. A nagy homokban itt-ott egy-egy szélmalom szakította meg az egyhangúságot. Majd kiérünk az országútra, mely kitűnő karban van tartva és akkor is öntözgették, amikor ott jártunk. Terebélyes lebbach-fák szegélyezik az utat; árnyékukban jól éreztük magunkat az előbbi forróság után. A lebbachfa (Albizia-Lebbek), melyet Mohammed Ali idejében hozták Keletindiából, nagyon szépen meghonosult Egyiptomban.

Elérjük *Abbaszije* falut, az Abbasz pasa által 1849-ben alapított helyet; a pasa egykori palotájában most katonai laktanya van. Közel ide van csillagvizsgáló és meteorológiai intézet. Két nagy ütközet folyt le e vidéken. 1517-ben itt verte meg I. Szelim török szultán Tuman Bejt, a cserkesz származású mameluk-szultánt s keríté hatalmába Egyiptomot; 1800. március 2-ikán pedig Kleber tábornagy 10,000 franciával 50,000 arab és török fölött aratott itt győzelmet.

Az ütközet terét átszelve, *Matarije* faluba érünk. Innen még egy jó hajításnyira van az a hely, hol *Heliopolis* feküdt.

Heliopolis egyiptomi nyelven *An*, a biblia szerint *On*, *Ra* napisten imádásának főhelye, nagyon régi város volt, még a fáraók XII. dinastiája előtt épült. A város *Ra* Isten kultuszától *Pe-Ra* (*Napháza*) nevet is viselt.

A nap kultusza képezi az ó-egyptomi vallás alapját; de Ra főisten mellett még egy egész sereg istent találunk az ó-egyptomiak Pantheonjában. Az egyptologusok még ma sincsenek egy véleményen az ó-egyptomiak vallását illetőleg. Vannak, akik a monotheismust akarják levonni kultuszukból s az isten egységét vitatják, dacára a létezett sok istennek. Ezeket ők egy egységes istenre akarják visszavezetni, kinek e különféle nevű és természetű istenek csak más-más irányú nyilatkozását jelentenék. Mások megint a pantheismus mellett foglalnak állást. Maspero Gaston, a jeles egyptolog, az egyptomi múzeumok igazgatója és legtöbbször vele polytheismusnak, és pedig a legdurvább polytheismusnak mondják vallásukat. «Hogy ezek a személyiségek, amint a monotheisták állítják, egy főistennek külön jegyei, szerepei vagy működései volnának, azt én nem hiszem, — mondja az idézett író; — mindeniknek önálló neve és különálló léte volt, melyet a hívők neki sajátos tiszteletadással ismertek el.» Az istenek három egymástól jól elkülönített csoportba voltak oszthatók. Voltak istenei a napnak, a természeti elemeknek és a halottaknak. Ezen három osztályba sorozható összes istenek nem voltak mindenütt elismerve. Minden helynek meg volt a maga külön helyi istene. Ezen meghasonlásnak és az elütő istenek folytán beállott szakadásnak káros voltát csakhamar belátták az egyptomi theologusok s a heliopolisi, saisi, memphisi, abydosi és thebæi papok tettek is kísérletet az iránt, hogy a külön helyi isteneket egységesítsék. Ezen törekvésnek kifolyásául tekinthető, hogy a nap istene lett az egységes istenség typusa, az elemek és halottak isteneit aztán közelebbi viszonyba, kötelékbe hozták vele. A thebæi Ammon főisten és a heliopolisi Ra főisten egyesítéséből keletkezett a későbbi Ammon-Ra isten. A napisten kultusza lett aztán alapja a vallásnak. Osiris az előbbi önálló főisten lett a halottak és az éjszaka napja. Minthogy pedig az egyptomiak a királyt a nap-isten fiának tartották, innen keletkezett a *pa-ra* (a görög írók szerint fáráó) elnevezés, ami isten-királyt jelent.

Ennek a Ra istennek volt szentelve Heliopolis városa,

melyben az istennek kiválóan pompás temploma állott. Ezt I. Amenemha, a XII-ik dynastia első királya emeltette, s a XVIII. és XIX-ik dynastia nagy uralkodói megnagyították és díszesebbé tették. A napisten temploma körül számtalan obelisztk

Kairó. A heliopolisi obelisztk.

állott minthogy ezek a napsugarak jelképezésére szolgáltak. A középkorban még számtalan obeliszket talált itt Abdul-Latif arab történetíró. (+ 1232.) Ma Heliopolisból s a napisten templomából csak egyetlen egy obelisztk maradt fönn. A Nilus iszapja annak is elborította alapját; a hieroglyphikus iratokba pedig darazsak fészkeltek be magukat. A templom mellett egy főiskola is volt, a legjelesebb egész Egyiptomban, melyet görög

tudósok is dicsérnek, különösen csillagászata és egyéb tudománya miatt, bár mysticizmusát és tanítása módszerét kifogásolják. Egy Pythagoras, Plato és Eudoxus sem átalották hallgatókul bejárni a heliopolisi főiskolába. A nap istenének szent madara volt a fönix, melyet Heliopolisban «bennu» néven nagy tiszteletben tartottak. Ez a madár, melyről az a monda tartotta fön magát, hogy hamvaiból új életre kél, a lenyugvása után újra fölkelő napot jelképezte. A fönix új

Ijj. Champollion Jean.

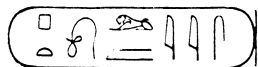
életre ébredése, a lenyugvó napnak új hajnala a halottra nézve reményt képezett arra nézve, hogy halottaiból új életre fog föltámadni. A fönix madárnak nagy tisztelete folytán a heliopolisi templomot Bennu házának is nevezték, s egész Egyiptomból búcsújárást tartottak szentélyéhez.

És mindebből ma a hely nevén kívül, mely arabul hajdan «Aini Semsz» (Nap szeme) volt, ma pedig Matarije név alatt fordul elő, csak az egy obeliszk maradt fenn. Hová lettek a romok? Arról tán Kairó fellegvárának falai és középületeinek alapépítményei adhatnának némi fölvilágosítást.

Heliopolis szép obeliszkjének és hieroglypháinak látása alkalmat ad nekem, hogy az ó-egyiptomiak képírásával röviden foglalkozzam.

A hieroglyphák megfejtésével már a XVI-ik századtól kezdve sokan foglalkoztak, de eredménytelenül. E század első évében Champollionnak sikerült a rejtélyes íráshoz megtalálni a kulcsot. Ez a nagy vívmány is a franciák egyiptomi expedíciójához fűződik.

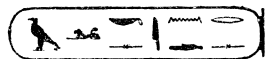
Bouchard mérnökkari kapitány, a francia expedíció tagja, 1799-ben egy felírtos bazalt-táblát talált Rosette-ben, mely görög, demotikai és hieroglyph jegyekkel volt írva. A demotikai írás a hieroglyph-írás módosításából keletkezett és a közéleti népies nyelv kifejezésére volt használatban. Az ifj. *Champollion* Jean François (1796—1831) a rosettei bazalt-táblát, mely most a British Muzetumnak képezi drága kincsét, tanulmányozva, észrevette, hogy a görög szövegben leggyakrabban a Ptolemæus név szerepel, minthogy ez a tábla a Kr. e. 204—181-ig uralkodott ötödik Ptolemæus (I. Epiphanes) tiszteletére kiadott papi okmány, s hogy a hieroglyph szövegben bizonyos képcsoportok keretbe vannak foglalva, melyek között leggyakrabban ez a keret szerepelt. Ebből azt következtette, hogy ez

a Ptolemæus nevet jelenti. Később egy Philæben talált obeliszken a görög szövegben Kleopatra neve fordult elő, míg a hieroglyph szövegben ez a bekeretezett felírás volt látható.

Egybevetvén a két képcsoportot, alaposnak találta feltevését, mert a közös jegyek segítségével az első képkeretből csakugyan Ptolemæus, a másodikból pedig Kleopatra nevét betűzte ki. Ez adta meg a kulcsot a hieroglyphák kibetűzéséhez. Ennek segítségével tovább folytatták a megfejtéseket, legelőször a következő képkerettel, (*cartouche*), melyből Alekszandrs (Alexandros) neve tűnt ki. Ez a kulcs arra is megtanította őt később,

hogy a hieroglyph-írás kétféle természetű és pedig fogalom-írás

(ideographikus) és betűírás (phonetikus). A fogalomírásban a fogalom megérzekítésére egyetlen képet használtak, például, ha lovat (zemzem) akartak írni, lerajzolták magát a lovat, a nap kifejezésére a napot, a bagoly képével jelölték a baglyot. Minthogy azonban a fogalomjegyek nagyon megnehezítették az írást és az olvasást, megalkották a betűírást, mely rendszerben nemcsak egyes betűkre, hanem szótagokra is képjegyeket állítottak össze. A betűket jobbra fogalomjegyekből alakították, így az *abom* (sas) képét használták az *a* betű, a macska (*mau*) képét az *m* betű jelölésére. Ha a betűírás kétértelműséget okozott, ennek megakadályozására a kifejezés mellé a fogalom képét is odarajzolták.

A hieroglyph-írás bemutatására közlöm a mellékelt töredéket egy elbeszélésből, melynek címe: A két testvér. A hieroglyph-írás alatt van a szöveg átírása, ez alatt a szószerinti fordítás.

I.						II	
		<i>ár</i>	<i>ementuf</i>	<i>xertu</i>	<i>sen</i>	<i>sen</i>	
		Egyszer volt egy		időben	testvér	kettő	
							
<i>en</i>	<i>uā</i>	<i>muŕet</i>	<i>en</i>	<i>uā</i>	<i>átf</i>		
tól	egy	anyá-	tól	egy	atya-		
							
<i>Anpu</i>	<i>ren</i>	<i>pa</i>	<i>āa</i>	<i>āu</i>	<i>Batau</i>		
Anpu (Anubis)	neve	nek	idősb-,	volt	Batau		
							
<i>ren</i>	<i>pa</i>	<i>šerāu</i>		<i>xer</i>	<i>ār</i>		
neve	nak	ifjabb.		Most	illeti		
							
<i>Anpu</i>	<i>su</i>	<i>xeri</i>	<i>pa</i>	<i>xeri</i>	<i>ħemt</i>		
Anput,	ő	birt	egy házat,	birt	egy feleséget		

A magyar fordítás következő: Volt egyszer két testvér, egy anyától, egy atyától. Anubis volt az idősebb, Bata az ifjabb neve. Ami illeti Anubist, volt neki egy háza és felesége.

Az itt közölt szövegben az első sorban *sen* (fiu), a másodikban *alf* (atyá), továbbá *Anpu* (Anubis) *Batau* szavak után még a férfit jelölő kép is ki van téve a szó legközelebbi meghatározásához. Ugyanezt látjuk a szöveg utolsó szavánál, hol a feleség (*hemt*) szó után még a nőt jelölő kép is le van rajzolva. Érdekes a negyedik sorban *serau* (ifjabb) szó jelzéseül a szó végére rajzolt kis madár, mely az ifjabb fogalmat még nyomatékosabban kifejezi. Ezeket a jegyeket határozó kifejezéseknek, determinansoknak, nevezik.

A hieroglyph-írás olvasását abban az irányban kell kezdeni, amely irány felé fordulnak a képes alakok; de ez alól kivételek is vannak. Egyes jegyeket felülről lefelé kell olvasni, mint ahogy ez az első szónál is látható, hol az *a* betű az *r* betű fölött áll. Minthogy a képek nemcsak betűk, hanem szótagok jelölésére is használtaknak, a hieroglyph-képek száma meghaladja a kétezret. A képeket az emberi test részeiből, állatok, madarak, ezek részeiből, növények, hajók, hangszerek stb. ábrázolásából kölcsönözték.

Hogy a fogalomírás és betűírás közül melyik a régibb, arra nézve még nincsenek tisztában az egyptologok. Valószínűbb azonban, hogy a fogalomírás keletkezett előbb, s csak később származott belőle a betűírás, habár vannak nagyon régi emlékek, melyeken már betűírással fölíratokkal találkozunk. A szakkarai pyramisokban például, melyek már az V. és VI. dynastia idejéből valók, betűírással felíratok vannak.

Aki nem érdeklődik különösen a régészeti iránt, vagy aki- ben a képzelődése nem olyan élénk, hogy egy elhagyatott obeliszknak látásánál a múltnak képeit maga elé varázsolva azokon kegyelettel elmélkedni tudjon: az ha el is jön Kairóból e vidékre, azt nem annyira annak az obeliszknak, mint inkább a szomszédságában levő structenyésztőnek, vagy a Máriafának a kedvéért teszi. Az előbbi szép virágzásnak indult telep, mely már nagy számmal mutatja a fölnevelt

strucokat s még nagyobb számmal s olcsón árulja a struc-tojásokat.

A Máriafa pedig egy törzsökös nagy szikamor, mely alatt állítólag szűz Mária pihent a gyermek üdvözítővel, midőn Herodes üldözése elől Egyiptomban keresett menedéket; más legenda szerint üldözői elől a fa odvába rejtőzött, melynek nyílását egy pók azonnal befonta. A legendának ez a változása nagyon emlékeztet a Mohammed prófétáról szóló mondá-hoz s valószínűleg ennek nyomán keletkezhetett ebben az alakban. A fa mindenesetre igen régi lehet, mutatja törzse, mely jókora átmérőjű és a kegyes látogatók neveit ezrével viseli kérgén: de időszámításunkkal semmiesetre sem egykorú. Annyit azonban megengedhetünk, hogy az akkori szikamornak egy fiatalabb hajtása. Kegyeletből egy ágacsját én is hoztam róla s egy koszorúba fűztem azokkal az olajfaágakkal, melyeket az Olajfák hegyéről és a Gethszemáne kertjéből hoztam magammal. A kert, melyben a Máriafa áll, Eugéniának, Na-poleon özvegyének tulajdona, melyet Iszmail pasa alkirály ajándékozott neki 1869-ben, a Szuezi-csatorna megnyitása alkalmával tett látogatásakor. Eugénia a kegyelet helyén szép kis kápolnát emeltetett.

A GIZEHI PYRAMISOK.

(A zsaroló arabok fölsülése. Erélyes magyar konzuljaink. A pörköltnek áldozatul esett pyramis. A Kaszr el-Nil hídja. A Nilus és vidéke. A gizehi palota. A fel-láhok. A pyramisok feltűnése. Út a pyramisokhoz. A beduinok csapatja. Éljen Eszterházy! A pyramisok leírása. A Khufu pyramis megmászása. A csúcson. A Szózat és Kölcey himnusa. Kilátás a pyramisról. Leszállás. A pyramisok bel-seje. A sphinx. Emlék a pyramisoktól.)

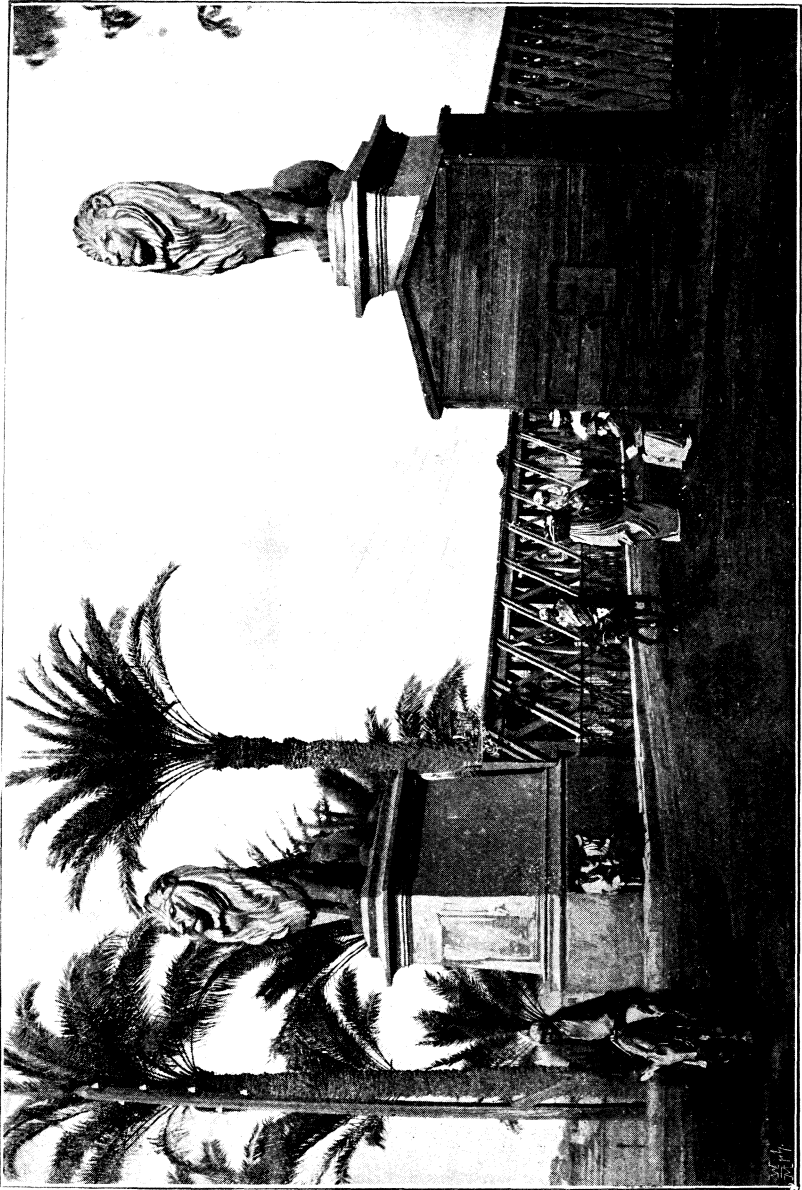
MOLNAP A PYRAMISOKHOZ MEGYÜNK, volt a kiadott jelszó s mindnyájan izgatottan készültünk a várva várt kirándulásra. De volt egy bökkenő, mely egy kis időre megzavarta a társaság jó hangulatát s nem kis aggodalomba hozta a rendezőket. Megrendeltük a szálloda portásánál másnap hajnalra a harminc landauert, s abban a hitben voltunk, hogy rendén van minden. De este felé jelenti a portás, hogy holnapra egyetlen kocsí se kapható, mert Kairó összes kocsijai a rendőrséghez vannak berendelve. Ez a közlés az első pillanatra zavarba ejtett, de nem adtam hitelt neki; mert képtelennek tartottam ilyen intézkedést. Furfangos fogásnak gondoltam, melylyel bizonyosan a rendesnél magasabb árakat akarnak tőlünk kicsikarni. Szót sem váltva többet a kapússal, azonnal konzulatusunkhoz fordultunk felvilágosításért és tanácsért. Gróf Was Ármin és Rakovszky Béla konzulok legott eljöttek hozzánk a vendéglőbe s kijelentették, hogy egy szó sem igaz az egész dologból. Val-latóra fogják először a portást, aki sarokba szorítva, előadja, hogy neki egy arab bérkocsi-vállalkozó mondotta ezt. A konzulok parancsára elővezetik az illető arabot, egy igénytelen külsejű, ravasz kinézésű embert, aki nagy tiszteletadással közeledik hozzánk. Rakovszky, aki kitűnően beszél arabul s nagy emberismerettel is látszik bírni, vallatni kezdi az arabot, aki

eleinte csürni-csavarni igyekszik a dolgot, hogy kimászszeék a hinárból, de az erélyes faggatásra végre teljesen megadja magát s késznek nyilatkozik a kívánt számú kocsikat a rendes áracon előállítani. A sunyi arab nagy hajlongásokkal és ártatlansága bizonyítgatásával távozik. Később kisült, hogy nem csalódtam feltevésemben, mert az egész históriát a portás és az arab főzte ki a mi megsarcolásunkra.

Reggel négy óraker már fenn voltunk, hogy a nap forró-ságából mentől kevesebb részünk legyen. A harminc kényelmes landauer már ott várt ránc a Muszki-utcában. A tegnap sarokba szorított sunyi arab ott settenkedik körülöttünk, hogy jóvá tegye hibáját. A friss lég a libyai sivatag felől az első üdvözetet hozta a pyramisoktól. Társaságunk együtt volt, csak három fiatal ember hiányzott, akik már a megelőző estén kijelentették, hogy ők nem vesznek részt a kirándulásban, azzal érveltek, hogy a pyramisok nem egyebek nagy kőrakásoknál s nem érdemes oda fáradni. Mikor hazajöttünk a pyramisoktól, fennen dicsekedtek vele, hogy milyen pompásan töltötték a délelőttöt, fölfedezték egy hazánkfiának koresmáját s ott pompás pörköltöt ettek és jó magyar bort ittak. No, ezért ugyan kár volt nekik Egyptomba utazniok, erre olcsóbb áron és könnyebben szert tehettek volna.

A pyramisokhoz most kitűnő út vezet. Kényelmes landauerekbe ülve magyar lovakon hajtathattunk végig a terebélyes lebbachfákkal szegélyezett úton. A sivatagból jövő tevékaravánok sem állják el utunkat; a púpos állatok példás rendben egymás után sorakozva az árok melletti igen keskeny ösvénnyel is beérik. Roskadásig megrakodva békésen camognak terhükkel, melyet még egy hegyébe kuporodott bozontos üstökű és szurtos ruhájú beduin is növel. A *Kaszr el-Nil* szép vashídján átkelünk. A híd oszlopain levő oroszlánokhoz mintáit a szobrász bizonyára nem a libyai puszták királyáról, hanem alkalmasint valami utazó állatseregletnek aszkóros példányairól vette.

A Kaszr el-Nil hídjától 12 kilométer hosszú magas töltésű pompás kocsit visz a gizehi pyramisokhoz. Ezt Iszmail pasa

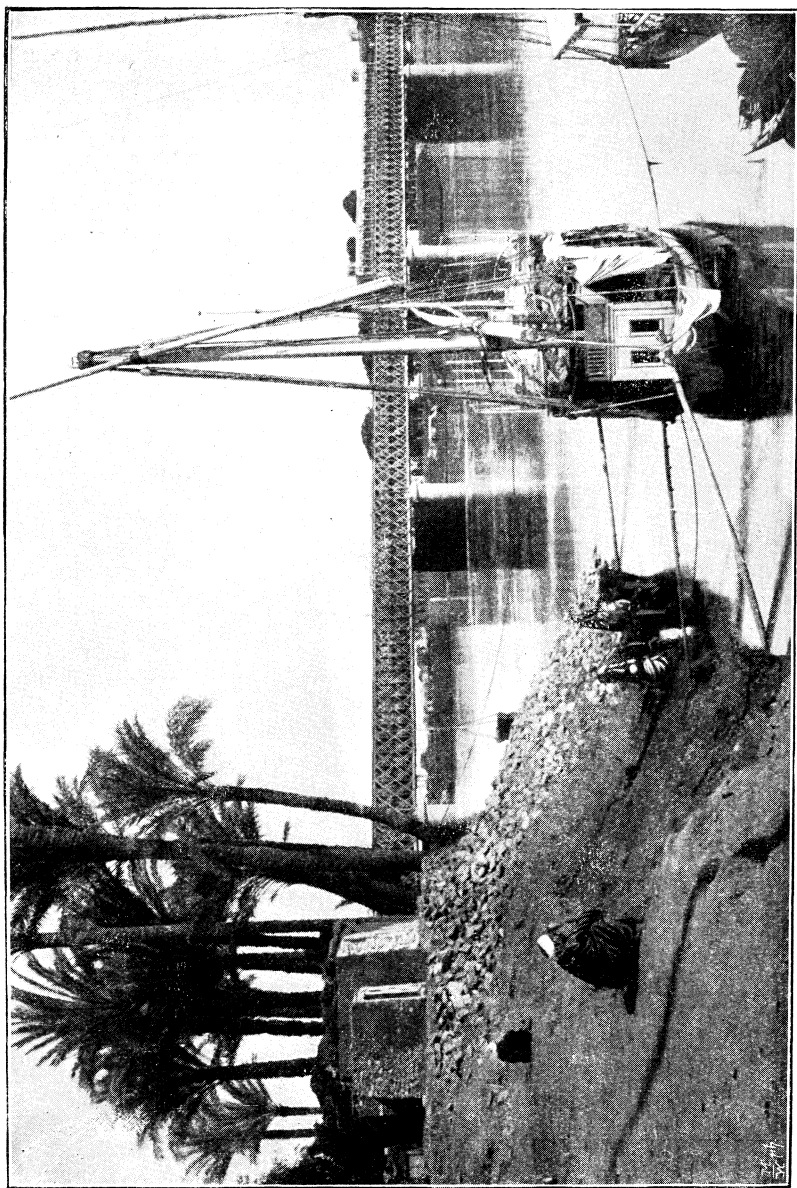

Kairó. A Kaszer el-Nil hídja.

1869-ben, a Szuezi-csatorna megnyitása alkalmával Eugénia francia császárné tiszteletére építtette a császárnénak 1867-ben tett azon tréfás megjegyzésére, hogy szívesen elmegy Egyiptomba, ha vasúttal lehet a pyramisokig jutni. Az udvarias khedive, aki a császárnénak majdnem gondolatait is elleste s őt sokféle kellemes meglepetésben részesíté, nem épített ugyan vasutat a pyramisokhoz, de készített olyan országútat, melynek ritkán akad párja. Az út kétfelől a Kelet-indiából meghonosított s kitűnően és gyorsan tenyésző lebbachfákkal van szegélyezve, melyek terebélyes koronáikkal sűrű árnyékot tartanak. A Kaszr el-Nil hídja Kairo fő közlekedő útja lévén, mindig élénk és tarka élet van körülötte. Tevekaravánok, falusi pórok, szegény felláhok, koldusok csapatja lepi el környékét. Egy tekintet a hídról a Nilus folyóra meglepő szép képet tár elénk. Az érkező és induló gőzösök és dahabijék kibontott vagy bevont vitorláikkal, a kikötőben állomásozó hajók csoportja a Niluson uralkodó élénk életről tanuskodnak. A Cook-cégnek most már számtalan gőzösből álló hajórajja áll a Felső-Egyiptomba utazó idegenek rendelkezésére. Ezek a gőzösök a modern igényeknek megfelelő minden kényelemmel vannak berendezve s büszkén tekintenek le a szerény dahabijékre, azokra a kis vitorlás bárkákra, melyeket régebben kizárólag, most már csak nagy ritkán használnak ezen utazásokra.

A híd tövében van a Kaszr el-Nil nevű katona-laktanya, melytől a híd is nevét kölcsönözte. A khedive katonái ma nem valami nagy kedvvel és nem is dicsőséggel végzik a haza védelmének nehéz szerepét. Megtöri kedvüket az a nyomasztó tudat, hogy idegen úr szolgálatában kell harcolniok, hogy ők csak névleg urai annak a földnek, melyért életüket kell kockáztatniok s idegen érdekekért kell vérüket ontaniok.

A hídat itt is majdnem ugyanazok az alakok foglalják el, mint aminőkkel Konstantinápoly világhírű hídján találkozunk, csak hogy a Nilus hídján még eredetibb és tarkább képek is csatlakoznak emezekhez. Legnagyobb számmal vannak itt is a koldusok, akik szívszakasztó könyörgéssel, siránkozással akar-

Kairó. A Kaszr el-Nil hidja és dahabije a Niluson.

nak szívünkre hatni. Nem hiányoznak a fekete dominóba burkolt női alakok, kiknek arcát az izléstelen fejtakaró borítja, melynek nyílásából csak a villogó fekete szemek látszanak ki. Mohammed próféta úgy akarta, hogy a nők fedetlen arccal ne jelenhessenek meg nyilvánosan.

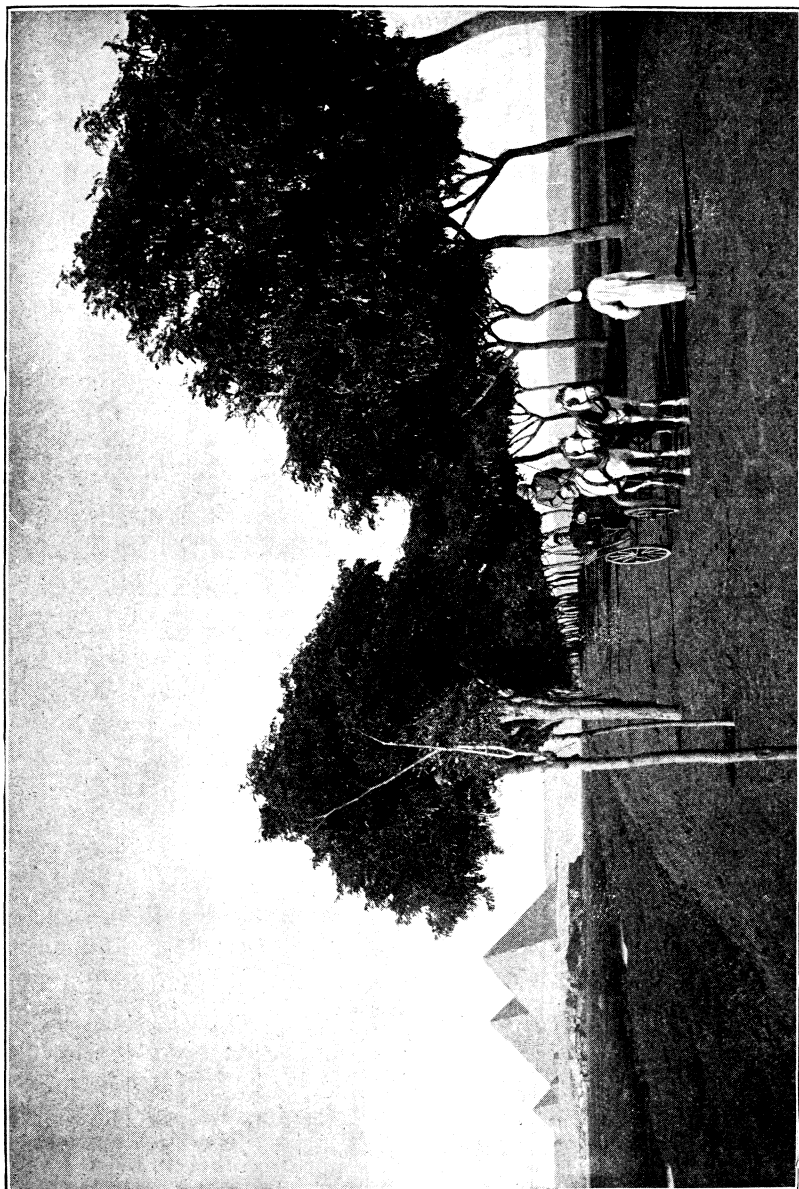
A hídon túl már egészen más kép áll szemeink elé. A nagy városias épületeknek itt nyoma sincsen. A Nilus iszapjából készült vályoggunyhók lépnek fel, szegényes lakóikkal, kik a datolyapálmák alatt kuporognak és nyomorognak. A szent folyó az idén bőségesen árasztá ki áldásait az országra. A földek egy része még víz alatt van, s a folyó újabb kiöntésétől tartanak. A másodszori vetés egy hónap alatt nagyra nőtt; a kukorica kötésig ér, nemsokára kihajtja virágait s november körül törés alá kerülnek érett csövei. A szegény felláhok a nap izzó hevében épen javában kapálgatják tövét, míg a vizes korsó és tarisznya mellett hagyott gyermekek a cukornádnak hosszú szárából rágva szopogatják az édes nedüt. Amott egy gémeskút nyikorog, szakasztott mása a mi alföldi példányunknak; a beduin pedig, aki vizet merít szomjas állatjainak, mintha a mi vályogvető cigányunk volna.

A felláhok szegényes vályogputrijai nagy ellentétet képeznek azzal a szép ráccsal körülzárt pompás parkkal, melynek szomszédságában meghúzódznak, mint fecskéfészkek a fényes palota eresze alatt. A gizehi park és a benne levő palota Iszmail pasa alkotásaiból való. Az uralkodó család többi palotáival együtt ez is az állam birtokába ment át.

Amint a pyramisokhoz közeledünk, folyton változik alakjuk. Mint óriási mértani testek bontakoznak ki a félhomályból, mely a nap fölkelését megelőzi. Később, amint a fölkelő nap lassankint megvilágítja alakjukat, a rózsapír mint nimbus veszi körül titokzatos csoportjukat. Mintha a puszták homokjából is fel-felszállana s körülövezné őket valami gőzkör, mely még titokzatosabb lepelbe burkolja e csodás építményeket. A Nilus a közeli vidéket, amerre szemünk ellát, elárasztotta vizével, s úgy látjuk, mintha a pyramisok is a vízben volnának.

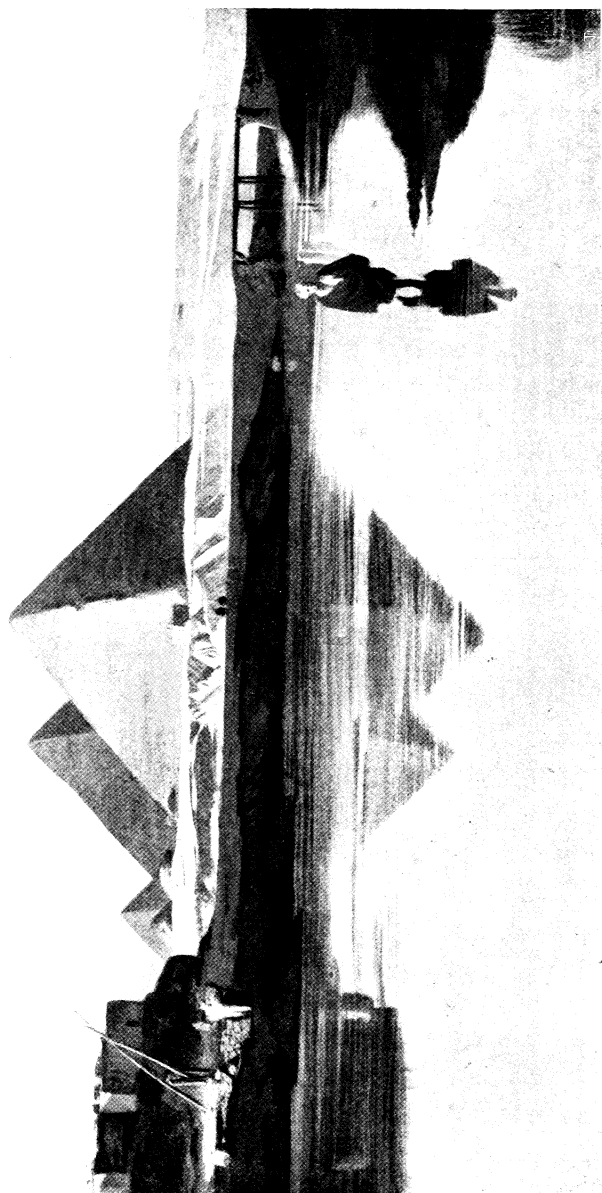
Nincs időnk, hogy ezt az elragadó szép képet zavartalanul

Kairó. A pyramisok sétánya.

élvezzük. Valóságos támadás készül ellenünk. Az úttól balra, emelkedett dombon fekszik *Gizeh*, egy nyomorúságos falú, melynek lakói a pyramisokhoz kiránduló idegenek zsebéből élnek. Ők monopolizálják a pyramisokat. Mintha a fárások az ő megrendelésükre építették volna. Itt ólálkodnak egész nap a falú előtti magaslaton, s amint egy kocsi feltűnik, rögtön megtámadják és megostromolják. Mennyivel kapósabb préda lehetett nekik a mi karavánunk, mely a kocsik szakadatlan sorából állott. Köztünk és falujuk között volt az előntött árterület; de mit törődtek ők vízzel, iszappal?! Mintha csak azért lettek volna oly hiányosan öltözve, hogy kár ne essék ruhájukon. Neki rohantak a víznek és átgázoltak rajta kocsi-jaink felé. Mint hiuzok vagy párducok ugrottak kocsijainkhoz, megfogták a hágesókat, megragadták a kartámaszokat s versenyt szaladva mellettünk és megettünk, folyton daráltak mindenféle nyelvekből összeszedett zagyvalék szavakat. Kezdik angollal, mert ezekkel van legtöbb dolguk s mert társaságunk néhány tagjának öltözete után közel állottunk ahhoz, hogy Albion fiainak nézzenek; utána próbálják franciával, némettel, olaszszal. *Master, Mosjó, bon Abdullah, Majn er, er Baron, gute dájc, signore, bona guida, bona antica, zoli scarabé.* Látva, hogy tagadólag rázzuk fejünket, kíváncsian találgatták, hogy miféle istennépe vagyunk. Felsorolják az ismert összes nemzeteket, s mikor még erre se reagálunk, egymást kérdezzetik, hogy miféle nemzetek is vannak még a világon. Mikor már láttuk, hogy nem boldogulnak fejtörésükkel, megmondjuk, hogy kik vagyunk. Lett erre nagy öröm, nagy riadalom! A *madzar* szó delejes extasisba hozta őket; egy pillanat alatt végig futott közöttük a jelszó s ordítózva éltettek minket. *Illen (éljen) madzar, bon madzar, bon Eszterházy, bon bakhsis!* Most láttuk, hogy vesztünkre vetettük le inkognitónkat. Az Eszterházy neve és bon bakhsis emlegetése után tisztába jöttünk, hogy e főúri család valamelyik tagja jó borralalóval tette magát és a magyar nevet emlékezetessé, s hogy minket is azzal a mértékkel akarnak mérni. Most úgy forgolódtak körülöttünk, mint mikor valaki jó fogáshoz jutott. Előszedték bő ingük rejtekei-

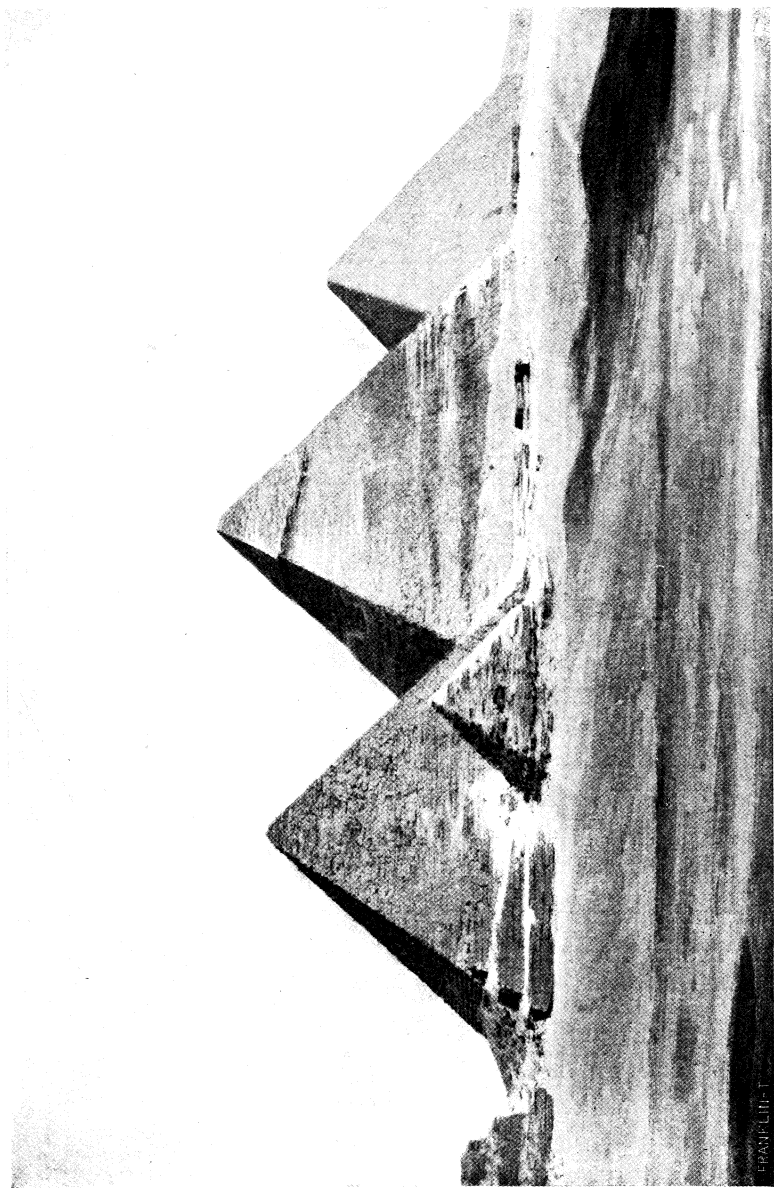
Kairó. Gizeh falu és a pyramisok.

ből a különféle apró antikákat s kínálgatták megvételre, olyan hallatlan árakat kérve érettök, mint a minőket ők az Eszterházy honfitársaihoz méltóknak tartottak. Ez a tolakodás eleinte mulattatott, később bosszantott, mert zavart élvezetünkben és elmélkedésünkben.

A homok-tenger közepén termünk. Bokáig gázolunk benne, s nehezünkre esik a járás; könnyebb a beduinoknak, akik mezitláb járva nincsenek kiéve annak a kellemetlen érzésnek, amit mi éreztünk, midőn a finom homok cipőinket is megtöltötte. Előttünk a nagy pyramisok, elől a Khufu (*Cheops*) fáráóé, mely Kr. e. 3733 évvel épült, mögötte a Kafráé (*Chefren*) 3666 évvel és a Menkeráé (*Mykerinos*) 3633 évvel. Számba se vettük a kisebbeket, melyek mögöttük szerénykedtek, de még a közeli sphinxet sem méltattuk figyelemre, egész lelkünk csak a Khufu pyramisé volt, melyre felkapaszzkodni készültünk.

Az egyiptomi mythosnak megfelelően keleten van az élet, nyugaton a halál tanyája. Azért látjuk az ó-korban Egyiptom hosszú keskeny völgyében a Nilus jobb partjára építve a virágzó városokat, az élet pezsgését, a balparton pedig a halottak országát, a nyugalomnak csendes tanyáját. Az egyiptomi vallás egészen az ország természeti viszonyainak szüleménye és azoktól van föltételezve. A Nilus balpartja, a nyugat, végtelen homoksivatagban vész el, honnan a vihar minden életet előlő homokot, pusztítást zúdít a folyó partjáig. Itt nem fejlődhetek volna ki városok, nem lettek volna biztonságban a fenyegető veszélytől. Csak a halottakhoz illet ez a környezet. De ezeket is biztonságba kellett helyezni a pusztulás elől. Ez vitte az embereket a szilárd sírok építésének gondolatára, hogy a puszták homokja, a gonosz Typhon támadásával szemben azok is megállhassanak.

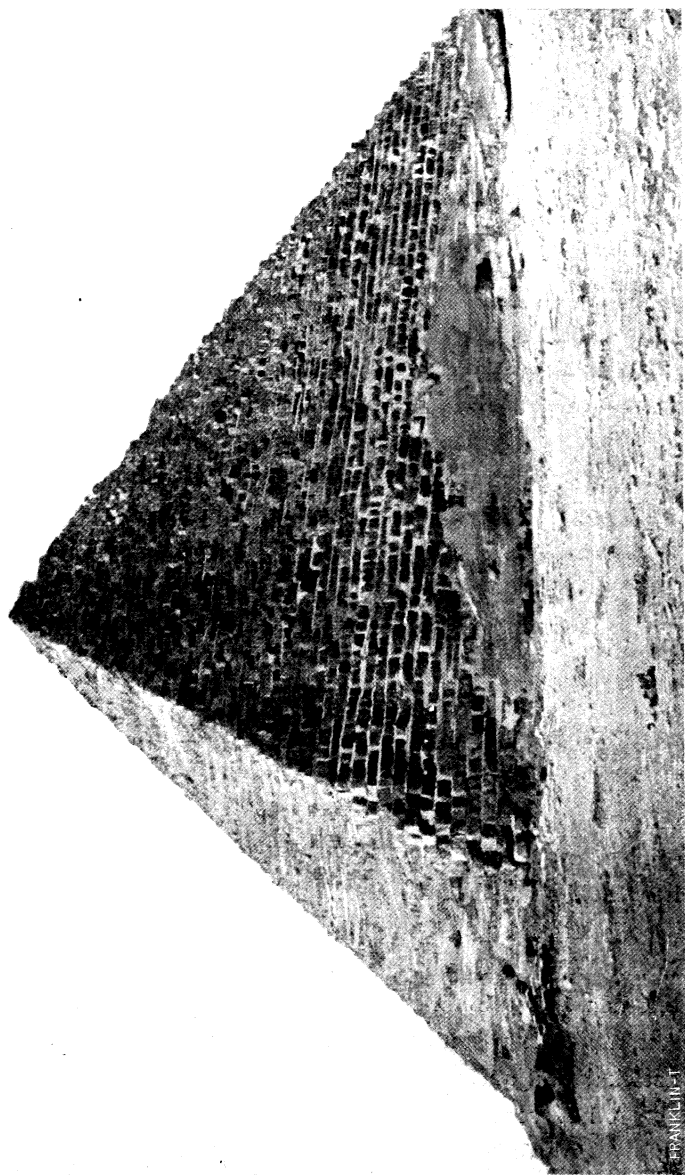
Egyiptom, mint láttuk, egy hosszú keskeny szalag alakjában nyúlik el, legnagyobb szélessége sem terjed túl 30 kilométeren; csak Kairón túl északra szélesedik ki a Delta vidéke. Ezen a területen a legrégebbi korban Memphis volt Egyiptom államának gócpontja. A memphisi uralom dynastiái voltak a pyramisépítők is. És az természetesnek látszik. Memphis vidé-

Kairó. A gízsi piramisok.

kén a Nilus elhagyja sziklák közé zárt medencéjét. A folyó kilép szűk határai közül s akadálytalan területet találva maga előtt, több ágra oszlik. De a sziklás magaslatok, melyek néhol 300 méterig emelkedve, a szent folyónak mindkét partján védő-falakat emeltek a puszták homokja ellen, egyszerre eltűnvn, ez a vidék a sivatagból betörő ellenségnek is nyitva áll. Ezen természeti viszonyok hozták a fáraókat a pyramis-építés gondolatára. Memphistől tovább délnek, hol a Nilus medencéje védettebb, már a masztabákkal is beérték. A katarakták vidéke felé pedig, hol a partokon nummulitmész, márga és homokkő helyett a szienit és gránit az uralkodó kőzet, már a sziklákba vágott sírokat találjuk. Ahol a természet maga gondoskodott védelemről, ott az emberi kéz csak annak felhasználására szorítkozott; ahol ez hiányzott, ott mesterségesen kellett azt pótolni. Így keletkeztek a pyramisok a libyai sivatag homoktengerében. A fáraók észjárásának alaposságát ötezer év jelenségei eléggé igazolták. Építményeik és azokban földi maradványaik a természet rombolásai ellen védve lettek volna, ha egy nagyobb ellenség: az ember megkimélte és tiszteletben tartotta volna.

A pyramisok a királyok temetkezőhelyeül szolgáltak s a legrégebb időkbe nyúlnak vissza. A XII-ik dynastián (2466) innen már nem építenek többé pyramisokat sírokul. Legújabb időkig a tudós Lepsius nyomán azt tartották, hogy a trónra lépő király azonnal hozzá fogott pyramisának építéséhez, melyre aztán minden évben új burkolatot adott s halála után az ő utódja az utol-ó síma lappal beborította. Újabban Maspero megcáfolta ezt a nézetet, mely szerint a pyramisok nagyságának arányban kellene állani a király uralkodásának idejével, pedig ez nem úgy van; mert *Unas* király 33 évig uralkodott (3333—3366) s az ő pyramisa Szakkaránál nagyon jelentéktelen magasságú, míg a *Khufu*é, aki csak 24 évig élt, a legnagyobb építmény. Merőleges magassága volt 146 méter, ma 137 m., alapvonala volt 233 m., ma 227 m. Ennek a kőszörnyetegnek felépítésével, Herodot szerint, 100,000 ember 20 esztendeig volt elfoglalva, kiknek élelmezésére csak retek, hagyma és fok-

Kairó. A Khufu pyramisa.

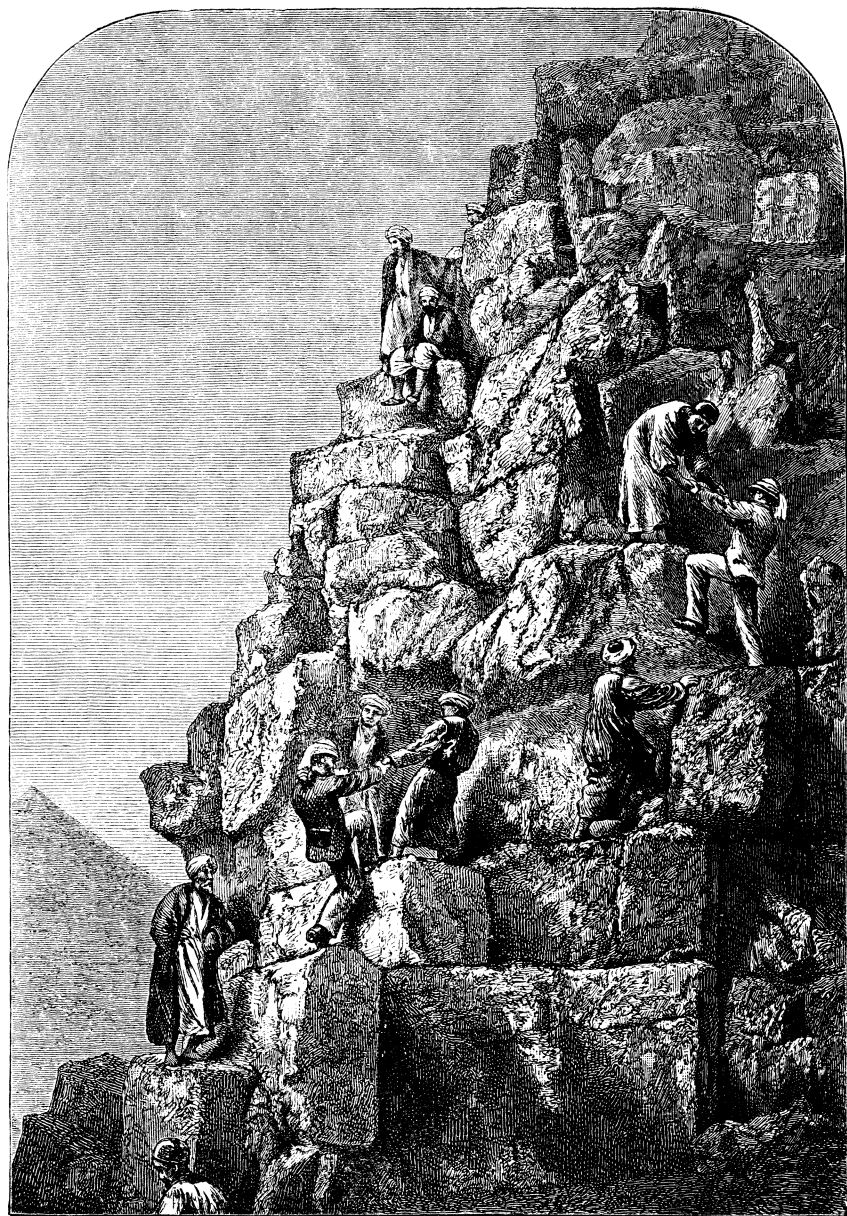
hagymáért 600 talentumot, körülbelül 8.640,000 K-át adtak ki. Ha ez áll, mondja Herodot, úgy mennyit költhettek még vasra, szerszámokra és a munkások ruházatára, élelmére, míg az építés munkája tartott s a föld kiásásával foglalkoztak. A pyramis kőhalmaza 2.325,300 köbméternyi anyagot foglal magában, a melynek elszállítására 55,000 nagy tengerihajóra volna szükség. Azt is kiszámították némelyek, hogy a római Sz. Péter temploma lámpájával együtt kényelmesen elérhetne a pyramis belsejében. Az elhordott anyaggal állítólag Afrika északi határát Marokkotól Szuezig kőfallal lehetne elzárni. Mindezt a rengeteg kőanyagot a Mokattam hegyéből és a turrai kőbányákból szállították. A pyramisokat nem az idő vasfoga, hanem emberi kéz rongálta meg.

Már gyakran megkísérelték, hogy e csodaépítményeket szétrombolják; de a vállalkozás mindannyiszor dugába dült; e céltalan törekvés csak jelentéktelen nyomokat hagyott rajtuk. A felső burkolat leszedésénél tovább nem mehetek minden erőfeszítés dacára. Ennek köszönhető, hogy a felső síma burkolat leszedése folytán lépcsőzetessé vált pyramisra mindenki följuthat, akinek kedve, szédüléstől ment feje és elég erős lábai vannak hozzá.

Az arabok már minket is nógattak a felkapaszkodásra. Ketten, hárman fogtak körül egy-egy embert közülünk, s a világért el nem eresztették volna karjainkat. Megegyezünk a díjra nézve a sekhkhel, a falú öregjével, aki a felkalauzolást, helyesebben felcibálást intézi, a vezetőket kirendeli s az összes illetekeket bezsebeli s aztán embereinek arányosan juttat belőlük. Mi két-két vezetőt elégnék tartottunk, de azért szegődtek hozzánk többen is, hogy esetleg segítségünkre legyenek. Aztán jöttek velünk fiúk, leányok, vizet hozva korsókban, hogy azokkal csaljanak ki bakhsist tőlünk, ha szomszajunk.

A két vezető egyike előttünk ugrik fel egyik méter magas sziklatömből a másikra, oly ügyesen és gyorsan, mint a macska, megragadja két kezünket s felcibál magához, mialatt a hátulsó vigyáz, hogy le ne essünk s hátulról adja meg a lökést. Így megy ez kockáról kockára. A kőlapok néhol annyira

Felmászás a pyramisra.

megsérültek, hogy alig van talpalatnyi hely rajtuk, ahová lábunkat vethetnők. A kockák helylyel-közzel másfél méter magasak. A vezetők azon vannak, hogy a kezeik közé került áldozatot lehetőleg kifárasztják, hogy annál jobban megpuhuljon a bakhsisadásra. Mindegyre figyelmeztetjük őket a *suvajje, suvajje* (lassan, lassan) szavakkal; de ránk se hallgatnak. Pihenőt nem szívesen engednek. Mialatt ráncigálják az embert, folyton bakhsist zsarolnak. Ezt határozottan megtagadjuk. *Baden* (később), *jallah, jallah* (előre, előre) *iszkut, vala mafis bakhsis* (hallgass, különben nincs bakhsis) szavakkal biztatjuk, vagy csitítjuk őket. Mihelyt egy percre pihenőt tartunk, ott teremnek a vizes gyerekek s annyira erőszakosak, hogy csaknem szánkhoz nyomják korsójukat. Akár iszunk, akár nem, zaklatnak a bakhsisért.

Hogy mily tanulékonyak ezek az arabok, arról mi is szereztünk tapasztalatot, mikor a pyramis fele útján, melyre vezetőink figyelmeztettek, feleségemmel egy percre megpihentünk. Az egyik arab megkérdezte, hogy mondják a mi nyelvünkön: itt a fele? Megmondottam neki s visszajövet ugyanazon a helyen pihenést intett feleségemnek e szavakkal: Madame, itt a fele. Ki tudja, hogy azóta ezt a kifejezést hány-szor vegyítették beszédjükbe?

Teljesen összezúzott tagokkal, elállott lélegzettel értünk fel a pyramis tetejére, mely egyenlőtlen felületű elég nagy terület arra, hogy 30—40 személy kényelmesen elférjen rajta.

Mikor fenn a tetőn kissé magunkhoz térve széttelintettünk, első örömünk volt, hogy nem riadtunk vissza a nehézségektől, hanem kitartottunk a cél eléréséig, nem riadtunk vissza, mint társaink jó része, kik a feleútról vagy még előbb visszafordultak, legtöbben pedig meg se kísérelték a felmászást. Minő kárpótlás volt ez a félórai kapaszkodásért, összetöretésért! Itt állunk egyikén azon óriási építményeknek, melyek 50 századnak viharját, fergetegét látták maguk fölött elvonulni. Látták az idők kerekének szüntelen forgását, látták felvonulni az élet színpadjára és onnan letűnni nagy uralkodókat, hatalmas királyokat, kik nem ismernek egyebet saját

önkényüknél, kiknek parancsszavára megmozdulnak a hegyek szikláí, hogy átalakuljanak csodás építményekké, melyek dacolnak idővel, fergeteggel. Láttak kínos, keserves munkában görnyedni milliónyi szegény szolganépet, melynek élete annyi, mint a porszem, elfűjja urának egy lehellete és ez a sok porszem egyesülve hozta létre azt a sok műemléket, mely a későkor művelt gyermekeit is bámulatra ragadja. Látták ezernyi ezer változatban szakadatlan egymásutánban megújulni a népek harcát azért a talpalatnyi földért, a Nilus völgyeért, mely a sivatag homokja közé van szorítva, mint arany keretbe foglalt drágakő. Látták az ó-kor patriárkáit, Ábrahámot, Józsefet, Jákobot, látták Mózeset, amint a Nilus hinárjából felfogott kiseded felnő, férfiúvá fejlődik, lesz réme a rettenthetetlen fáráónak s megszabadítója s törvényhozója Izráel népének, amelyet visszavezet az ígélet-földjére. Látták üldözője elől e földre menekülni a kiseded istenembert, Jézust, aki a kereszténységnek, a szeretet vallásának lett megalapítója. Ez a valóság legelőször és leggyorsabban itt talál fogékony talajra, honnan mint erős bástyáról visszapattannak az ellene intézett támadások. Látták megint századok mulva egy új vallásnak, az iszlámnak harcosait, akik nem a béke olajágával, hanem a fegyver hatalmával hódítottak követőket. A fáráók korának emlékei és a kereszténység templomai mellett ott ragyog a félhold is a tornyokon. Látták annyi tudományszomjas kutatót, államférfit, bölcsőt, akik a multak titokzatos fátyolát jöttek fellebbenteni. Látták Kambysestől kezdve a hódítóknak hosszú sorát betörni az országba, köztük a hatalmas Nagy Sándort, aki a Keletet meghódította s a nevére nevezett várost alapította. Látták a rómaiak légióit, a nagy Cæsart, a szerelem bilincseiben ellágyuló Antoniust. Látták a szaracénok pusztító betörését, majd a mameluk-szultánok kegyetlenségeit és I. Szelim alatt a török hatalom győzelmes hadjáratát. Látták Napoleont, az új-kornak ezt a lánglelkű nagy hadvezérét, aki a félvilágot ment meghódítani s legnagyobb büszkeségét abban találta, hogy e földre tehesse lábát. Katonáit is e szavakkal tüzelte kitarásra, újabb dicsőségre: *Soldats, quarante siècles*

vous contemplent du haut de ces pyramides! (Katonák, negyven század néz le rátok e pyramisokról!) Ötven századdal se mondott volna sokat. Ezeken, az ötven századot látott köveken ültünk mi is meghatottsággal és áhitattal. Kimondhatatlan érzés fogta el lelkünket. Nem tudom, vajjon az elragadó kép, vagy a történelemnek e helyen megkövült ötezer éve, vagy ezekkel együtt sok más magasztos momentum hatott-e e pillanatban lelkünkre. Hogy volt e magasztosult érzetek között egy jó rész a hazaszeretetből is, azt éreztük mindnyájan, midőn a Kölcey himnusát és a Szózatot lelkesen elénekeltük. Az arabok, akik e szokatlan jelenetnek tanúi voltak, a maguk módja szerint beleordítottak énekünkbe s végül lelkesen kiáltották: *Illen madsar, bon madsar!*

Széttekintettünk a merre s a meddig a láthatáron tekintetünk szabadon csaponghatott. A nap már ott ragyogott a tiszta kék, felhőtlen égen; fénye megaranyozta a közeli s messze vidéket. Lábunk alatt a pyramisok szakadatlan sora, kisebbek, nagyobbak, mintha egy hegláncnak kiemelkedő csúcsai volnának. Legközelebb áll hozzánk a Khufu pyramisa, úgy áll, mintha kezünkkel is meg tudnók érinteni. Palástja még érintetlen áll a csúcsa felé. Egy arab váltig ajánlkozik, hogy jó borra valóért a mi pyramisunkról leszalad s amarra fölszalad 10 perc alatt. Nincs kedvünk ezt a gyötrelmes mulatságot megszerezni. Odább egy kissé van a harmadik nagy pyramis, a Menkeráé; a mellettünk álló kisebbeket fel se vesszük. A Nilus mint ezüstös szalag foly végig a keskeny művelt vidéken, melynek partján ott ragyog a szép Kairó, festői palotáival, magas minaretjeivel, kupolás dsámijaival, melyek közül kimagaslik a Mohammed Ali alabástrom-dsámija a fellegvár magaslatán. A Mokattam hegyének szürke mészkőtömege ibolya-színben játszik, mint arany korona ragyog a város felett. A sárga homok mint beláthatatlan tenger veszi körül a várost nyugat és kelet felől, sík és kopár terület, melynek végtelen csendjében és egyhangúságában van a hatás nagyszerűsége. Olyan, mint a végtelen tenger, melynek csak az ég karimája szabja meg határait. Tovább éjszak

felé a Delta termékeny vidéke, átszelve a kígyózó csatorna-erekkel, melyeknek partjain a festői pálmák ezrei pompáznak. Dél felé látjuk Memphisnek vidékét, ahol egykor a hatalmas nagy város állott, a fáraók büszke székhelye. Ma alig van belőle valami, csak a sírkápolnák, a masztabák, a halottak csendes helyei beszélnek az egykor itt uralkodott életről. Most egy füstölgő vonat szeli át vidékét. Olyan az, e magaslatról

Kairó. A sphinx és a pyramisok.

tekintve, mintha a gyermekek játékszere volna, mint valami kígyózó vonal húzódik tovább, tovább, míg a nagy világváros labirintusa egyszerre elnyeli. A Nilus hullámain tovasikló gőzösök is olyan picikék, olyan fürgék, mintha a tenger hullámain himbáló dióhéjak volnának.

Végre leszállottunk a magasból. A leszállás sokkal nehezebb és veszedelmesebb mint a felmászás; mert magunk alatt látjuk a mélységet az ő borzalmaival, látjuk, hogy csak egy csuszamlás vagy elhibázott lépés és menthetetlenül elveszünk.

A vezetők azonban igen vigyázók és óvatosak. Az előttünk leszálló vezetőknek vállain csúszunk lefelé kockáról kockára, mialatt a megettünk levő vállainkat fogva vigyáz, hogy le ne essünk. Ez a munka lassabban is megy, mint a felmászás. Bámulnunk kell az arabok izmos karjait és erős lábszárait, valamint fürge szemességét. Lenn voltunk, társaságunk lennmaradt tagjainál.

A pyramis belsejébe menni nem volt kedvünk. Ez a vállalkozás nagyon kellemetlen s nem érdemes a fáradságra. A tizenharmadik kősorban, az alaptól mintegy 15 méternyire van a bejárás, melyet gondosan elrejtettek, hogy hozzá ne férhessenek a halott sírjához. A bemenettől lejtős tárna vezet mélyen a föld alá, hova csak csúszva lehet bejutni. A tárnaszerű folyosó 98 méter hosszú s egy négyszögméter területű. Ennek a folyosónak egyik részéből fölfelé vezet egy másik folyosó, mely 38 méter hosszú s ugyanolyan méretű mint az előbbi; de később jobban kitágul, míg a pyramis közepén levő nagy csarnokba vezet. Mielőtt ebbe jutnánk, egy elágazó keskeny folyosó egy mélyebben fekvő üregbe, a királynék sírjaiba vezet. A gyertyákkal csak gyengén világított üregekben, hol az enyészet szaga s 22 foknyi hőség van, kellemetlen érzést okoz a bujkálás.

A nagy pyramisok már régen üresek. Első feltörőik a perzsák voltak s utánok másokat is hajtott a kíváncsiság vagy a nép hite szerint bennök elrejtett nagy kincsek utáni vágy, hogy belsejökbe hatoljanak. Üresen találták a belső termeket, hol egykor az építő fáraók mumiái voltak. A nagy terem falai símára fannak faragva, de semmi felirat, semmi kép sincs rajtuk. A Khufu pyramisában levő vörös gránit sarkophag, melyben a fáraó mumiája feküdt, üres és nagyon töredezett; valószínűleg az arabok rombolták össze, mikor (813-ban) betörték a sírba. Menkera sarkophagját az angolok vitték el, de hajójukkal együtt a spanyol partokon a tengerbe veszett.

Minket most vonzott a sphinx, a homoksivatagba bámuló csodás rejtély, melynek látása fölidézi lelkünkbe mindazt a furcsa regét, melyet e szörnyről, mint élő lényről, az ó-kornak

még tudós írói is mesélgetnek. A fáraók a reggeli napot, Horust a láthatáron vagy Harmachist jelképezték a sphinxszel. Ez a felkelő nap elűzi a sötétséget, legyőzi a gonosz Typhont, s termékenységet is jelent, minthogy az aszályhozó Typhont elzavarja. Ez a példány a legnagyobb méretű minden sphinx között. Vonásai egykor szépek lehettek, mikor még orra megvolt, melyet Mohammed Ali katonái ágyúgolyóik céltáblájául használtak. Előtte a gránittemplom, hatalmas kődarabokból, csak részben látható; a többit futóhomok borítja.

A sphinx egész teste az éloszicklából van kifaragva; ahol ez nem volt elegendő, ott falazással pótolták a hiányt. A nyugvó oroszlántesten férfi (nem női) fej látható. A kelet fele forduló arc művészi faragás nyomait mutatja. Az arc szélessége 4'15 méter, a fül 1'37 méter, az orr 1'70 méter, a száj 2'40 méter. Az egész alak 20 méter magas, 50 méter hosszú. A sphinx régibb, mint a legrégibb pyramisok, a felírás *Har-em-chu*-nak (a görög Harmachisnak) nevezi s isteni tiszteletben részesült. Később a sphinx az uralkodó isteni küldetését jelentette s azért a királyok saját arcuk vonásait ruházták rájuk.

A királyok temetkező helyei előtt ezt a szörnyet örnek tekintették s minthogy a homok ellen is védőül szolgált, a sivatag őrének nevezték a görögök. De a feltámadást is jelképezte a királyok temetőhelye előtt. Az arabok a borzalom atyjának (*Abu'l-hol*) nevezik.

A sphinx közelében érdekes látnivalót találunk a *Szám-sírban*, *Kha-f-Ra-anch* papnak, a Khafra pyramis építője rokona számára készült. Nevét onnan vette, hogy a sír egyik falán egy irnok van feltüntetve, amint a Kha-f-Ra-anch papnak vagyónát képező állatokat összeírja. A most már fakuló képeken az elsorolt állatok le is vannak rajzolva.

Érdekes a *Campbell-sírja* nevet viselő sziklasír is, mely a XXVI-ik dynastia idejéből való. A meglehetősen összerombolt sír most csak egy 16'30 méter mélységű tárnából áll. A sírban, melyet Vyse 1837-ben kutatott fel, négy sarkophag volt, de semmit se találtak bennök.

A kairói magyar fényképész itt a sphinx előtt lefényké-

pezte társaságunkat. Az arabok csak nagy nehezen voltak rábírhatók, hogy közénk a homokba letelepedjenek. A bakhsis kedvéért ezt is megtették.

A gizehi pyramisok vidékén befejezve sétánkat és üdülést is találva, elhagytuk a nagy nekropolist, ki homokot, ki egyes kődarabokat, ki meg antikákat vive magával emlékül. A gizehi és memphisi beduinok kifogyhatatlanok régiségeikkel, melyekből mindig csak egyes példányokat kínálnak eladásra. Néha, különösen ha nagyon mohó, de annál kevésbé műértő vevőre akadnak, amit jó érzékükkel azonnal kitalálnak, ásatásokat is rendeznek, melyek mindig sikeresek; mert az eleve elásott tárgyakat kaparják, legtöbbször pedig a boldoggá tett turistával magával kapartatják ki a homokból. Tudják jól, hogy az ilyen amateur kétszeresen megfizeti azokat a tárgyakat, melyeket a saját kezével szedett ki a libyai homokból, miáltal azok bece természetesen jóval növekszik az ő szemeiben. A jó arabokat nem nagyon bántja a lelkiismeret, hogy a régiségeket hajhászó turistát bolonddá tették. Ha arabul értene, talán még azt is hallhatná, hogy a háta mögött mily jóízű élceket faragnak könnyenhívőségének kigunyolására. Aki homokot vagy kődarabokat visz magával, megnyughatik annak tudatában, hogy amit magával hozott, az legalább eredeti.

MEMPHIS. SZAKKARA.

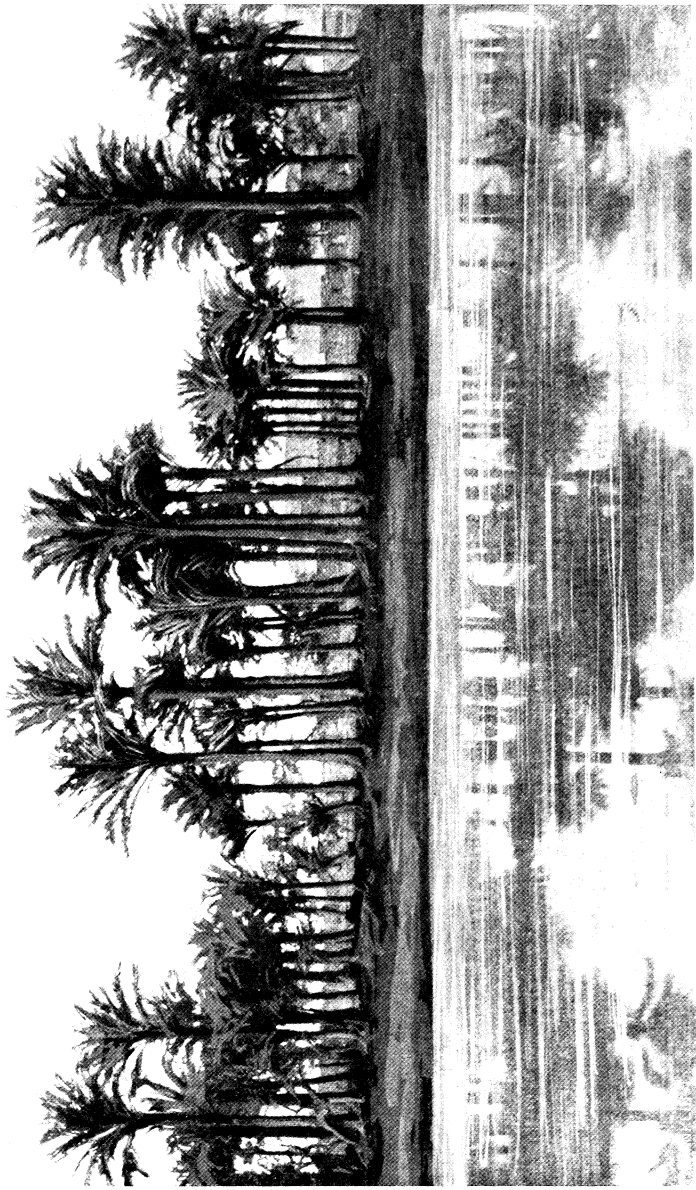
(*Memphis romjai. Mariette pasa háza. Szakkara nekropolisza. A Serapeum. Bikamumiák. Kambyzes legendája. A masztabák. Ti masztabája. A szakkarai pyramisok. József pátriárka börtöne. Mariette hite a pyramisok belsejéről alaptalannak bizonyul. A fokozatos és a dahsuri tört-lapú pyramis. Heluan fürdő. A turrai kőbányák.*)

KAIRÓTÓL DÉLRE, nem messze a gizehi pyramisoktól, a Nilus nyugati partján fekszik *Memphis*. Ma már alig látszik valami az egykor hatalmas, fényes városból, mely a legrégebb fáraóknak közel háromezer évig volt székhelye. Mikor Kairó, az új város, a mohammedán hódítóknak parancsszavára épülni kezdett, *Memphis*nek már akkor régen romladozó palotái szolgáltaták hozzá az építőanyagot. A díszétől és fényétől megfosztott régi városnak lakói egymásután átköltöztek a szomszédos új városba. Az élők városának elhagyatott tanyái elpusztultak, kihaltak, megsemmisültek. Nem is ezeknek kedvéért megyünk *Memphis*be. Ezeket túlélte a halál birodalma, a nekropolis; ezt keressük mi fel *Memphis* vidékén.

Vasúton és gőzhajón egyaránt meglátogathatjuk e helyet. *Bedrasen*-ben, egy fellah-faluban szállunk partra s pompás pálmaligeten vezet utunk a halottak városába. A karsú pálmák magas törzsei, mint a mecsetek minaretjei nyúlnak a magasba; a törzs teljesen csupasz, csak a lehajlott levelek csonkái meredeznek ki gyűrűsen; annál sűrűbb a korona, mely üstökben csomósul össze. Bozontos csomagjából hosszú fürtök nyúlnak alá, megrakva sárgásan pirosuló datolyákkal.

Utunkban egy szerény hajlékra bukkanunk, mely rég elhagyatottan áll. Kegyelettel állunk meg előtte: mert *Mariette pasa háza*. Itt lakott ez a szerencsés kezű, fáradhatatlan kutató,

aki az egyptológiában korszakot alkot fölfedezéseivel. Innen, ebből a szerény házból indult ki az a világosság, mely bevilágított a halottak városának sötét éjjelébe s napvilágra hozta ezredéveknek régen eltemetett titkait. Mariette pasát egy véletlen vezette Memphis vagy Szakkara nekropolisának a fölfedezésére. *Maspero*, Mariette pasának tudós és geniális utódja, így írja le a Serapeum fölfedezését. Mariette Alexandriában és Kairóban mindenütt látott sphinxeket, mészkőből meglehetősen gyarlón kifaragva, de feliratokkal, melyeken Osiris neve együtt fordult elő Apis és Serapisszal. Egy napon véletlenül Szakkara fennsíkján is talált ugyanilyen sphinxet, hasonló felírással. Ez a felfedezés eszébe juttatta Strabo egy helyét, hol a görög utas elmeséli, hogy a memphisi Serapeum nagyon homokos vidéken van, ahol részint a test feléig eltemetett sphinxek vannak. Az a gondolat, hogy megtalálta a régen keresett Serapeumot, ellenállhatlan erővel ragadta meg s 1850. november 1-én rendszeres ásatásokat kezdett. Előbb százharmincnégy sphinxből álló sétányt talált, majd később száznegyvenegyre nőtt a feltakart sphinxek száma. Ezen sétánysor végén számos műemlékre, görög szoborra s végre a Serapeum bejáratára bukkant. Ekkor a fölfedező munka tovább folytatását megakadályozták Mariette irigyei, akik Abbasz pasánál a kutatások beszüntetését tudták kieszközölni. De Mariettet nem hagyta pihenni tudásvágya és kutatói lelkesedése. A francia kormány 30,000 frankot bocsátott rendelkezésére, mellyel munkáját tovább folytatta. Fáradságát a legszebb siker koronázta. 1851. november 12 és 13-ika közötti éjjelen behatolt a Serapeum alagsori helyiségeibe. Azzal amit ott talált, az egész világot bámulatba ejtette. Hatvannégy apisbikának mumiáján kívül volt ott több ezer fogadalmi kő (*stela*), aztán halotti szobrocskák, amulettek, ékszerek, melyek ma a párisi Louvrenak képezik megfizethetetlen és megirigyelt kincsét. Az apisbikák legidősebbjei a XVIII-ik dynastiáig nyúlnak fel; a legfiatalabbak Kleopatra koráig vezethetők le. A bikák időrendje, ami eltemetésük keltéből látható, újabb adatokat szolgáltatott az újabb-kor királyainak időszámításaihoz.

Kairo. Pálmaliget a Nilus partján.

Háromféle apis-sírt különböztetünk meg. A bikákat eleinte egy sziklakamrába tették, melyhez szintén a bika tiszteletére szentelt kápolnából egy keskeny folyosó vezetett. II. Ramses idejében egy 115 m. hosszú csarnokot vájtak a sziklába s ettől jobbra-balra 40 halottas kamrát vágtak a bikák számára. I. Psammetich korában építették a harmadik Serapeumot. Ez egy nagy folyosó, mellékfolyosókkal és fülkéekkel. Csak ez az utóbbi Serapeum áll nyitva a látogatók számára. 24 sírban még ma is benne vannak a sarkophagok, egy darab mészkőből vagy gránitból faragva. Egyenkint 5 méter hosszú, 2¹/₂ m. széles és 5 méter magasak a sarkophagok, súlyuk 65.000 kilogrammot nyom. Az apis-sírok fogadalmi kövei is a Louvrebán vannak. Csak három sarkophagon van felirat. Ezek egyikén Kambyses neve látható s az apibika mumiájának combján egy seb van, mely megerősíti Herodotnak következő elbeszélését:

«Midőn Kambyses Memphisbe megérkezett, megjelent az egyiptomiaknak Apis, melyet a hellenek Epaphosnak neveznek. Mikor ez megérkezett, az egyiptomiak azonnal legdíszesebb ruháikba öltöztek és vigadtak. Mikor Kambyses ezt látta, az a gyanuja támadt, hogy a miatt vigadnak, hogy neki baja támadt, s magához hívatta Memphis előljáróit. Midőn megjöttek, megkérdi őket, hogy miért nem cselekedtek így akkor is, amikor először jött hozzájuk, hanem csak most, mikor seregeinek egy részét elvesztette. Ekkor elmondák neki, hogy isten jelent meg nekik, aki csak nagy ritkán jön s amikor megjő, ekkor minden egyiptomi örömmünnepet ül. Midőn Kambyses ezt hallá, azt mondá, hogy hazudnak s halállal büntette őket. Midőn ezeket kivégeztette, a papokat hívatta maga elé s midőn ezek is ugyanazt mondták, azt válaszolá, hogy meglátja majd, vajjon szelíd isten jött-e hozzájuk s megparancsolá a papoknak, hogy az apist eléje vezessék; azonnal el is mentek, hogy elhozzák. Ennek az apibikának következő ismertető jegyei vannak: egészen fekete, háromszögű fehér folt van homlokán, nyakán sasnak képe, farkán kettős szőre s nyelvén egy bogár van. Mikor az apist elhozták, Kambyses kést rán-

tott őrzöngő módjára, hogy az apisnak hasát felvágja, de csak combján találta. Ekkor nevetve így szólott a papokhoz: Oh ti esztelenek, hát ezek is istenek, akik húsból és vérből vannak s a vasat megérik? Ez az isten méltó az egyiptomiakhoz; de ezért meglakoltok, hogy engem kigúnyoltatok!» Ekkor megparancsolá, hogy a papokat megostorozzák s ha ünneplő egyiptomiakat találnak, azokat megöljék. Ezzel vége volt az egyiptomiak ünnepének; a papok megkapták büntetésöket, a megsebzett apis pedig meghalt abban a templomban, amelyben feküdt, s a papok eltemették titkon, hogy Kambyses meg ne tudja.» (Herodot III. könyv 27., 28. feje.)

Nem messze Mariette házától és az apis-síroktól van Szakkarának második nevezetessége, egy sírkápolna, melyet *Masztaba-Ti* névvel jelöltek meg. A régi uralom fáraói pyramisokat építettek maguknak sírhelyekül, az ország egyházi és világi főurai pedig, akiknek ilyen drága és pompás temetkezőhelyekre nem jutott, azok kisebb sírkápolnákat, kripta-féle épületeket emeltettek maguknak. Ezek az épületek nagy kockakövekből voltak összerakva, falaik fölfelé keskenyedtek s így az épület csonka gulához hasonlított. Az arabok ezeket *masztabá*-nak (padok) nevezik. A halott tulajdonosáról *Ti-masztabájának* (*Masztaba-Ti*) nevezett síremlék a hasonló jellegű épületek között ritkítja párját; mert a sírtermek belső falai remek faragványokkal, domborművekkel, festményekkel vannak ékítve. A sírkápolna külső terme, hová a halottnak családtagjai koronként látogatóba szoktak volt járni, nemcsak *Ti*-nek, az előkelő férfiúnak domborművű képét őrzi, hanem a falakon az ő kedvteléseit, vadászatait, gazdagságát ábrázoló faragványok láthatók. Más csoportképek megint az egyiptomiak nyilvános és családi életéből vett jeleneteket mutatnak. Látható ezeken a bikaölés, libatömés, szárnyasudvar, nilusi hajózás. Meg vannak örökítve a *Ti* halottas menete, a temetésre való készülődés, a fogadalmi áldozatok. Érdekes rajzok vannak egy másik falon, ahol különféle mesteremberek vannak munkájukban bemutatva. Látjuk az asztalost, az üvegfúvót, festőt, esztergályost, tímárt, sőt egy törvényszéki jelenetet is. Másutt

egy irthok Ti úrnak gazdaságát szedi rendbe, fel van tüntetve földművelési és állattenyésztési jelenet is, asszonyok a föld termékeivel magrakodva. Ti-masztabája egymaga elegendő arra, hogy a falain levő domborművekből, festményekből a régi uralom művészetét teljes világításban lássuk és méltányoljuk. A masztaba most meglehetősen borítva van homokkal, úgy, hogy csak némely részéhez lehet hozzáférni.

A szegénysorsú halottak mumiáit egyszerűen homokba rakták; a puszták szele aztán jött és mindig több-több homokot hordott rá. Évszázadok mulva, sőt újabb időben is találtak a homokban jól megvédett mumiákat.

Ha megnéztük a Serapeumot, Ti-masztabáját, végig csaponghat szemünk a fennsík magaslatáról az alattunk elterülő vidék felett. Messze alattunk a pompás pálmaliget, közelebb a szántóföldek, aztán az éjszak felé elterülő libyai sivatag, mely sárgás homokjával egész Kairó alá húzódik. A gizehi piramisok a távol ködében kéklő színben tűnnek fel. De nem kell annyira csapongni szemünknek, hogy piramisokat lásson. Alattunk, jobbra-balra egymás hátán látjuk ezeket a csodás építményeket, királyok, koronás fők temetkező helyeit. Amott mutatják *Unas* fáráo guláját, nem messze tőle van *I. Pepi* királyé, az első az V-ik, a második a VI-ik dynastiából való. Az első piramist Maspero nyitotta fel 1881-ben Cook T. költségén. A halottas kamrában egy nyitott bazalt sarkophagot találtak, melyben csak néhány csontdarab volt *Unas* fáráo mumiájából. A második piramist 1880-ban nyitották fel, de ebben is jártak már előbb sírfosztogatók; mert az összetört fedelű sarkophagban csak csontdarabokat találtak.

A harmadik piramis a *Teta* királyé, aki *Manetho* szerint a VI-ik dynastia első királya volt. Az arabok ezt tömlöc-piramisnak nevezik, mert a közhit azt tartja, hogy József pátriárkát ide vetették fogságba. Ezt is 1881-ben kutatták ki. Érdekes ezeknél a piramisoknál, hogy belsejük tele van feliratokkal, képekkel, melyek leginkább halotti imádságokat és a halotti rítusra vonatkozó rajzokat tartalmaznak.

Mariette pasa abból ítélve, hogy a gizehi piramisok bel-

sejében semmiféle felirat nincsen, azon meggyőződésben élt, hogy a pyramisok belsejét egyáltalán nem diszítették felirattal. E hitében oly csökönös volt, hogy bár 30 évig élt a szakkarai pyramisok lábánál, hol egyébként a legszebb leletek jutalmazták fáradozását, a pyramisok felbontásába csak élete vége felé volt hajlandó belenyugodni. És ezek felbontása megdöntötte Mariette elméletét. A legszebb hieroglyph-feliratokat találták bennök, melyek teljes épségben voltak. Brugsch pasa, ki az egyik pyramisba behatolt, örömmel közölte a meglepő fölfedezést a haldokló Mariettettel, akinek e hírrel megkönnyítette utolsó óráját. E tapasztalaton okuiva, Mariettenek utódja, Maspero, azóta sorra vette a szakkarai pyramisokat s eddigelé mindenikben szebbnél-szebb feliratokat talált, melyeken az építető fáraóra és uralkodására vonatkozó dolgok vannak részletesen leírva.

Érdekes itt az a sajátságos alkotású pyramis, mely lépcsőzetesen van építve s hat emeletből áll, melyek közül csak öt látszik ki a homokból. E *fokozatos pyramis* keletkezése és rendeltetésére nézve nagyon eltérők az egyptologok véleményei. Vannak, kik az I. dynastiabeli *Unephes* fáraónak tulajdonítják s így a legrégebb, talán a legelső pyramis volna. Mások az V-ik uralkodó család korára teszik. Azt is kétségbe vonják, hogy az építő király sírhelyéül készült volna. A belseje nem látszik azt igazolni, hogy e célra szolgált volna. Inkább valószínű az, hogy a Serapeum építése előtt az apibikák temetés-helyéül szolgált. A pyramis csak 60 méter magas, de megmászása nagyon fáradságos és nem éri meg a vesződéséget.

Innen messze ellátunk *Dahsur* felé, hol még számos pyramis kéklík a távoli láthatáron. Itt van a tört-lapú pyramis, melynek felső része megtörik s egy kisebb pyramist mutat. Ez egyedül áll e nemben.

Búcsút veszünk az igéző látványtól, elhaladunk Memphis romtelepén, hol II. Ramsesnek megcsonkított óriási szobra hever a földön. Átkelünk a Niluson s annak jobb partján meglátogatjuk *Heluan* fürdőt, melynek 30° C. őfokú kénköves

vize már az arab hódítás előtt ismeretes volt. A bő források naponként 620 kbm. vizet szolgáltatnak. A fürdő a modern követelményeknek megfelelően van berendezve, van a kormány által épített nagy vendéglője s több villája. A fürdőorvos, dr. Engel magyar ember. Közelben vannak a híres turrai kőbányák, melyekből a pyramisok építéséhez a kőanyagot szállították. Heluanból a vonattal egy óra alatt Kairóban vagyunk.

KAIRÓTÓL THEBAEIG.

(Közlekedés a Niluson régebben és napjainkban. A dahabijék. Cook Tamás vállalatja. Cook hajórajza. A Nilus vidéke. Datolya és dumpálmák. A Nilus állatvilága. Korsót-szállító tutajok. A nilus-menti lakosság. Műemlékek. Sziklasírok. Beni-Haszán sziklasírjai Az ősei vallását megtagadó fárúó, IV. Amenhotep. Az egyiptomiak templom-építészete. Abydos, Osiris legszentebb helye. Dendera és Hathor temploma.)

MINTHOGY KAIRÓT és vidékét már megismertük, búcsút vehetünk tőle, hogy a Nilus völgyében délfelé folytassuk utunkat, hogy fölkeressük azokat a helyeket, melyek Egyptom kulturájának megismerésére kiváló fontossággal bírnak. Fölkeressük a régi kulturának igazi törzshelyeit, melyek ma is még elég jó karban vannak, hogy ezredévek történetét elregéljék nekünk s tanúságot tegyenek azon idők fejlett képzőművészetéről.

Ma már könnyen hozzáférhetünk a Nilus völgyének e helyeihez. Mennyivel nehezebb és költségesebb volt ez csak huszonöt évvel előbb. Akkor még csak a *dahabijékkal*, a Nilus omnibuszhajóival, ezekkel a csinos vitorlás járművekkel, melyek ma is közlekednek még, lehetett a folyón fölfelé utazni. De mennyi nehézséggel járt, míg egy ilyen utazás létrejöhetett. Sokszor hetekig kellett várakozni, míg bizonyos számú utas találkozott; aztán mennyi költséggel és sok formassággal járt a szervezkedés. Egy előnye azonban mégis volt ennek az utazásnak is. Lassan haladt a hajó s ott kötve ki, ahol az utasok akarták; alaposan és behatóan lehetett mindent átvizsgálni, tanulmányozni.

Ma nagyot változott a Nilus országának beutazása. *Cook Tamás*-nak, a genialis vállalkozónak köszönhető, hogy Egyptom ma már teljesen nyitva áll a turisták előtt. A Cook név az

egész világon ismeretes. Akárhova utazzunk, nevével minde-
nütt találkozunk. Utazási vállalata összeköttetést tart fenn az
egész világgal. Aki biztosan, kényelmesen és jutányosan akar
utazni, az ő oltalma és gondozása alatt az egész föld kerek-
ségét bejárhatja. De sehol sincs nevének olyan hatalma, olyan
varázsa, mint Egyiptomban, ahol ő egymaga többet tett az
ország kulturája, közgazdasága, a nép megélhetése javára,
mint maga a kormány. Cook feltétlen úr Egyiptomban.

1870-ben indította meg a Cook-cég az első bérelt gőzöst,
a *Beherah*-t a Nilus felső vidékére. Az öreg Cook Tamás fia,
John, aki most a vállalat élén áll, vezette a társaságot. Ez a
szerény kezdet évről-évre nagyobb mérveket öltött; bérelt
hajók helyett a vállalkozó maga építtetett gőzösöket, sőt
1882-től kezdve a vállalat már nemcsak turistákat, kiránduló
társaságokat szállított a Niluson, hanem a Mahdi ellen foly-
tatott háborúk alkalmával az egyiptomi katonaság szállítását
is képes volt elvállalni. Gyors gőzösök, berendezve a legnagyobb
kényelemmel, villamos világítással, közlekednek szüntelenül
Kairó és Asszuán között. Az első és második katarakta között
is tart fenn Cook hajójáratokat. Hét elsőosztályú gőzös, négy
pósthajó, egy gőz- és több vitorlás dahabijéből áll Cook hajó-
raja. Az elsőosztályú gőzösök: *Ramesés the Great* (Nagy Ram-
ses), *Ramesés*, *Prince Mohammed Ali*, *Prince Abbas*, *Tevfik*, *Seti*
Mena C. a. S. (Cook and Son) feliratú lobogó alatt büszkén
szelik a Nilus hullámain. A Nagy Ramses-ről elnevezett gőzös
mindnyája között a legszebb, a legnagyobb, 73 méter hosszú,
9,90 méter széles és 500 lóerejű. *Hataszu*, *Cleopatra*, *Nefert-Ari*,
Amenartas gőzösök az egyiptomi kormánynak póstaszolgálatát
teljesítik; de szintén elvállalnak utasokat, szerényebb feltéte-
lek mellett, mint az előbbieik. Kisebb csoportoknak, egyes
családoknak, vadásztársaságoknak igen alkalmas a *Nitocris*
gőzdahabije, melyen kívül hat elsőrangú dahabijével is ren-
delkezik a cég, ezek: *Hathor*, *Nephtis*, *Ammon-Ra*, *Osiris*, *Isis*.
Horus.

Az utazó Kairóban a Cook-cég irodájában lefizeti az úti-
költséget, melynek fejében utazik hajón, vasúton, kap a hajón

és a vendéglőben teljes ellátást, kalauzolást s bele van értve még a borraival is. Ezentúl aztán egyébre sincs gondja, csak arra, hogy lásson, élvezzen. A betegek, gyengélkedők külön kabinokat kapnak és gondos, figyelmes elbánásban részesülnek. A cég nagy vendéglője Lukszorban, Karnakban olyan kényelemmel van berendezve, mint bármely európai nagy város szállodája.

Már együtt van utazó társaságunk, mely jobbra angolok s amerikaiakból áll. Ezek szeretnek leginkább utazni. Néhány német is van, akiket azonnal meglehet ismerni modorukról, hangos társalgásukról és gyermekies örömeikről, ha valami kedvükre van.

A Nilus völgye nem nyújt sok változatosságot. Inkább egyhangú, unalmas a tájkép. Merengésre hajló természetnek való. A Nilus árterének szélessége nagyon változó. A partok leginkább meredeken esnek a folyóra;

a hegyek néhol igen szűk mederbe szorítják a folyót, majd az arab, majd a líbiai partok hegyei járnak közelebb a folyóhoz. A partot néhol nagyon alámossa a folyó, miáltal az épületek helylyel-közzel alározkadozni látszanak. *Kau el-Kebir*-nél a mult században egy szép nagy templomot mosott alá a folyó, *Girgéné*l a mecset felét már elpusztította. Itt-ott gazdag szántóföldek, pálmaerdők szakítják meg az egyhangúságot. A szegényes falvakból itt-ott nagy gyártelepek, füstölgő kémé-

Dum-pálma.

nyekkel válnak ki s hirdetik a gyáripar hódítását a homok-sivatagban. Ezek az Iszmail pasa által alapított cukorgyárak, melyek a Nilus mentén elég sűrűen láthatók. Legszebb a vidék Sziuton túl, hol a datolyapálmán kívül már a leginkább Nubiában otthonos *dum-pálma* (*Hyphaene thebaica*) is fellép. Ennek a pálmának törzse két-három ágra oszlik s levelei a legyező-pálmáéhoz hasonlítanak. A Nilus felett magasan kiemelkedett *Gebel Abu-Foda* aljában gazdag madárvilág tanyázik. Apróbb vízimadarakon kívül nagy számban vannak ott keselyűk és sasok. A vadászok gyakran ellátogatnak e helyre, ahonnan gazdag zsákmánnyal térnek vissza. A krokodilusok is nagyon kedvelik e vidéket, habár a gőzhajók zakatolása mindig megszesebb riasztja ezeket a lomhán heverő szörnyeket. Egyiptomot a vadászok nagy kedvvel látogatják, különösen madarainak bősége és sokfélesége miatt. Van sok fajtája a sirályoknak, rucáknak, fajdoknak; bőven vannak kormoránok, pelikánok, bibicek, sok fajtájú galambok, rigók, éneklőmadarak; gazdag zsákmányt lehet ejteni különféle ölyvek, keselyűk, solymok, sasokból. Van azonkívül hiéna, farkas, rendkívül sok sakál, róka, hiúz, gazella és vaddisznó is. A Niluson utazók gyakran találkoznak vadásztársaságokkal, melyek dahabijéket bérelnék s úgy élvezik a sportnak gyönyöreit.

Sűrűn találkozunk a folyón lefelé úszó tutajokkal, melyek zsúfolva vannak cserépkorsókkal (*kulle*). Ezeket a kétfülű, öblös hasú, világos-szürke edényeket leginkább *Kene* városában száz-ezreivel készítik s elárasztják vele egész Egyiptomot. Az ivóvíz mindig frissen áll ezekben a porosus korsókban s ezért minden háztartásban nélkülözhetlen cikket képeznek. A vendéglőkben is ilyen korsókban teszik az ivóvizet az ebédlőben és lakószobákban a vendégek elé. Legcélszerűbben a légjárásnak kitéve kell elhelyezni. Azért tartják minden háznál künn az erkélyen (a *masrabijén*), ahonnan ezek a kiugró rácsos ablakok nevüket is vették.

A Nilus partjain nem ritkák a községek; de jobbra csak nagyon szegény felláh-falvak, melyeknek nyomorúságos lakói minden hajó érkezésekor sűrű rajokban lepik el a folyó part-

jait s bakhsisért rimánkodnak. Viskóik közül magasan emelkednek ki a szépen festett galambdúccok, melyek fenntartására többet áldoznak mint önmagukra. Itt-ott keresztény (kopt) zárdákkal is találkozunk. A klastrom emberei nem valami bőven lehetnek ellátva; mert ők is odaállanak a koldulók közé, sőt nem ritkán a folyóba is beleugrálnak s a hajó felé úszva könyörögnek alamizsnáért.

Nilusi tájkép.

A Kairótól Thebæig terjedő 739 kilométer területen, csak *Beni-Szuef, Abu-Girge, Minye, Beni Haszán, Tell el-Amarna, Monfalut, Sziut (vagy Assziut), El-Akhmin, Girge, Belliane és Kene* a nevezetesebb helyek; azoknak is egy része inkább régi műemlékei miatt jutott nevezetességre.

Minden lépten-nyomon találunk helyeket, melyek az ó-korban, annak kulturájában, vallásában, művészetében kisebb-nagyobb szerepet játszottak. Egynémelyik emlékét tisztos romok jelzik, másokról semmi műemlék, csak maga a puszta hely neve tesz tanúságot.

Ha a műemlékek eredetét, rendeltetését nézzük, sajátosság jelenséget tapasztalunk. Nem az élők és nem a földi élet szükségleteiről, hanem a halottakról és a földöntúli életéről beszélnek hozzánk. A ó-egyiptomiak a földi életet rövid ideig tartó vándorlásnak, tartották a földöntúli élet az örökkétartó. Ez a felfogás nyilvánul építészeti emlékeiken. Nem paloták, hanem templomok és sírok romjaival találkozunk mindenütt. A fáraók palotáiról egyetlen egy kő se beszél; de megvannak temetkező helyeik: a pyramisok, a masztabák, a sziklasírok. Templomok és sírok romjait fogjuk látni egész utunkon.

De ime, már meg is érkeztünk az első nevezetes állomásra; előttünk van *Beni-Haszán*, híressé vált sziklasírjaival. A Nilus jobb partján, az arab mészkőhegyekbe tizenöt sziklasírt vág-tak. Ezen sírok között, az éjszaki kettő az *Ameni* és *Chnemu-Hetep* sírjai a legszebbek. Mindkét rendbeli sírok a XII-ik dynastia idejéből valók. A pyramisokat csak a régi uralom idején (az I–XI-ik dynastiáig) használták temetkező-helyekül. A közép-uralomtól, vagyis a XII-ik dynastiától kezdve már sziklákba vájt sírokba temetkeznek. A sírkamrák kanelirozott oszlopokon nyugszanak, melyek nagyon hasonlítanak a dóri izlésű oszlopokhoz. Ez a jelenség arra a föltevésre vezetett némely æsthetikust, hogy ott keresse a dóri oszlop eredetét. Ez azonban csak véletlen találkozás és korántsem állott összefüggésben. A mennyezetben az életből vett képeket, jeleneteket ábrázoló festmények vannak. A déli sírok kamrái jobb karban vannak, az oszlopok fejei lotust mutatnak s a festmények nagyon hasonlítanak azokhoz, melyeket Szakkarában, a Timasztabájában láttunk. A sírok alakja és berendezése is egészen olyan, mint a masztabaké. Itt is egy nagyobb terem a halottnak fogadó szobájául van berendezve, melyből egy hosszú folyosó vezet a halottkamrába, hol a kősarkophag van s ebben a mumia. A beni-haszáni sírok a falfestmények kitünőségei folytán mint műtörténelmi emlékek igen becsesek és érdekesek.

Tovább haladva elérjük a *Sekh-Abade* nevű helyet, hol a rómaiak idején *Antinoe* nevű virágzó város feküdt, melyet Hadrian császár építtetett és Antinousról, az ő kegyelt ifjáról

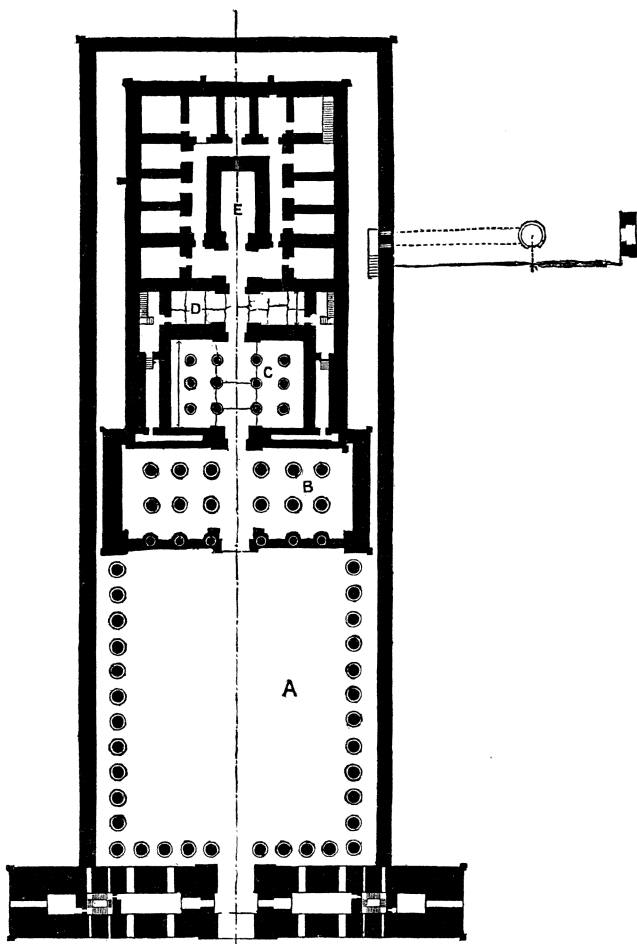
nevezett el, aki a monda szerint e helyen veszett a Nilusba. Nem messze e helytől vannak a *Hermupolis Magna* romjai, *Toth* (a görög *Hermes*) istennek egykori szent helye. A szomszédos sziklabarlangokban krokodil, ibisz és majom-mumiákat találtak. A Nilus-mentén több más helyen is találtak hasonló állatmumiákat.

Nevezetes hely *Tell el-Amarna* is, hol *IV. Amenhotep* palotájának némi romjai látszanak. Érdekes alak ez a fáraó, aki ősei vallását megtagadta s átlépett a perzsák napimádásához, s eltiltotta Ammon istennek tiszteletét. Nevét, ami Ammonbékét jelent, *Khunatenre* (a napkorong fénye) változtatta s székhelyét Thebæből *Tell el-Amarnába* helyezte át. Itt is vannak sziklasírok, oszlopos kamrákkal s jó karban levő festményekkel és domborvésetekkel. Tájékepi szempontból szépen fekszik *Monfalut* helység, magasan a Nilus partján, pálmákkal övezve. A hegyek itt mindkét parton közelebb jönnek a folyóhoz.

Sziut (vagy *Assziut*) Kairótól kezdve a legnagyobb és legtekintélyesebb város, melyben több európai államnak konzuljai székelnek. A város élénk karaván-kereskedést folytat *Dar-Furral*, ahonnan középáfrikai árucikkeket szállítanak. A rab-szolgakereskedés elnyomására alakult egyiptomi hatóság is itt székel. Nevezetes a városnak agyagipara, mely leginkább díszes pipákat, korsókat és dísztárgyakat állít elő. *Sziut* helyén feküdt régen *Lykopolis* (Farkas-város), melyből semmi nyom se maradt; de a sziklába vágott sírok még épen vannak. Sok farkas-mumiát is találtak bennök, amiről a város is nevét kapta.

Tovább haladva a szent folyón, annak egyik nagy kanyarulatánál a libyai sivatag egészen közel jó a balparthoz. A kamszin és szamum egész hegyeket raktak a futóhomokból. Az egyiptomi mythos e helyre teszi Horus döntő harcát Typhon ellen. Horus (a görögök *Apollo*-ja) a fény- és nap istene, a gonosz Typhon, a sötétség szelleme ellen számos helyen és kifogyhatatlanul harcol, atyjának Osirisnek meggyilkolása miatt; de e helyen dült el a harc sorsa, az ármányos Typhon leveretésével.

Míg e jelentős helyek előtt elhaladunk, van elég időnk az egyiptomiak szép mythológiája felett elmélkedni, mely isteneiben a természet tüneményeit és jelenségeit személyesítette.

Az edfui Horus templom alaprajza.

A az oszlopos nyílt udvar (peristylon); B az oszlopos fedett udvar (hypostylon); C kisebb oszlopcsarnok; D előcsarnok; E a szentély (adytum).

Már közel hatszáz kilométert tettünk meg Kairótól s csak most találjuk az első templom-romokat, melyek ezentúl már gyakoribbak lesznek.

Thebæ előtt az *abydosi* és később a *denderai* templom-

romok vonják magukra és kötik le figyelmünket. Az egyiptomi templomok egy mintára készültek. Aki egyet látott a romok közül, az a többire is tud következtetni. Az alap mindeniknél egy és ugyanaz, csupán a méret, a berendezés és díszítés tekintetében van eltérés. Minden templom előtt állottak a nagy kapuk

Az abydosi templom nagy csarnoka.

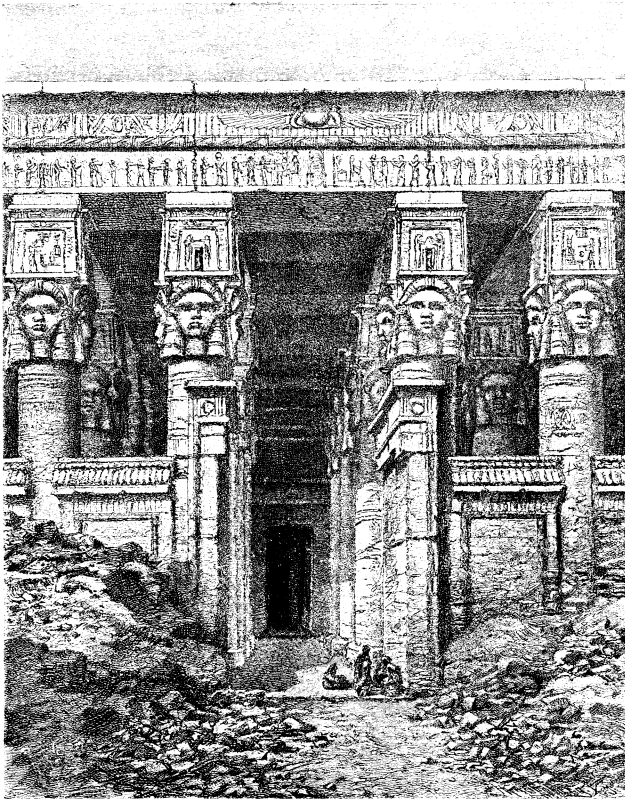
(a pylonok), melyek óriási méretű különálló épületek diadalkapu alakjában s hasonlítanak a lecsönkített pyramishoz. A pylonok falai nem derékszögben épültek az alapra, hanem hegyesszög alakjában egymáshoz hajlanak, ami az egyiptomi építészetnek feltűnő jellegét képezi. A pylonokon át a fedetlen előudvarba (*peristylion*-ba) jutunk. Ebből nyílik a fedett udvar, (*a hypostylion*) számtalan oszloppal, melyeken nyugszik a mennyezet. Most mindig alacsonyabb és szűkebb termek jön-

nek, rendszeren oldalfülkékkel, míg végül az épület legszélső végén különálló kis kápolnát képez a szentély (*az adytum*). Ebben a rendszeren sötét helyiségben állott az istennek képe, melyet a papok csak nagy ünnepélyek alkalmával és körmenetben mutattak meg a népnek. A templom előudvarában és a pylonok előtt rendszeren mindig párosával obeliszket találunk, aranyozott hegyekkel, melyek a nap sugarainak és a legfőbb napistennek Ra-nak voltak jelképei. Az obeliszkek hieroglyphákkal voltak teleírva; a hieroglyphák vésetei ezüsttel és elefántcsonttal voltak kitöltve. A pylonok előtt a templom-építő fáráók óriás meretű szobrai is különös dísz képeztek. A pylonokig rendszeren sphinx-sor vezetett. A templomok belseje, a falak, a mennyezet dúsan voltak aranyozva és sokszínű (polychrom) festményekkel díszítve. Az isteneknek, a fáráóknak szobrai is rendkívül nagy méreteken voltak kifaragva és a templomba díszül felállítva. Az oszloptörzsek símák voltak, majdnem mindig hieroglyphákkal ékítve; az oszlopfők vagy lotuszvirágból vagy pálmalevelekből állottak; nem ritkán találjuk istenek maszkjait oszlopfekükül vagy az abakuszon alkalmazva.

Abydos (egyptomiasan *Abtu*, az araboknál *Harabat el-Mad-fune*) Egyptom legszentebb helyeinek egyike. Itt volt Osirisnek leghíresebb sírja, állítólag ide temette fejét Tyhon, s azért az ország hatalmasai és nagyjai ide szerettek temetkezni. A templom és a nekropolisz szorosán egymás mellett vannak, ez esetben szoros kivételkép; mert a régiek rendszeren messzebb, a hegyek szikláiba szerették vágatni sírjaikat. Abydosban látjuk I. Seti és II. Ramses templomait.

I. Seti temploma, vagy a híres Memnonium L betű alakjában épült s a mellékszárny hozzáépítése által különbözik az egyptomi templomoktól. Mariette pasa 1859-ben ásta ki a homokból. A templom egyik csarnokában két fülke van melyek közepseje Ammon. a baloldaliak Seti, Ptah, Harmachis, a jobboldaliak Osiris, Isis, Horus fülkéi voltak. A csarnokok oszlopai úgy vannak felállítva, hogy két-két oszlop között nagyobb hézagok vannak. Az oszlopok domborművekkel és feliratokkal,

a templomfalak az életből és a vallásból vett jelenetekkel vannak telefestve; az istenek fülkéiben az ő szobraik állottak. Ebben a templomban találták a híres *abydosi táblát*, melyen Egyiptom 76 királyának nevei vannak idő- és sorrendben

A denderai templom bejárata.

Menától, I. Setiig felsorolva. Ezt a történelmi nevezetességű táblát, melynek alapján az egyiptomi királyok sorrendjét már tüzetesen lehet megállapítani, Meriette pasa újra eltakarta törmelékekkel, hogy így jobban meg legyen óva a pusztulástól. Itt van az a híres kép is, mely II. Ramsesnek a kheták felett kivívott diadalát ábrázolja. *Osiris temploma*, melyet II. Ramses építtetett az isten tiszteletére, nagyon sokat szenvedett az idő

viszontagságaitól; falainak egy jó része romba dült. A második abydosi királytábla-töredék, melyet itt találtak s 42 király névjegyét tartalmazza, a British Museumba vándorolt.

Dendera volt *Hathor* (*Aphrodite*) tiszteletének legfőbb helye. Temploma a legjobban megőrzött és legtanulságosabb templomok egyike. Háromszor építették fel az istennő házáat. Először a II. dynastia alatt, másodszor III. Thotmes alatt, végül harmadszor a jelenlegi alakjában az utolsó Ptolemæusok és első császárok idejében 200 év alatt épült fel. A nagy csarnokban, melyet Augustus alatt kezdtek építeni és Nero alatt fejeztek be, 24 nagy oszlop van, melyek fejei *Hathor* istennő maszkjával vannak díszítve, melyek felett egy templomszerű kocka látható. A csarnok mennyezetén *Nut* istennőnek két óriási képét látjuk; ezért «a nagy égi csarnok» nevet is viseli. A fal domborművein Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius és Nero császárok képei úgy vannak feltüntetve, amint *Hathornak* és a többi istennek egyiptomi módon áldoznak. A következő kisebb teremben, mely «ő szentsége megjelenésének terme» nevet viseli, mutatták be *Hathor* istennő képét az egybegyűlteknél. A templom szentélye mellett levő fülkékben őrizték az istennő ruháit és illatszereit; az adytumban voltak az istennő és *Horus* bárkái, melyekre tették az istennő képét rejtő szekrényeket, amikor körmenetekben tömjénfüstöléssel körülhordozták. A szentélybe csak az egyiptomi király, aki egyszersmind főpap is volt, mehetett be évenként egyszer, újév napján, amikor az istennőnek hódolatát és imáadását mutatta be. A templom belső és külső falait domborművek, feliratok, szobrok ékesítik. Itt a templom keletkezésének és építésének története van képekben bemutatva. A templom tetejéről messze vidékre nyíló szép kilátást élvezünk.

Denderaban született *Isis* istennő. Szülőháza, (*Mamiszi*) a *Hathor* temploma közelében félig törmelékkel borítva egy nagyobb épület, mely áll egy előcsarnokból, egy nagy teremből és két mellékfülkéből. Régebben hibásan *Typhoniumnak* nevezték.

THEBAE ÉS VIDÉKE.

(A százkapujú város. A város fénykora és hanyatlása. Lukszor és lakosai, a régiséggýártók. A lukszori templom. Karnak birodalmi temploma. A sphinx-sétány. Kilátás a pylon tetejéről. A 2000 éven át épített templom. A képzóművészet remeke. A nekropolis. Memnoniumok és sziklasírok. Pentaur, az egyptomiak Homerosa. A Ramesseum. Memnon-szobrok. III. Ramses Memnoniuma. A Setiház, ahol Mózes is iskolába járt. A Biban el-Muluk nevű királysírok. A legnagyobb fárások nyughelyei és mumiáik fölfedezése. Az utolsó gyászmenet. III. Thotmes megjelenése 3500 év után.)

CTT, AHOL A NILUS két partjától messze elvonultak az arab és libyai hegyek, hol nagy terjedelmű sík területen hömpölyögnek a szent Nilus hullámai, feküdt a híres Thebæ, (a görögöknél *Diospolis*) az ó-kor legszebb, leggazdagabb városa. Ennél alkalmasabb, szebb helyet város alapítására keresve se kereshettek volna. Hogy mikor épült Thebæ, arról semmi megbízható adatunk sincsen. Némelyek szerint maga Menes, Egyptom első királya, aki Memphist építette, alapította volna. Annyi bizonyos csak, hogy a XII-ik dynastia fáráió (2500 körül Kr. e.) már felkeresték e helyet s néhányan közülök már ide temetkeztek. Homeros, a görög énekes, Iliasában mint gazdag és szép várost említi Thebæ-t, midőn a haragvó Achilleus e szavakkal utasítja vissza az engesztelődni akaró Agamemnon ajánlatát:

Minden ajándékát gyűlölöm s hajszájra se tartom.
Adjon akár tízszer, hússzor többet nekem annál
Mennyije mostan van s hozzá ha kezére kerítné
Orchomenos kincsét s ægyptomi Thebe aranyját,
Melynek házaiban halmozva hevernek a kincsek,
Hol száz nagy kapu van s a kapúknak mindenikén át
Kétszáz férfi vonúl ki lovastúl és szekeresetül.
Mennyi főveny s porszem van, ígérhet már akár annyit:
Még akkor se puhít engem meg a hős Agamemnon.

(Ilias IX. ének 378. s köv. Kempf ford.)

Thebæ kiterjedt a Nilus mindkét partjára. A keleti part volt az élőké, a nyugati a holtak hazája. Keleten pezsgő élet, fény, pompa, gazdagság, öröm, élvezet; nyugaton voltak a sír-templomok, a holtak tiszteletére és emlékére emelt memnoniumok, zarándokházak, iskolák, kórházak, könyvtárak, papok lakásai és a holtak bebalzsamozó telepei. Thebæ a XVIII-ik uralkodó család idején, Egyiptom fénykorában állott virágzása zenithjén. Innen intézték a hyksosok elkergetésére irányult szabadságharcot. Majd, midőn a Delta területére ment át az ország székhelye, hanyatlásnak indul Thebæ, megkísérli ugyan egyszer hatalma visszaállítását, de mind hiába. Sorsát el nem kerülhette. Előbb Kambyes pusztította el, majd egy földrengés okozott nagy rombolást; ami megmaradt, azt a kereszténység első századaiban segítettek elpusztítani.

Ma Thebæből csak a hatalmas templomok és a memnoniumok impozáns romjai meg a sziklhisírok láthatók. Előbb a keleti (arábiai) parton *Lukszor* és *Karnak* romjait látogatjuk meg. *Lukszor*, (az arab *el-kuszur*, várak szóból származva) tekintélyes helység, melynek lakosai jobbára a romokat látogató idegenektől élnek. Igen ügyesen gyártanak régiségeket, halotti dísz tárgyakat, scarabæusokat, szobrocskákat, vázákat, melyeket sokszor még a műértő is alig tud a valódiaktól megkülönböztetni. Ilyen tárgyakkal az egész földet bőven elárasztották. A lukszori templom romjai már messziről föltűnnek hatalmas nagy tömegükkal. A 260 méter hosszú templomnak óriási oszlopai az oszlopfekkel és oszlopperendákkal épen állanak. De a templomokat csak részben lehet megtekinteni; mert csarnokaiba és termeibe a helység egyes házai vannak beépítve. Úgy befészkeltek magukat ezek a törpe viskók a hatalmas méretű romokba, mint élősdí férgek a nagyobb tengeri állatok kagylóiba. Mily kiáltó ellentétet képeznek a házikók azokkal az óriási méretekkel szemben. A nagy kapu (pylon) romjaiban és törmeléktől félig elborítva is közel 20 méter magas. III. Amenhotep 1500 körül vette meg e templom alapját s II. Ramses fejezte be építését. Erről tanúskodik a nagy fáraónak két óriási szobra, amelyek, bár vállig törmelékkal takarva,

mégis hat méter magasak. A két szobor előtt két obeliszk állott, most csak a 23 méter magas baloldali van helyén, a jobboldalit Párisba a Place de la Concorde-ra vitték innen.

Lukszor és Karnak templomait egy sphinx-sétány kötötte össze, mely körülbelül két angol mértföldnyi hosszú volt. A két sphinx-sor között 63 láb széles volt az út, s minthogy a sphinxek 12 lábnyi távolságban voltak egymástól, roppant nagy lehetett e szörnyek száma. A sphinxek Lukszortól kezdve a fele útig nőfejűek, azontúl Karnakig kosfejűek voltak, Ammon tiszteletére. Még egy másik sphinx-sétány is vezetett innen le a Nilus partjáiig; ennek faragott szörnyei se voltak kevésbé szépek, mint az előbbieik.

Midőn Karnak felé közeledünk, legelőbb a már messziről feltűnő két propylonnal találkozunk. Az egyptomi építészetnek e sajátos emlékei csonka pyramishoz hasonlítanak, melybe nagy kapunyílás van vágva. A propylon homlokgerendáját a szárnyas nap (*agathodaemon* a görögöknél) díszíti. Valószínűleg ezek a pylonok szolgáltak arra, hogy Homer a száz-kapujú (*hekatonpylon*) városnak nevezze Thebæet. A propylon képe a munkának bekötési tábláján látható.

A karnaki templom-romok roppant nagy tért foglalnak el, melyet legjobban a nagy pylonról lehet áttekintenünk. Szükséges is tájékozást nyerni azok terjedelméről és elhelyezéséről, hogy áttekintést kaphassunk az egészről. A templomok főarcvonala a Nilus felé irányul. Ebben az irányban van a nagy pylon is, melyen át a templomok területére jutunk. Ez az óriási kapu, mai roskatag állapotában is, 120 méter hosszú és 45 méter magas; könnyen megmászható, mert falain nagy lépcsőzetes rések vannak. A kapu terrasza oly nagy, hogy rajta kocsik könnyen megfordulhatnak s egymásnak kitérhetnek.

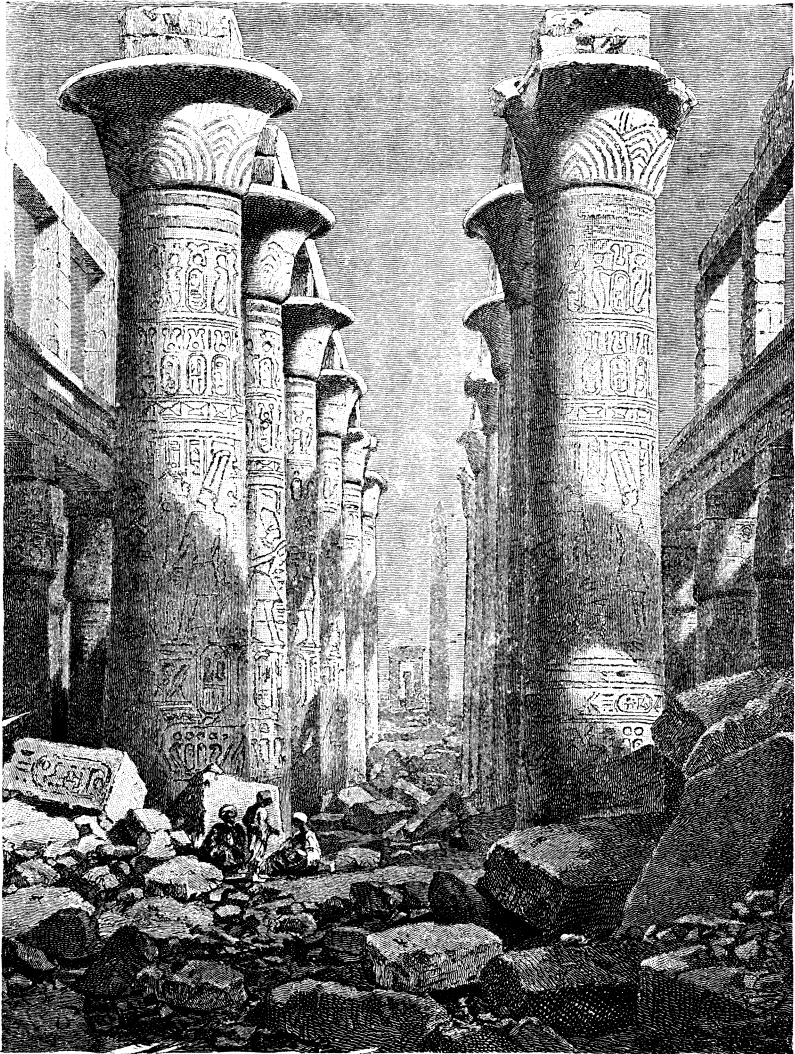
A nagy pylon terraszáról olyan magasztos kép tárul szemeink elé, amelynek párját sehol se láthatjuk. A Nilus folyó itt lábaink alatt hömpölygeti hullámait; partjain a datolyapálmák méltóságteljesen bölintgatják boglyas koronájukat. Közvetlen közelünkben messze terjedő tisztos romok sorakoznak egymásután. Kétezer éven át építkeztek itt hatalmas

királyok; az építészet ennél, amit itt láttunk, nagyobb, hatalmasabbat még nem teremtett. Megáll gondolatunk, ha ezeket a rettentő kőmasszákat látjuk; el se tudjuk képzelni, kik és hogyan hordták ide ezeket a bámulatos kolosszusokat. Mennyi izzadság, mennyi keserűség, kínos fájdalom, átok és kárhozat tapadhatott e kövekhez. Kétezer évnek csodás alkotásai fekszenek most előttünk a porban, megtörve, romba dülve. Ha ilyenek romban, pusztulásukban, milyenek lehettek e csodás helyek, midőn ragyogó fényükben, elefántcsontdíszszel, arannyal kirakva, kápráztató színekkel kifestve az istenek tiszteletére szolgáltak.

A Nilus tulsó partján volt a halottak birodalma, mely össze köttetésben állott az innenső part szent helyeivel. A sphinxek sora a nagy pylontól a Nilus partjáig hatol s szemben a tulsó parton folytatódik. Milyen ragyogó pompát, fényt fejthettek ki, mikor a papok az innenső part templomaiból körmenetben vonultak át a tulsó partra, a hívők ezreivel, fényes ruhákban, lobogókkal, füstölő edényekkel, ünnepi zenével. És mindez az élet már közel kétezer év óta eltűnt e vidékről. Az enyészetpusztulás ül diadalt az emberi elmének csodás alkotmánya, a művészet remekei felett. A Nilus, melynek e helyek egykor annyi fényt, annyi varázst kölcsönöztek, mindig közelebb és közelebb jön e romokhoz, hogy elmossa, elsöpörje még azt is, amit az idők vasfoga és az emberek barbársága belőlük megkímélt. Ha a művelt világ nem siet a fenyegető vésznek útját állani, bizony elpusztulhat az mihamarább — a világ szégyenére.

Leszállunk a pylonról, s belépünk az előudvarra, mely terjedelemre egy kis város piacával versenyez; 110 méter széles és ugyanolyan mély, oszlopai mind elpusztultak, egynek kivételével, mely kehelyalakú oszlopfejeivel és abakusával együtt 21 méter magas. Az előudvar egyik oldalába van építve Menephtah temploma, a másik oldalban van a Bubastis-fülke, mely felirataival és a XX-ik dynastiának viselt dolgait dicsőítő képeivel történelmi fontossággal bír. Az előcsarnokból egy pylon vezet a fedett nagy (hypostyl) csarnokába, melynél hatalmasabb, dicsőbb építmény sehol sincs a világon. I. Ram-

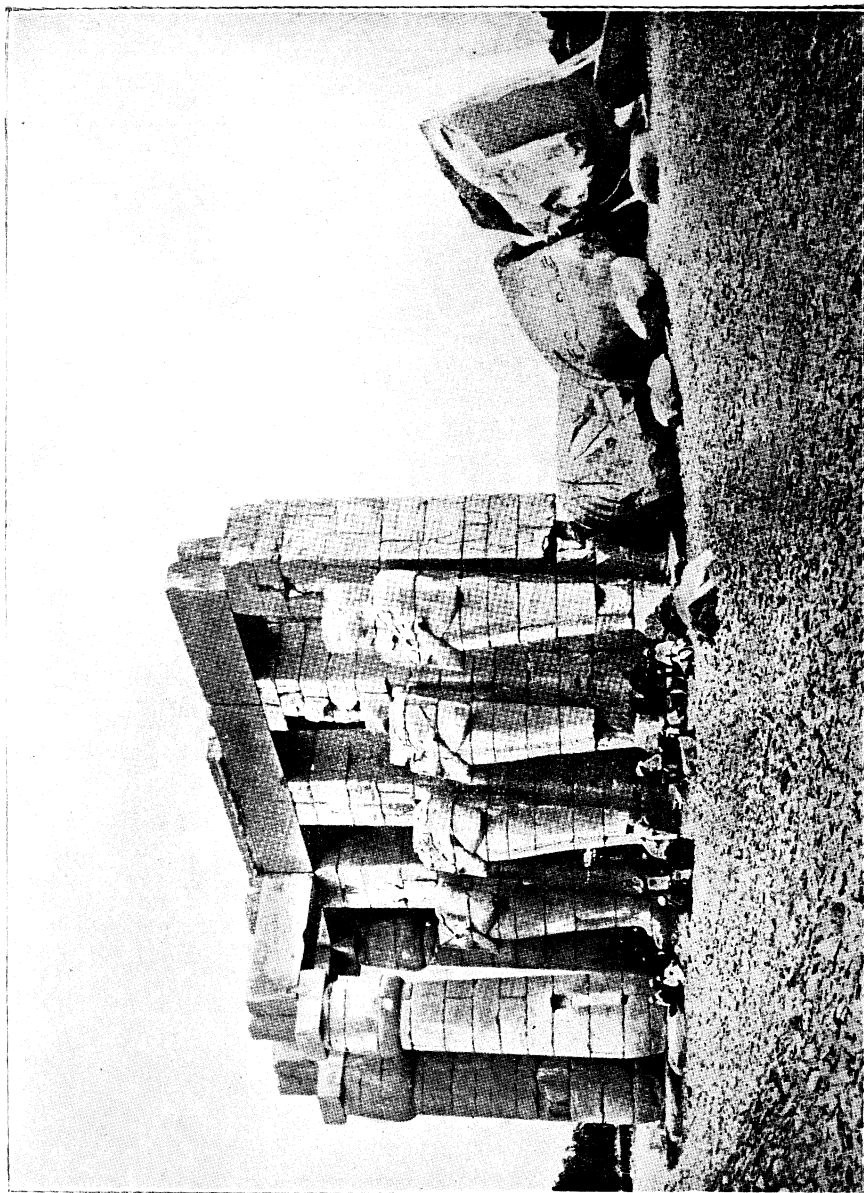

A karnaki fedett nagy (hypostyl) csarnok.

ses kezdte építeni, I. Seti folytatta és II. Ramses befejezte és festményekkel ékítette. A csarnok 100 méter széles, 50 méter mély és 134 oszlop képezi legfőbb ékességét. A csarnok tengelyében levő középső oszlopok, 6—6 egy oldalon, melyek a körmenet útját jelzik, 21 méter magasak, 10 méter kerülettel, kehely oszlopfővel vannak díszítve, a többi 122, bimbóoszlopféjjel, 13 méter magasak, 8 méter kerülettel. A nagy csarnok oszlopai közül már néhány a földön hever, mások dűledeznek, egymásra hajlanak. Az oszlopok fejei és az architravok istenek alakjaival, feliratokkal, festményekkel vannak tele. Ebből a csarnokból egy pylonon keresztül jutunk a középső csarnokba, mely nagyon meg van rongálva. Obeliszkok hevernek összetörve a romok között; az összes obeliszkok legmagasabbika, 30 méter magasságban büszkén áll még. Hegye aranyozva volt, hieroglypháinak mélyedései elektronnal (arany-ezüst keveréssel) voltak kirakva. Egy pylon vezet ebből a teremből a szentek szentjébe (az adytumba). A szentély mögött van a nagy féloszlop-terem, melyet III. Thotmes építtetett; mennyezete, mely még részben megvan, 22 oszlopon nyugszik. Ez a terem egykor keresztény templomul szolgált, amint a látható szentképek mutatják.

Ammon nagy templomát egykor nagy kőfal vette körül, melynek most csak helyenkint láthatók romjai. A nagy templomtól éjszakra és délre is feküdtek még épületek; déli részén van a sóstó (arabul *Birket el-mallahe*), melyen körmeneteknél a szent hajó állott. A templomtól délre fekvő épületek, pylonok, óriási szobrok, Khunsu temploma, mind igen érdekesek a megtekintésre. De ki győzné ezt a sok szépet, érdekeset, fenségeset végig nézni és tanulmányozni? Megállunk és bámulunk, csodálunk és elragadtatással szemléljük ezeket a romjaikban is megkapó alkotásokat, a képzőművészet utánozhatatlan remekeit, megbecsülhetetlen kincseit.

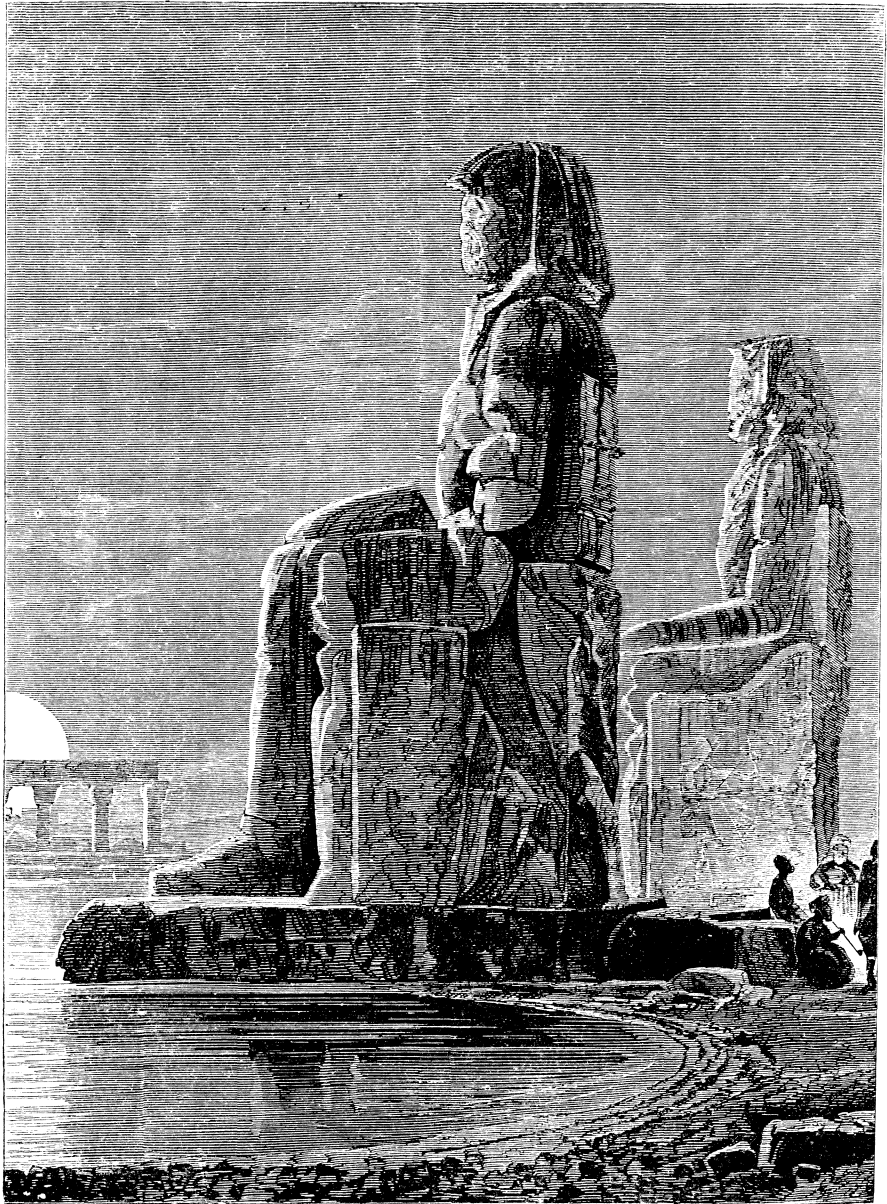
A karnaki nagy birodalmi templom Egyiptomnak legszentebb, leghatalmasabb imaháza, mely Ammon-Ra főisten tiszteletére épült, minden uralkodónak legfőbb gondozása tárgyát képezte. Azért kétezer éven át folyton építettek, folyton díszí-

A. Ramessum (Memnonium) romjai Thebaenél.

tettek rajta. Itt összpontosúl mindaz, amit az építészet, a szobrászat, festészet szépet és nagyot teremthetett. A templom óriási oszlopai, oszlopfői, az abakusok, archtiravok és mennyezetek, a belső és külső falak a festmények és domborművek hosszú sorával vannak ékítve. Igen érdekesek azok a történelmi képek, melyek a hypostyl-teremnek külső falain láthatók. Az északi falon I. Seti hadjáratai az örmények és szíriaiak ellen vannak feltüntetve. Látunk itt csatákat harciszekerekkel, várostromokat, látjuk diadalmasan előnyomulni az egyiptomiak hadseregét, amint a láncbavert ázsiaiakat hurcolják hazájukba s a diadalmas hadsereg ünnepies fogadtatását. A déli falon fiának, II. Ramsesnek haditettei vannak megörökítve, különösen érdekesek a kheták megveretését tárgyazó festmény s Pentaurnak, az egyiptomi Homerosnak hőskölteményeiből vett illusztrációk, melyhez fűződik folytatásul II. Ramsesnek Khetazárral, a kheták fejedelmével kötött békeszerződése.

A halottak birodalma, a nekropolis, A Nilus tulsó partján már ellenállhatatlanul vonz, hogy meglátogassuk. Átkelünk a Nilus főágán, mely a nyugati kisebb ággal szigeteket képez és jól művelt szántóföldeken haladunk át a lybiai hegylánc aljáig, hol a sírtemplomok (a memnoniumok) és sziklasírok vannak. A fáraók haláluk után Ra napistenné válnak s a földön az ő helyetteseivé lesznek s mint ilyenek isteni imádásban részesültek. Azért az ő szellemüknek, maneseiknek már életükben maguk vagy utódaik pompás mauzoleumot, sírtemplokat építettek, a Nilus és a nekropolis között. II. Ramsesnek Mi-Ammon (Ammon kedveltje) volt a díszneve. Ezt a nevet a görögök Memnonra változtatták s a Ramses maneseinek emelt sírtemplomról a többieket is memnoniumoknak nevezték. A memnoniumok az elhalt fáraó tiszteletére levén szentelve, a templom kapuira, belső és külső falaira a fáraó viselt dolgai, az ő harci tettei, az ő dicsősége voltak festve és vésve. Ezek a memnoniumok rendszeren kegyes intézményekkel, iskolákkal, kórházakkal, zarándok-házakkal voltak összekötve. A memnoniumok legszebbike a Der el-Bahriban levő Hacsepszu-féle sírtemplom, melyről alább lesz szó. A *Ramesseum*, vagy *Menou-*

A Memnon-szobrok Thebácnél.

nium áll hozzánk legközelebb. Ezt a hatalmas templomot II. Ramses fáraó építette Ammon-Ra istennek hálából, a kheták harcából való szerencsés meneküléseért, ami a csodával határos. Pentaur költő erről a háborúról hőskölteményt írt, melyet az egyptomiak Iliásának tartanak. II. Ramses nemcsak nagy volt a békében; nemcsak páratlan műemlékek őrzik nevét, hanem valóban nagy hős is volt. A kheták a Kades melletti háborúban már teljesen bekerítették; ekkor tajtékzó lován, kezében kivont karddal, jobbra-balra kaszabolva vágatott keresztül az ellenség tömegén. Egy meglehetősen romba dült pylon vezet be a nagy épületbe; ezen a kapun vannak megörökítve Ramses harcai a kheták ellen; homlokzatán áll Pentaur hőskölteményének kezdő sora: *Egyedül voltam és senkise volt velem.* Egy másik pylon zárja be az épületet a tulsó végén, mely előtt fekszik darabokra törve II. Ramses óriási szobra. A töredékek is igazat adnak Diodor amaz állításának, hogy ez Egyptom legnagyobb képszoobra. Nagysága meghaladja a memnon-szobrot, amennyiben 24 méternél magasabb; mutató ujjá 1.25 m.; a szobor szélessége válltól vállig 8 m.; az óriási törzs súlya 1.222,000 kilogramm. Valóban bámulatba ejt az, hogyan tudták ezt a nagy darab követ Asszuánban a bányából kivágni s Thebæbe elszállítani.

A templom nagy terme a karnaki templom nagy csarnoka mintájára épült; mennyezete 48 oszlopon nyugszik. Egy könyvtár is volt a templomhoz kapcsolva.

A Ramesseumtól 20 percnyire van a már messziről feltűnő két *Memnon-szobor*, III. Amenhotep ülő képszobrai, melyek a síkságon 22 lépésnyire egymástól egykor egy óriási pylon előtt állottak. A szobrok sárgásbarna homokkőből készültek, nagyon meg vannak sérülve, tátongó repedésekkel; koronáik letöredeztek, az arc eltorzítva. A déli szobor aránylag jobb karban van, az alappal együtt 19.60 m. magas, a láb hossza 3 méter, a középujj 1.38 méter hosszú, a vállszélesség 6.17 méter. Az egyik szobor repedt korában hangot adott, melyről nagyon sok rege szól a régieknél. Ezt a természettudósok úgy magyarázzák, hogy az éjszakán át nagyon lehült kőszobor, napfel-

keltekor hirtelen fölmelegedve kitágult, mi által a repedésben könnyen támadhattak hangok, melyek visszhangot adtak. Miután a szobor repedését kitatarozták, a szobor megszűnt hangot adni.

A Memnon-szobroktól délre van *Medinet-Habu* nevű kopt falu, mely egyike a legrégebb és egykor legtekintélyesebb kopt helységeknél. Itt két műemlék van az ó-korból. Az egyik a *III. Thotmes* korabeli templom, mellyel szomszédos *I. I. Ramses*

Medinet-Habu. A nagy templom belseje.

Memnoniuma, melyet sajátságos emeletes alakja miatt Ramses palotájának tartottak egy ideig. Ez a hatalmas méretű épület valószínűleg szintén a holtak tiszteletére és vallási ünnepélyek megülésére készült. Különös becse abban van, hogy a falak és pylonok színdús képekkel vannak tele festve, melyek *III. Ramses* háborúit és magánéletéből vett jeleneteket ábrázolnak. A falak külseje is képekkel van dekorálva. Felette érdekes és egyedüli a maga nemében egy tengeri ütközet képe.

Medinet-Habutól a hegy lejtője alatt *Kurnet Murraiba* tetetünk kirándulást. A szegény felláhok viskóival fedett hegylejtőbe vágott odúk kevésbé érdekes sírok. Az eddig

látott impozáns romok után a *Dér-el-Medine* templomnak, melyet IV. Ptolemæus Philopater a halottak kultuszának emelt, egyszerűen a hegy magaslatáról szentelünk egy futó pillantást. A lábaink alatt levő hegy egész belseje át meg át van fúrva, vágva, odúkkal, mélyedésekkel átszaggatva. Minden rendű és rangú sírok nagy tömege van itten.

A régi egyiptomiak, mintha maguk is tudták volna, hogy az örökkévalóságra szánt sírjaik nem fognak háborítatlanul maradni, a sírok bejáratait lehetőleg elrejtették. Az utódok csak nagy nehezen jutottak hozzájuk. A sírok bejáratait, a folyosókat itt-ott megtörték, hamis irányban vezették s a kamara bejáratát elfalazva, felismerhetetlenné igyekeztek tenni. De a kapzsiság, a nyereségvágy kitanulta az ősök fortélyait és behatolt a sírokba. Ezek a sírok évszázadokon át kecsgető zsákmányai voltak a sírrablóknak, akik a mumiákat s azok kincseit kiszedegették, jó pénzben eladogatták.

A *Sekh Abd-el Kurna* melletti sírokat is bátran elhagyhatjuk s leszállunk a lapályba, ahol a *Kurna templom* romjai fekszenek. Nevezetes történeti hely ez a templom és melléképületei. Ebers szerint ez volna a *Seti-ház*, melyet I. Seti kezdett építeni s fia II. Ramses befejezett. A Nilus tulsó partjáról ebbe a templomba hozták évenként egyszer Ammon isten szobrát s innen vitték aztán körmenetben körül. A templomnak volt könyvtára és híres iskolája, melyben Ramses is tanult. Ha igaz a történetírók állítása, Hogy Mózes II. Ramsesszel együtt tanult, úgy feltehető, hogy Mózes is ebben az iskolában folytatta tanulmányait. Mózes alaposan ismerhette az egyiptomiak vallását; mert az ő vallási tanaiban, a mozaismus törvényeiben, szokásaiban világosan és tisztán felismerhetően látjuk visszatükröződve az egyiptomiak vallásának és intézményeinek jó részét. A tízparancsolat majdnem hű másolata azon tíz pontnak, melyek az egyiptomiak halottas könyvében foglaltak. A teremtés története majdnem azonos mindkét vallásban, a bűnbeesés tana is feltűnően hasonlít s egyebekben is éles párhuzamot lehet vonni a két vallás tanai között. A zsidók erkölcstana teljesen ó-egyiptomi eredetű, sőt még

a vallás gyakorlatában, a külső jelekben is sok hasonlatot találunk.

A kurnai templom romjai után a libyai hegyet keressük fel újra, hogy a híres *királysírokat* meglátogassuk. A *Biban el-Muluk* (királykapu) a rideg, kopár, törmelékkal borított hegynek egy mélyedésében van, mely napjainkig gondosan és félreismehetetlenül volt eltorlaszolva és elrejtve a világ elől. A kapu, helyesebben nyílás, szűk és igénytelen; annál meglepőbb, impozánsabb az, ami azon belül tárul szemeink elé. A királysírok mindenikéhez nagy és hosszú folyosók, boltíves, oszlopos csarnokok vezetnek. A tárnák, melyekbe leereszkedünk, dómokhoz hasonlóan vannak a sziklába vágva s onnan csodásan kifaragva. Az egyes sírok, melyeket eddigelé föltártak, folyószámmal vannak ellátva. Itt voltak eltemetve a XVIII., XIX. és XX. dynastia uralkodói, Egyiptom legnagyobb, leghatalmasabb fárái. Itt vannak Ahmes, Nefert-ari királynő, I. és IV. Amenhotep, II. és III. Thotmes, I. Seti, II., III., IV., IX. Ramses, I. és II. Pinetem királyok sírjai. Legszebb az *I. Seti sírja* (a 17 számmal jelzett), melyet fölfedezőjéről Belzoni sírjának is neveznek. Több, jobbra lejtősen haladó folyosón, több oszlopos csarnokon, kapun, tornácokon keresztül haladva a bejáratától 50 m. mélységben jutunk a sírüreghez. A csarnokok szebbnél szebb festményekkel vannak díszítve, melyek a halottnak túlvilági életére vonatkoznak; némelyek Dante pokláinak illusztrálásául is szolgálhatnának. *II. Ramses sírja*, (a 7-ik számú) alig érdemes a megtekintésre, olyan egyszerű, igénytelen és részben törmelékkal borított.

A királysírok bejáratát rejtő völgykatlanból csak gyalogösvény vezet fel a hegyre. Itt a *Dér el-Bahri* (éjszaki Kolostor) nevű helyen a sziklafalak között levő terraszon van a *Hataszu* vagy *Hacsepszu*-templom, melyet I. Thotmes leánya, Hacsepszu építtetett s melynek sziklasírjába vannak atyja, ő maga és testvérei temetve. Az épületet, mely a sírtemplomok egyik legszebbike, csak néhány éve kezdték a törmelékből kibontani. Oszlopjai és falai olyan festményekkel és feliratokkal vannak tele, mint Beni-Haszán sziklasírjai. A templom terraszokra

volt építve, félkör alakban. Minden terraszon magas oszlop-csarnokok állottak. A szentélynek falai a kőfaragás remekeivel vannak borítva. Hatalmas mesterművek ezek. Legszebbek azok a képek, melyek a Dél-Arábiába helyezett Punt országból hozott kincseket tüntetik fel. Ezek «Punt csodái» néven ismeretesek s élénken állítják elénk az expeditio egész képét. Nemcsak a hozott kincseket, hanem a hajókat, azok felszereléseit, rakományait, Punt ország tájképeit is szemünk elé állítják.

A Hacsepszu temploma közelében fedezték fel néhány évvel ezelőtt a királysírok mumiáit és kincseit. Az egyiptomi hatóság emberei és az egyptologok rég óta észrevették, hogy olyan régi kincsek vannak forgalomba hozva, melyek csak titkos úton, sírrablóktól származhattak. Az elárúsítók közül Abd er-Raszul Ahmedet 1881-ben elfogták; de az ellene megindított törvényes eljárás nem vezetett semmi eredményre. Ekkor testvérbátyja, Mohammed Abd er-Raszul, aki öcscsével meghasonlott, a titkot fölfedezte a hatóságnak. Maspero, a kairói muzeum igazgatója helyett, aki akkor Európában volt, Brugsch Emil, az ő helyettese utazott el kellő kísérettel Thebæbe. A feljelentő Mohammed Abd er-Raszul kalauzolása mellett elmentek a Dêr el-Bahri melletti rejtekhelyhez, egy törmelékkel eltakart sziklanyíláshoz. Ezen behatoltak a tárnaszerű üregbe, hová a sírrablók a királysírok rablott kincseit elrejtették s belőlük koronkint egyes darabokat elárúsítottak. A fáklya fényénél ámulat fogta el Brugschot, amidőn az egyiptomi fáraók leghatalmasabbjainak mumiáit látta maga előtt. Az arabok a királysírok legérdekesebbjeit törték fel és fosztották ki. Háromszáz munkással napokon át dolgozott Brugsch a júliusi forróságban, míg a rablótanya összes kincseit napvilágra hozatta és Lukszorba vitette, ahol a muzeum gőzösét roskadásig megtöltötték a sok mumiával és kincsekkel. Minő látvány volt ez a gyászmenet, a Nilus folyón lefelé Thebæből Kairóig. A folyó partjaira kicsődült a falvak összes lakossága, amikor a gőzös ott elhaladt. Az asszonyok kibontott hajukat tépve jajveszékelték és sirtak, a gyermekek ijedezve futkos-

tak. A férfiak ordítottak és lövöldöztek. Fanatikus dervisek a folyóba ugráltak és a hajó felé úsztak; csak puskalövésekkel lehetett őket a támadástól visszariasztani. Ilyen kíséret követte a fáráók bevonulását Kairóba. A mumiákat és a többi kincseket elhelyezték a bulaki muzeumban. Aztán bizonyágot akartak szerezni arról, hogy ezek a mumiák csakugyan azokat a fáráókat rejték-e, akiknek tulajdonították. III. Thotmes mumiáját kibontották s a kötések és föliratok kétségtelenül igazolták a feltevést. Emberi szemek újra látták 36 század év múlva annak a nagy férfiúnak arcát, aki Szirát, Cyprust, Ethiópiát meghódította és Egyiptomot hatalmának tetőpontjára emelte. A látvány azonban nem sokáig tartott; a maradvány, olyan romlott állapotban volt, hogy csak annyi idő maradt, míg lefényképezték s azután rögtön összeesett és eltűnt örökre.

A dêr el-bahri-i fölfedezés az egész világot bámulatra ragadta s a bulaki muzeum kincses háza megbecsülhetetlen kincsekkel gazdagodott. Mi ezeket a kincseket, a nagy fáráókat, főpapjaikkal, nejeikkel színről-színre láttuk a bulaki muzeumban.

THEBAETŐL ASSZUÁNIG.

(*Erment. Eszne. Édfu és templomromjai. Gebel Szilszele és kőbányái. A félbemaradt kőmunkák. Nubia és megváltozott vidéke. Festői hegyek. Asszuán. Elephantine szigete. Az asszuáni gránit kőbányák. Sellál falu. Philae szigete. Egy kis földi paradicsom. Isis-temploma. A Philaet fenyegető veszedelem. Bige szigete. Lehajózás a zuhatagon. Az arabok istenkisértő mutatványai.*)

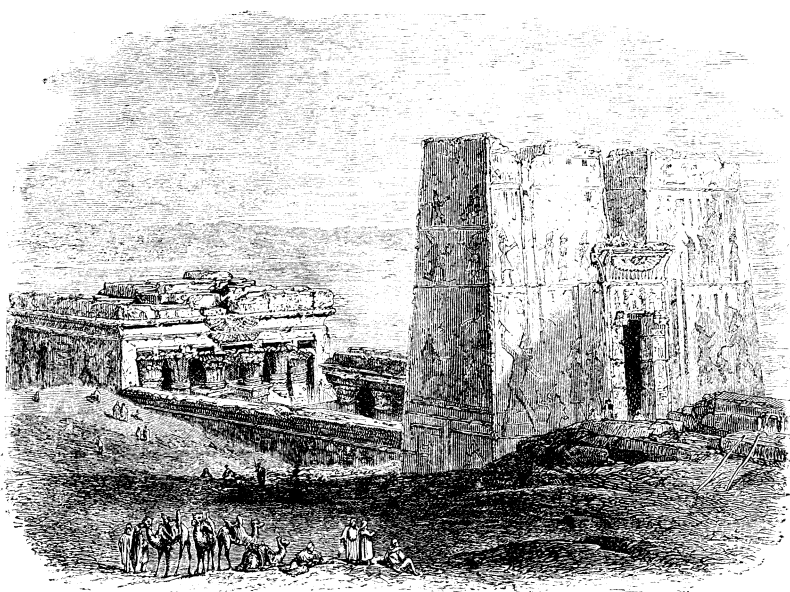
ROMOK, PUSZTULÁS, ENYÉSZET vesznek itt körül minket mindenütt. De a romok dicső, hatalmas múltnak ékesszóló emlékei. Nehezen válunk meg Lukszortól; de tovább hajt a tudás szomja, a vágy újat és érdekeset látni. Mert további utunkban még váraкоzik ránk a látottaknál ha nem is hatalmasabb, de tájképileg szebb és érdekesebb vidék, melynek régi kori emlékei is leköthetik még figyelmünket.

Erment (Hermonthis a régieknél), a legelső jelentékenyebb állomás dél felé, ma már nem nyújt semmit; mert ó-kori templomából cukorgyárat építettek, mely ott füstölög a Nilus partján a természetes szikamorfák között.

Eszne (a régi *Latopolis*) már sok élvezettel vár minket. Régi templomának egy részét csak a század elején ásták ki a homokból, mely teljesen eltakarta volt, jó része még most se hozzáférhető, mert a falu viskói vannak ráépítve. Ennek köszönhető, hogy szobrai, domborművei és festményei jó karban vannak. A festmények színei oly élénken ragyogók, mintha csak nemrégiben végezték volna be a munkát. Khnum-Rának szentelt temploma, melyet alapjában III. Thotmes építtetett, legnagyobb részt, így a nagy csarnok is mostani alakjában abból a korból való, mikor már a görög felfogás, ízlés kerítette hatalmába az egyiptomi életet, művészetet. A templom oszlopai lotus helyett pálma fejdíszekkel vannak ékítve. A ké-

pek ízlésén és kivitelén is látható már a görög római befolyás, mert a Ptolemæusok után a római császárok le Deciusig folyton díszítettek rajta.

További utunkban találjuk *Edfu*-t, melynek Horus-temploma egész Egyiptomban a legjobban megőrzött műemlék. Nagy pylonjai már messziről feltűnnek és hivogatólag intenek. Fekvésére és beosztására nagyon hasonlít a denderai Hathor-

Az edfui Horus-templom.

templomhoz. 1864-ig csak a két propylonja látszott, a templom maga törmelékké volt fődve s arabok viskói állottak rajta, Mariette takarította el róla a törmeléket. Ez is a Ptolemæusok korából való A pylonokon és a templom falain vadászati képek vannak ábrázolva, istenek és emberek együtt vesznek részt a vadászati kalandokban. Feltűnően sok képen látható a víziló vadászata. Ez Typhonnak, a gonosz istennek volt symbolikus állata s az ellene intézett támadás a gonosz Typhon elleni harcot jelképezte. (Az edfui templom alaprajza a 189. oldalon látható.)

Hagar v. Gebel Szilszelénél a hegyek mindkét oldalán nagyon közel húzódnak a Nilus mentén. Érdekesek ezek a hegyek, mert innen bányászták ki ezredévek előtt azt a rengeteg sok követ, melyből Thebænek templomai, palotái épültek. A kőbányák a hegy belsejében rendkívül nagy területet foglalnak el. Milyen élet lehetett itt egykor, mikor a munkások ezreinek műszereitől visszhangzottak a boltozatok és üregek. Ma megdöbbenő csend honol e barlangokban, folyosókban, melyek bármely nagy várost kényelmesen befogadhatnának. A bányaiüregek falaira azon fárások nevei vannak bevésvé, akik épületeik számára köveket vágattak a bányákból. Kivágtatlan, félig megkezdett sphinxek, fogadalmi táblák s egyéb kőfaragó munkák is láthatók a bányákban.

Innen kezdve teljesen megváltozik a vidék képe. Amint elhagyjuk Egyiptomot és belépünk Nubiába, mely tulajdonképpen már e helységnél kezdődik, habár Asszuán, még Egyiptomhoz tartozik, megszűnnek a művelt földek, vagy itt-ott csak keskeny szalagra szorítkoznak; a kopár, sívár homoksivatag lép előtérbe. A mészkősziklát gránit, porphyr és bazalt váltja fel. A sziklák magasan tornyosúlnak a partok felé; a sziklák csúcsain várak, klastromok, városok romjai, mintha nem is a Nilus partjain, hanem akár a Rajna vidékein utaznánk. A szűk mederbe szorított Nilusban kemény sziklatömbök fekszenek, nem sárgák, nem málladozók, mint a mészkő, hanem feketék, mint a szurok és pusztíthatatlanul kemények.

Ennek a képnek keretében tűnik fel balról a parton és a hegyoldalban építve Asszuán, körülveve pálmáktól és ákácoktól. Jobbra tőlünk Elephantine sziget szintén pálmákkal borítva.

Asszuán (görögül *Syene*). kicsiny, de jelentékeny hely a nubiai határszélen, kereskedése miatt. Itt rakodnak le a Vörös-tengerről és Afrika belsejéből jövő kereskedő karavánok és cserélik ki áruikat. Mindkét vidék árúciókkeivel telve vannak a város bazárjai s elárúsítók lépten-nyomon az idegen körül ólálkodnak és kínálgatják áruikat, structollakat, illatos mézgakat, krokodilusokat, majmokat, párdúc és gazella bőroket, elefántcsontot, csinos cserépedényeket, töröket, kigyóbőr-markolattal és tok-

kal, kar- és orrékeket, fegyvereket s a nubiai nők egyedüli ruhadarabját, a bőröveket, melyeket «Madame Nubia» néven kínálnak.

Elephantine szigete (arabul *Geziret ez-Zahir* v. egyszerűen *Geziret*) Asszuánnak kiváló díszét képezi, egykor nagyon élénk lakott hely volt, melyen Khnum isten szenthelyei állottak, III. Thotmes és III. Amenhotep építményei. Ezek a templomok még nem régen díszítették e szigetet, de köveiből Mohammed Alinak villát építettek. Most csak két Barabra-falu van rajta, a legnyomorultabb viskókkal és rendkívül szegény lakókkal. A szigeten egy Nilus-mérő (*mikiász*) is van ősrégi időkből, melyet 1870-ben jó karba helyeztek.

Az asszuáni kőbányákat, honnan a szienit-gránitot bányázták, utunkba ejtethjük, amikor Philæbe kirándulunk. Most Asszuánból Sellálba, a philæi állomásig vasút vezet; a lovaglás másfélórát vesz igénybe. A kőbányák hasonlítanak a szil-szelei mészkőbányákhoz. Itt is nagy tárnákat, barlangokat, dómszerű üregeket vágtak a hegy testébe. Csakhogy a kemény gránitsziklával nehezebb volt elbánni, mint a mészkővel. Mily nehéz munkája lehetett itt a munkásoknak, mikor a repesztésnél a legprimitívebb módon kellett eljárni. A három oldalról kifaragott szikladarab azon részét, mely az élsziklával összefüggött, megfűrták, nedves éket vertek a repedésekbe s a nedves fa kitéágulása által a szikladarab levált az élsziklától. A kőbányák üregei most elhagyatva vannak; csak sakálok, hienák, farkasok ütik fel bennök itt-ott tanyájukat.

Sellál falu festőileg fekszik a Nilus partján dumpálmák és szikamorok között. A falutól nem messzire van az állomás, ahonnan csolnokon kelünk át *Philæ* szigetére, mely elragadó képként fekszik előttünk.

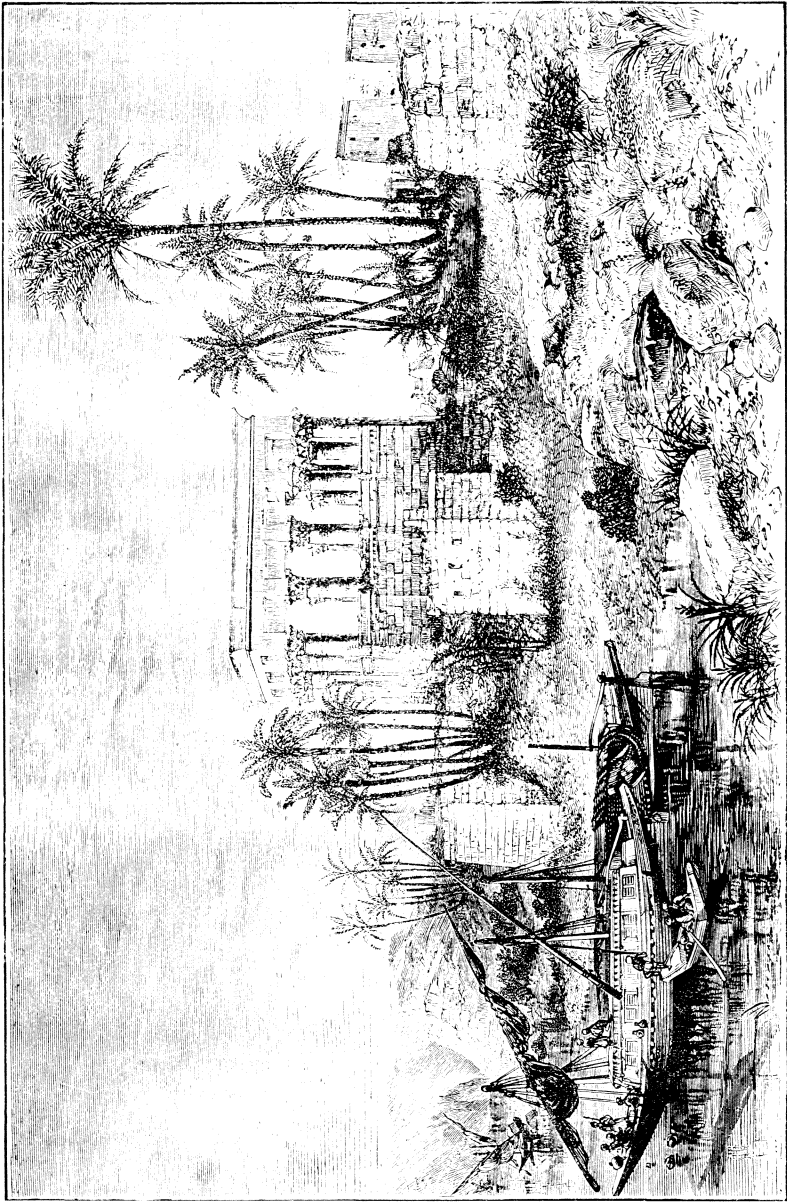
Philæ (az ó-egyiptomiaknál *P'Alek*, arabul *Anasz el-Vogud*) pálmáival és festői romjaival mint a mesebeli tündérország emelkedik ki a Nilus hullámaiból. A kép kerete maga is elbájoló. Magas festői hegyek veszik körül, melyek alatt a csendes vizű Nilus méltóságosan tükrözteti vissza a belévetett képeket; a nap fénye ragyogó színekkel vonja be az egész képet.

A sziget nem nagy; 400 méter hosszú, 140 méter széles, területe kevesebb egy kilométernél, teljesen lakatlan. Egy kis paradicsom, mely elragadó fekvésénél és szépségénél fogva nagyon alkalmas volna elsőrendű üdülőhelyül, de sajnos, a Nilus szabályozása folytán egy jó részét áldozatul hozzák a munkálatoknak. A szigetrelépésnél az első műemlék, melylyel találkozunk, egy templom-pavillon, melyet *Faráó-ágyá*-nak is neveznek s Tiberius építtetett. Négyoldalú építmény, mely növénydíszszel ékített 14 oszlopból áll. A szigetnek legfőbb dísze, büszkesége az *Isis templom*, ez a páratlanul álló bájos épület, izléses pylonjaival, díszes oszlopcsarnokjaival, szép nyitott (peristyl) és fedett (hypostyl) termeivel, kápolnáival, melyek nem szimmetrikusan, hanem szeszélyesen, minden szabály nélkül vannak egymással egybekapcsolva. Az oszlopokat lotus, akác és pálmalevél-fejek díszítik. A templomnak egyik igen érdekes kápolnájában Osiris isten története van kivésve. Szétdarabolt testrészeit mindenünnen összehordják, mialatt a nők sírnak koporsója körül, míg a lélek symboluma ott röpköd a halott felett. Végül feltámad Osiris s elfoglalja fényes trónusát, kezében a hatalom jelvényeivel s uralkodik, mint a láthatatlan világ ura. Az Isis templom külseje is tele van festményekkel és domborművekkel. A nagy terem egyik hosszfalán Augustus, a másikon Tiberius társalog az istenekkel. A sziget összes műemlékei nem régiebbek a Ptolemæusok koránál; a régiebb épületek a perzsák romboló dühének estek áldozatul.

Az egyiptomi pogány-kor megdűlése után Philæ igen jelentős keresztény teleppé változott. A kopt szerzetesek, akik e templomokat birtokukba vették, a régi díszeket bekenték a Nilus sarával s a kereszténység symbolumait rajzolták ezek helyére. Ezek a jelvények nagyon különösek, a kereszt nemcsak a maga egyszerű alakjában, hanem a jeruzsálemi kereszt formájában is látható.

Philæ átellenében van egy másik sziget, *Bigé*, amely régen már nem Egyiptomhoz, hanem Nubiához tartozott. Akkor nagyon látogatott búcsújáró hely volt, Khnumnak, a zuhatag-isten templomával.

Fáró-ágyu Philae szigetén.

Philæ és Asszuán között vannak a katarakták vagy zuhatagok, melyeket sokan hibásan vízesésnek tartanak. A Nilus ágyát hatalmas gránittömbök borítják, melyek kis szigetekhez hasonlítanak. Úgy borítják ezek a Nilus medrét, mint a Jaffa partja előtti sziklák, melyek a tenger hullámozása alkalmával megakadályozzák a partraszállást. A sziklák között a Nilus hullámai megtorlódnak s nagy zúgással, habzással tör magának utat a folyó. A sellők itt-ott nem bukkannak ki a folyóból, hanem annak felszíne alatt lappanganak s a hajózást veszedelmessé teszik. Alacsony vízállásnál a veszedelem még nagyobbodik. Philænél dahabijék kínálkoznak az utasoknak, a sellőkön keresztül való hajózásra le Asszuánig. Ott, ahol a sellők kezdődnek, felnöttek és gyermekek lepik el a sziklapartot és csekély bakhsisért borzalmas mutatványaikra hívják fel az utazók figyelmét, épúgy, mint ahogy Nápolyban az olasz suhancok mutatják magukat a tengerbe való ugrálással és elmerüléssel. Beleugrálnak a sziklák között kavargó és tajtékzó hullámokba, elmerülnek a forrongó örvényben s jó messzire bukkannak fel újra. Mások pálmatorzsekre s rőzsenyalábokra ülve rohannak a hullámokba s úsznak a hajóhoz. A dahabije emberei, akik a hajót igen ügyesen viszik át a legveszedelmesebb helyeken, mikor valami rettegett helyre érnek, ijesztő kiabálással hívják segítségül Allaht és prófétáját, Mohammedet, hogy annál nagyobb bakhsist zsarolhassanak. Aki egy ilyen kirándulásban részt vett és ép bőrrel érkezik meg Asszuánba, az mindenesetre örül, hogy megszabadult a veszedelemtől, büszke is a kiállott kalandra; de másodszor bizonyosan nem vállalkoznék ilyen istenkisértésre.

KAIRÓTÓL A SZUEZI-CSATORNÁIG.

(Búcsú Kairótól. Gosen mezeje, az izraeliták telepe. Zagazig, a régi Bubastis helyén. A macskakultusz helye. 70.000 búcsújáró Bubastisba és Mekkába. Az Édesvíz-csatorna. Tanis, a bibliai Zoan. Az izraeliták elnyomása és kivándorlása. A kivándorlás éve tüzetesen megállapítva. Hol keltek át az izraeliták a tengeren? A Szinai-félsziget. Suez városa.)

BÚCSÚT VETTÜNK KAIRÓTÓL, a tündérvárostól, a szent Nilustól, a pyramisoktól, mind attól, ami oly csodás, oly bűvös, oly igéző. Szól a teve kolompja, indulhat a karaván, mondaná most a keletí költő. De nekünk nem a teve kolompja, hanem a vasúti vonat gőzsípja jelzi az indulás idejét. Nehéz szívvel foglaljuk el a vasúti kocsit, hogy a robogó vonattal kelet felé folytassuk utunkat. Kairó palotái, dsámijai, minaretjei úgy röpülnek el szemünk elől, mintha egy szép álomból ébredoznénk.

Egy futó pillantást vetünk a pompás Subra-sétányra, melynek hosszú fasora előtt halad vonatunk. Amott a távolban van Heliopolis, gőzfátyol fedi el szemünk elől. A pyramisok halvány körvonalai mindinkább elmosódnak. Robog a vonat, tovább, tovább. *Kalyub* állomásnál elhagyja vonatunk az Alexandria felé vezető síneket s a keleti irányban elágazó vonalon halad tovább.

Érdekes vidéken utazunk most. Ki ne emlékeznék vissza gyermekkori tanulmányaira, az első bibliai oktatásra, midőn *Gosen* mezejét hallja, vagy olvassa. E név a bibliának egy egész nagy szakaszát juttatja eszünkbe. Jákob pátriárka tizenkét fiának története, az ártatlan Józsefnek szenvedései, Egyiptomba jutása és fényes életpályája, az izraeliták letelepedése Egyiptomban, későbbi szenvedésük a fárások vasvesszeje alatt,

Mózesnek isteni küldetése, az izraeliták kivándorlása Egyiptom földjéről, az őket üldöző egyiptomiak elpusztulása vonulnak fel egymásután emlékezetünkben, mikor e nevet halljuk.

Gosen földjének, melyről elmélkedünk, itt van nyugati határa, mely keleten egészen a Szuezi-csatornáig terül, míg éjszakra a Menzale-tó, délen az Édesvíz-csatorna képezi határait. Ezt a vidéket szeli át a vasúti vonal, mely Kairótól a Szuezi-csatornáig vezet.

Nevezetes terület ez nemcsak a bibliában, hanem a Fáraók országának történetében és az egyiptomiak vallási életében is. Amíg ezek felett elmélkedünk, a robogó vonat oly gyorsan halad, a vidék oly hirtelen repül el szemeink előtt, hogy alig van időnk a tájnak is szentelni néhány szempillantást. Ime már Zagazig állomásnál, az alsó egyiptomi vidék egy nevezetes csomópontjánál, áll meg vonatunk. A város maga egészen újabb keletű, 40.000 lakost számlál s a gazdag gabona- és gyapottermő vidéknek emporiuma. De minket nem ez érdekel, hanem a közelében levő Tell Bászta nevű domb, melyen egykor a híres *Bubastis* város feküdt, s ebben a macskafejű Bast vagy Sechet istennőnek fényes temploma, melyről Herodot azt mondja, hogy vannak ennél nagyobbak és fényesebbek is, de formáinak szépségénél fogva egy se közelíti meg. Az ásatások és régészeti kutatások e helyen nagy eredményre vezettek; mert Ezekiel prófétának e helyre vonatkozó jövendölése (XXX. 17.) hogy férfiai kard által fognak elpusztulni, asszonyai pedig fogságba kerülnek, beteljesedett s a város fenekes-től felforgattatott. Tűz emésztette meg a várost és fényes templomát, mely a XVII-ik dynastia alatt gránitból épült s a XIX. és XX. uralkodó család alatt újra építtetett. Mindössze csak Rajan, hyksos- király szobrának egy töredéke, II. Ramses és a macskafejű istennőnek szobrai kerültek ki a romok alól. Ezt az istennőt a napisten leányának tartották, aki atyjának ellenségei, a sötétség, ködök és gőzök ellen forró lehelettel küzd és az alvilágban a bűnösöket megbünteti. Már a legrégibb időktől kezdve imádták őt s hol dühöngő oroszlán-, hol macskafejjel ábrázolták. Herodot szerint évenként 70.000

búcsújáró özönlött Bubastisba az istennő szentélyéhez, hol féktelen vígsággal ünnepeltek és dorbézoltak.

Az ó-kor számos szokását látjuk később hagyományként átszállani az utódokra; a régi vallások nem egy szertartását vették át az új vallás hívei. A Bubastis templomához való zarándoklás átment az egyiptomiak vallásából az iszlámba is. Mint egykor 70.000 egyiptomi, most ugyanannyi mohammedán

Tevekaraván.

megy évenként Mekkába a szent helyekhez; ami e számból hiányzik, azt az iszlám hívőinek hite szerint, kiegészítik az ég angyalai.

A Bubastis kultuszában szent állat volt a macska, melyet nemcsak életében tartottak nagy tiszteletben és kegyeletben, hanem kimúlása után hulláját bebalzsamozták és Bubastis városában helyezték nyugalomra. A legújabb ásatásoknál is százazrekre menő macskaesontokat találtak a város romjait borító törmelékben.

Gosen földjének déli határát jelzi az Édesvíz-csatorna, mely Kairótól Szuezig halad. Ezen a területen már az ó-korban is volt egy csatorna, melyet a fáraók építettek, hogy a Nilust a Vörös-tengerrel összekössék és ezt a vidéket ellássák édesvízzel. De az arabok idejében a homok annyira eltemette, hogy még nyomait sem találták meg. Mikor Lesseps a Szuezi-csatorna építéséhez fogott, első dolga volt, hogy a vidéknek és munkásainak édes vízzel való ellátásáról gondoskodjék. Ezt máshonnan, mint a Nilusból, be nem szerezhette. E célból kellett először a Nilustól Szuezig menő Édesvíz-csatornát megásatnia, melynek medre 8, víztükrének szélessége 17, mélysége 2 méter. A csatorna mentén halad a vasút vonala is legnagyobbrészt.

A vasút mentén mindenütt sivatag terül el szemeink előtt; egyhangú, unalmas, kopár vidék. Tevekaravánok vonódnak át néha-néha s szakítják meg néhány pillanatra az egyhangúságot.

Milyen más élet volt itt hajdan, mikor a hatalmas, nagy fáraók, a XIX. és XX. uralkodóház királyai (1700—1100 Kr. e.) e vidéken is laktak az év bizonyos hónapjaiban, megosztva uralmukat Thebæ és Tanis között. Ez leginkább akkor történt, mikor a hódító hadjáratok vagy védelmi harcok Alsó-Egyiptomban való tartózkodásukat tették szükségessé. Udvarukat ilyenkor Tanisba tették át Thebæből.

Tanis (a bibliai *Zoan*, ma *Szan el-Hager*) Zagazigtól éjszakra, a Menzale-tó közelében fekszik. Gazdag szántóföldek, buja legelők emlékeztetnek még Gosen termékeny vidékére. A város rendkívül nagy területen épülhetett, mert a romok nagyon szétszórva hevernek. Fényes paloták, hatalmas nagy templomok állhattak egykor itten, melyekből azonban ma csak összetörött oszlopok, tisztos romok láthatók. A II. Ramses által épített nagy templom összeroskadt, nem kevesebb mint tizennégy törött obeliszkből beszél a nagy pompáról, fényről, mely itt honolt. E pusztulás láttára nem kevésbé fog el a bámulat a fölött, hogyan alkothatták ezt a sok nagyot, hatalmasat, mint annak az elképzelése, minő hatalom rombolhatott, pusztíthatott itt annyira, hogy nem maradt meg kő a kövön. A leg-

régibb uralkodóházaktól kezdve található már nyomok Tanis romjai között. Majd az Ázsiából benyomult hyksosok kerítik hatalmukba a Delta területét s Tanisban ütik fel tanyájukat. Négyszáz évnél tovább voltak e gyűlölt betolakodók Egyptom urai, míg a jogos uralkodók Felső-Egyptomban székeltek. Midőn sikerült kiűzni a hyksosokat, Tanis is visszanyeri szerepét és tulajdonképi fénykora most kezdődik.

I. Ramses, majd fia I. Seti, azután II. Ramses és Menephtah alatt volt igazi virágjában Tanis. Ez az idő egyszersmind a zsidók elnyomásának, szenvedéseinek és felszabadulásuknak kora. A fáraók Tanisban és vidékén nagyszerű építkezéseket végeztek, az irás szerint, melyeknél a zsidókat a legsanyarúbb munkára kényszerítették. Ekkor küldte az Úr Mózes, az ő választott emberét Egyptomba, hogy kihozza onnan az ő népét, az izraelitákat és vigye be Kánaánnak tejjel-mézzel-folyó földére. Mózes itt Tanisban végezte azokat a csodákat, melyekről a Szentírásban (Mózes II. könyve V—VI. részében) szó van s amelyek végül rábirták Fáraót, hogy Izrael népét elbocsássa országából.

Hogy melyik fáraó alatt vonultak az izraeliták Egyptomból, arra nézve eltérők voltak a vélemények. Lepsius munkája nyomán legújabb időben rendszeren II. Ramses fiát, Menephtáht tartották az Exodus fáraójának. Mahler Ede azonban e tárgyról megjelent tanulmányában II. Ramses uralkodásának 13-ik évére, azaz 1335. évi március 27-ére, egy csütörtöki napra teszi. Erre az eredményre jutott az egyik csapásként említett egyiptomi sötétségnek, mint napfogyatkozásnak csillagászati kiszámítása s egyéb adatok összevetése folytán. A kimenekülő zsidókat üldöző fáraó nem maga a király, hanem az ő legidősebb fia volna, aki katonáival együtt ott veszett a Vöröstengetnek összecsapódó hullámaiban. Így ért véget az izraelitáknak 400 éves sanyargattatása, melyet az Úr Ábrahámnak megjósolt (Mózes I. könyve XV. rész).

Hogy az izraeliták hol keltek át a Szinai félszigetre, arra nézve sem egyezők a vélemények. Legújabb időkig a Vöröstenget tartották a biblia tengerének és a Szuzei-öblöt azon

helynek, hol Izrael fiai átkeltek. Brugsch napjainkban azt igyekezett kimutatni, hogy az átkelés a Földközi-tengertől csak egy keskeny földszalaggal elválasztott Szírboni-tengeren történt volna s hogy a tengernek fölkorbácsolt hullámai seperték volna a fáráo embereit a tengerbe. Bármily nyomós okokat hozott is fel állítása bebizonyítására, még sem tudta a régi feltevést és hitet megingatni s azért ma is a Vörös-tenger és a Szuezi-öböl mellett foglalunk állast.

Vonatunk épen ott halad, a pusztasivatagnak azon helyén, hol a szegény izraeliták csapatja örvendező szívvel, a jövő reményébe vetett hittel megy vissza ősei hazájába. A csapat élén haladnak Mózes és Áron, az istennek választott vezérei. Mintha magunk előtt látnók elvonulni a hosszú csapatot, a kínos munkától és szenvedésektől összetörött, görnyedő alakokat, nőket és gyermekeket, kik magukkal cipelik azt a kevés jószágot, amit életükön kívül megmenthettek a siralom honából. Csapatjuk a homokdombokon túl a Vörös-tenger irányában dél felé tart, «előttük megyen az Úr, nappal felhőnek oszlopában, hogy vezérelné őket az úton, éjjel pedig tűznek oszlopában, hogy világosságot szerezne nékik, hogy éjjel és nappal mehetnek». (Exodus XIII. rész 21. vers.) Vonatunk egyenesen keletnek tart s berobog Iszmáilije állomásra. Innen mi is dél felé tartunk, mindenütt az Édesvíz-csatorna és a Szuezi-csatorna partján haladva.

Magas hegyek jelzik a Színai-félszigetet, majd a Vörös-tenger kéklő habjai is feltűnedeznek s előttünk áll Szuez városa, a vasút végállomása, ahol utazásunkat egyelőre megszakítjuk.

A SZUEZI-CSATORNA. UTAZÁS HAZA FELÉ.

(Szuezi városa. Kirándulás Mózes forrásaihoz. Izrael népének hálaimája. Zúgolódás a szomjúság miatt. Mózes csodatétele. A Szinai hegye. A Szuezi-csatorna építése. Lesseps nagy műve. A két tenger találkozása. A csatorna leírása. Az építés költségei. A csatorna-illetékek. A hajózás megrövidülése. A csatorna megnyitásának ünnepségei. A csatorna fontossága az európai kultúra tekintetéből. Búcsú Egyiptomtól.)

HATALMASAN EMELKEDETT Szuezi városa a csatorna építése, még inkább az olasz-afrikai háborúk óta, de azért ma sem mutat fel különös nevezetességet. Tizennyolcezerre menő lakossága a világ minden nemzetéből verődött össze. Valódi bábeli nyelvzavar uralkodik itten. A város és kikötő a Vörös-tenger mély öblének egyik sarkában és a csatorna bejáratánál szép képet fest, melybe az egyiptomi parton fekvő magas, kopár *Gebel Atâka* hegység színpompájával nagyon jól beleillik. A városon kívül, dél-kelet felé a sivatag kezdődik, a Szinai-félszigetnek kopár, teljesen víznélküli futóhomokja.

Aki Szuezi-ben jár, nem mulasztja el felkeresni ennek a homoksivatagnak azt az emlékezetes helyét, hol Mózes forrásai (arabul *Ajun Mûsza*, a bibliai *Marah*) vannak, azt a pálmákkal beültetett kis oázist, melyhez a legenda Mózesnek egyik csodatételét köti.

A Vörös-tengeren való csodás átkelés után hálaéneket, dicsőítő zsolozsmát énekelnek az izraeliták az Úrnak, megmenekülésükért. A Biblia elmondja, hogy Mózes aztán elindítja Izrael népét a Vörös-tengertől és menének a Sur nevű pusztába és mikor harmadnapig mentek volna a pusztán, nem találának vizet. Mikor eljutottak *Marah* nevű helyre, nem ihatták a *Marah* vizeit, mivelhogy azok keserűek valának, azért

nevezik azt Marahnak. Fölháborodott a nép Mózes ellen és mondá: Mit igyunk? Mikor Mózes az Úrhoz fohászkodott, mutatott neki az Úr egy fát, melyet midőn Mózes a vízbe vett, megédesedtek a vizek. Ugyanott törvényt és parancsolatot adott Izraelnek, miután ott megkisérté őket az Isten.

Így beszéli el ezt Mózes (II. könyve XV-ik részében). A hely azonossága kétségen felül áll, különösen, ha az átkelés helyét Szueztől tovább helyezük éjszak felé. Mózes forrásai egy kis oázisban vannak, a homoksivatagtól körülvéve. A pálma-, ákác-, olaj- és tamariszkfák között néhány szegényes viskóban arabok laknak itt. A források inkább posványoknak mondhatók, vizük kesernyés és meleg. E források egyike kőmederbe van foglalva s erről állítják, hogy az a forrás volna, melybe Mózes a fát beledobta. A hely elég alkalmas arra, hogy kegyeletos hangulatot ébresztszen keblünkben s az Exodusnak idézett szövege feletti elmélkedésre indítson.

Nem messzire innen magaslik a Szinai hegye, melyen az Úr mennydörgés és villámlás között adta népének a tízparancsolatot két kőtáblára írva. Kinek a keble ne fogódnék el, midőn a Bibliának ezen helyei jelennek meg szemei előtt?

A Szezei-csatorna, *Lesseps*-nek, a lángezü, de szomorú véget ért nagy franciának nevéhez fűződik. A Szezei-földszoros, mely Ázsiát Áfrikával összekötötte, már az ó-korban is sok fejtörést okozott nagy férfiaknak, akik ezt a kapcsot a világforgalom, a kereskedés és politika érdekében szétszakítani szerették volna. II. Ramses, Necho, Darius és Ptolemæus is foglalkoztak a földszoros átvágásával, amit az Édesvíz-csatorna közvetítésével részben meg is oldottak, de a nagy mű teljes elkészülése mégis a mi korunknak lőn fenntartva. Lesseps, aki véletlenül jött arra a gondolatra, hosszas utánjárásra 1856 január 5-én kapta meg Szaid pasától, Egyptom akkori kormányzójától, a fermant a csatorna építéséhez. Három évig tartott míg Lesseps a szükséges pénzt az építéshez részvények kibocsátása által megszerezte, szóval a vállalatot financirozta és az előkészületet megtette. 1860 április 25-én tették meg az első kapavágást Port-Szaidnál.

A munka elé sokféle természetű rendkívüli akadályok gördültek. Nagy nehézséget okozott, hogy teljesen lakatlan vidéken, futóhomoksivatagban folyt a munka, hol az építésnél elfoglalt 25.000 ember számára sátrakban, barakokban való elszállásolásáról és étellemezéséről kellett gondoskodni. Legtöbb bajt okozott, hogy messze vidéken ivóvíz nincsen, úgy, hogy a társaságnak 1600 tevéje csak messze földről ivóvíznek szállításával volt elfoglalva, amíg a Kairó és Iszmailije közötti Édesvíz-csatorna elkészült. Mindezen bajokhoz járult 1865-ben a kolera, mely nagy pusztítást okozott a munkások között; mire a ragálytól való félelem miatt a munkások jó része ott hagyta a munkát. De voltak politikai akadályok is, melyek a török portának Iszmail pasával szemben támadt féltékenységből származtak s mely ellentéteket csak III. Napoleon császár közbelépése tudott kiegyenlíteni, amint ezt az Egyptom történetéről szóló fejezetben elmondtam.

Lesseps vasakarátának, emberfölötti kitartásának sikerült az akadályokat egymásután elhárítani s a nagy mű 1869-ben elkészült. Iszmail khedive jelenlétében eresztették be a Földközi-tenger hullámaait a csatornába, majd a Vörös-tengernek is utat nyitottak. A Keserű-tó nagy medencéjében találkozott egymással a két tenger. Az első érintkezés nem volt békés természetű. Nagy robajjal csaptak össze a két tenger habjai; a sós hullámok haragos tajtékkal zúdultak egymásra, majd nagy zajjal visszaverődtek, aztán békésen elsímultak.

Elkészült a nagy mű. Összefolyt a két tenger. Átvágták a földszorost, mely Ázsiát Áfrikával egybekötötte. A csatorna 160 kilométer hosszú, fenékmedre 22 méter széles, víztükrének szélessége 46—100 méter között váltakozik; mélysége 8 méter. A csatornát a *Menzale*-, a *Ballah*-, *Timszah*- (Krokodil) és *Keserű-tó* felhasználásával építették. A bevágások Iszmailije és Port-Szaid között jóval magasabbak, mint a többi helyeken, úgy, hogy ezen a szakaszon az utasok a hajóról nem bírnak kilátással a vidékre. A *Menzale* és *Ballah-tó* között egy magas földhát van, mely *Kantara* (Híd) nevet visel. Ezen a vonalon vonul végig az Egyptomból Szíriába vezető karaván-út.

A csatorna felező-pontján, Port-Szaidtól 78, Szueztől 82 kilométernyire fekszik Iszmailije város, mely Iszmail pasa tiszteletére kapta nevét. Itt volt a csatornaépítő vállalat főtanyája, innen mint legalkalmasabb helyről vezették a munkálatokat két irányban. A Timszah-tó partján, az Édesvíz-csatorna mellett szép vidéken épült város rohamosan fejlődött, míg a csatorna elkészült; de azután elvesztvén jelentőségét, inkább visszafejlődik, mint halad, pedig rendkívüli szép fekvése, egészséges, tiszta levegője, homokos talajú tengeri fürdője folytán igen alkalmas volna hosszabb tartózkodásra. Iszmail pasa és Lesseps villái pusztulásnak indultak.

A Szuezi-csatorna összes költségei 1876 végeig közel 500 millió frankra rугtak. De ezzel a munkálatok még koránt sincsenek befejezve.

A csatorna falai sokat szenvednek a hajók által okozott hullámcsapástól, aztán a számum sok futóhomokot hord a csatornába, melynek kikotrására folyton működnek hatalmas nagy kotrógépek, a kitérők szaporítása és nagyítása is sok költségbe kerül még.

A csatorna forgalmi szabályai szerint a hajók csak 10 kilométert tehetnek meg óránként, tehát 16 órát vesz igénybe az áthajózás Port-Szaidtól Szuezig, a Földközi-tenger végpontjától a Vörös-tenger torkolatáig.

A hajók mindkét állomáson számot kapnak s annak megfelelő sorrendben vonúlnak el egymásután. A szembe jövő hajók csak a rendes kitérő állomásokon térhetnek ki egymásnak. A csatorna kilométer-távolságai jelzőtáblákkal vannak jelölve.

A csatorna átkelési illetékei nagyon magasra vannak szabva. Minden hajó különbség nélkül 10 frankot fizet tonnánként; ugyanannyi díjat fizetnek minden utazó után. Egy nagy gőzös 20–24 ezer koronányi díjat fizet, ami rendkívül nagy jövedelmet hajt a vállalatnak. De mi ez az illeték azon idő- és költségkiméléssel szemben, melyet Afrika körülhajózásának elmaradásával megkimélnék a hajók. A Triesztből és Fiuméből Bombayba menő hajók 37, Genovából 32, Marseilleből 31,

London, Amsterdam, Hamburgból 24 napot nyernek a Szezei-csatornán keresztül.

Midőn a csatorna elkészült, 1869 november 16-án nyitották meg ünnepélyesen. Iszmail pasa a hat napig tartott megnyitási ünnepélyen olyan fényt és pompát fejtett ki, melyhez hasonlót alig látott a világ.

Meghívta Európa udvarait, az államok minisztereit, a világsajtó képviselőit s rendezett ünnepélyeket, tűzijátékokat, nilusi hajókázásokat, vendégségeket, melyek vendégszerető bőkezűségéről és oktalan pazarlásairól tanúskodtak. Kairóban és Alexandriában 600 szobát bérelt három hónapra, s naponként 60 K-át fizetett egy szobáért. Iszmailijében két hónap alatt fényes palotát építtetett a báli ünnepély számára, a palota körül a futóhomok-tengerbe kertet rögtönzöztetett, melyhez Franciaországból hozatott 60.000 cserép dísznövényt. A megnyitás ünnepségei összesen 40 millió koronájába kerültek Iszmail pasának.

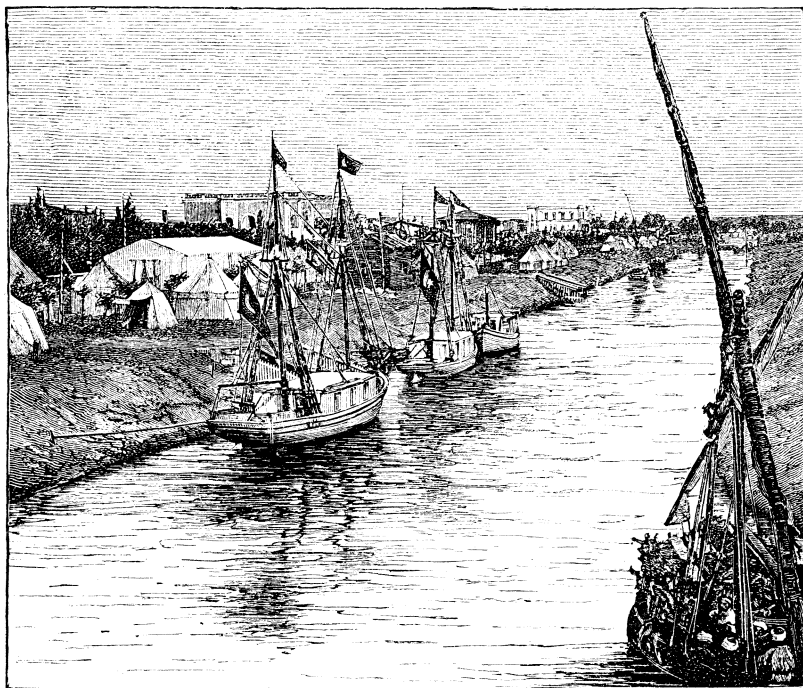
A megnyitás ünnepélyén megjelent királyunk, I. Ferencz József, Eugénie francia császárné, a porosz trónörökös és a németalföldi herceg; aztán eljöttek Ázsia képviselőiben a Vörös-tenger mellékein lakó seikhek, jelen volt Abd el-Kader is. Az összes tengeri hatalmak küldöttek hadihajókat, melyekből Port-Szaid előtt egy hatalmas hajóhad gyűlt egybe 30.000-nél több ember volt ott együtt a nagy ünnepélyen; a világ minden része képviselve volt. Az alkirály határozott kívánságára nemcsak a mohammedán, hanem a keresztény (róm. és gör.) vallás szertartása szerint is tartottak hálaadó imákat. A világ összes vallásai és népei egy szívvel-lélekkel egyesültek e nagy műnek elkészülte fölött érzett örömben és hálában. A csatorna ünnepélyes megáldásakor a tengeren és szárazon megdördültek a hatalmas ágyúk, melyeknek dördülése messze hangzott el a pusztában. A béke művének fényes és impozáns ünnepét ülték.

A Szezei-csatorna nemcsak a világforgalom, a kereskedés szempontjából bír nagy fontossággal, hanem jelentékeny tényező a műveltségre nézve is. A Szezei-földszoros által szilár-

dan összefüggött egymással Ázsia és Afrika világa; egy tömör testet képezett az iszlám az európai műveltséggel, haladással szemben. Ma ezt a kapcsolatot a Szuezi-csatorna kettészakította. A két földrész nem áll többé oly szoros kapcsolatban egymással. Közéjük ékelődött az európai kultúra, mely a Szuezi-csatornán át a Keletet hatalmába fogja keríteni. A tengeri csatornának már e szempontból is világra szóló fontossága van. Átfogja alakítani a mohammedán Keletet, melynek hatalmát ez a keskeny vízi-út jelentékenyen meggyöngítette.

A Szuezi-csatornán átkelő hajók rendszeresen nem vesznek fel utasokat az átkelésre, de a kapitányok szívesen helyt adnak a hozzájuk intézett megkeresésnek, mely esetben az utasok csak a csatorna-vállalatnak járó illetéket szokták megfizetni. De vannak kis helyi gőzösök, melyek Iszmailije és Port-Szaid között naponként közlekednek, az alexandriai és kairói vonatokhoz csatlakozva. Mi is a kis gőzössel teszszük meg az utat Port-Szaidig, ahol várakozik már hajónk, mely haza fog szállítani. *Port-Szaid* városa a Szuezi-csatornának köszöni keletkezését. 1859-ben telepedtek le ide legelőször a csatorna-építő vállalat emberei s éveken át a hely nem volt egyéb, mint munkások telepe, mely a csatorna elkészülte után várossá nőtte ki magát, melynek ma körülbelül 56.000 lakosa van. A város Matarije külvárossal együtt, a csatorna nyugoti partján, annak a Földközi-tengerbe nyíló torkolatánál, azon földnyelven fekszik, mely a Menzale-tavát a Földközi-tengertől elválasztja. A városnak lakossága évről évre rohamosan növekszik s bár ma népessége még nem nagy, de azért Alexandriának már is veszedelmes versenytársa, különösen a nagyon jelentékeny átviteli kereskedésben. A város szabályosan épült, de nagyrészt faházaival még a befejezetlenség benyomását teszi. A város középpontját képezi a *Place Lesseps*, kis parkjával és pavillonjával, hol gyakran térzene szokott lenni. Érdekes a nagy kikötő, mely *Grand Bassin Ismail* nevet visel. A várostól éjszakra a csatorna és tenger partján van az 53 m. magas világítótorony, mely villamos világítással van ellátva, s melynek fénye 20 tengeri mérföldnyire világít. A csatorna bejáratát mindkét oldalon fehér vilá-

gító fények, a tengerben pedig zöld és vörös világok jelzik. Két nagy molo nyúlik a tengerbe, melyek közül a keleti 1600, a nyugati 2250 méter hosszú. Mindkettő pusztai homok és hidraulikus mészből összeállított zömekből készült. Összesen 25.000 darab 10 köbméter nagyságú zömöt használtak fel. A nyugati molo feltartja a tenger által a kikötő felé mosott nilusi iszapot és megvédi a hajókat a nyugati szelek ellen.

Port-Szaid.

Port-Szaidban a francia elem játszsza a főszerepet, de újabb időben az angolok kezdenek nagyon lábra kapni. Az olasz elem is szép számmal van képviselve. A városnak van saját kormányzója és helyőrsége.

A csatorna-társaság gyártelepe, az osztrák-magyar Lloyd, a Messageries maritimes, a Peninsular and Oriental Steam Navigation Company, az orosz gőzhajózási és kereskedelmi és más társaságok üzletvezetőségei, az árúraktárak, kereskedő-

házak irodái mozgalmas és élénk képet adnak a városnak. A legtöbb államnak konzulátusaik is vannak e városban.

Hajónk vígan szeli a sós hullámokat, mintha tudná, hogy az édes otthon felé viszi utasait. Még egy búcsúpillantást vetünk az áfrikai partok felé, hosszan elmerengünk a halvány körvonalakban el-elmosódó táj felett, mely határolja azt az igézetes darab földet, hol annyi szépet, érdekeset, tanulságosat láttunk, hol ismereteinket oly hatalmasan gyarapítottuk. Végre eltűnik az egész, mint egy szép álom, de melynek édes emléke ott él lelkünkben — örökké.

TARTALOM.

	Oldal
Az Adrián Korfuig	9
Korfutól Alexandriáig	21
Egyptom földrajza dióhéjban.....	26
Egyptom története főbb vonásokban	34
Alexandria	53
Kirándulás Ramléhba	69
Alexandriából Kairóba	74
Kairó	79
Kairó. A gizehi egyiptomi muzeum	88
Kairó. Az iszlám világában	107
Kairó. A fellegvár és Mohammed Ali dsámija	115
Kairó. Utcai élet	123
Kairó. Az egyetem	137
Kairó. A mamelukok és khalifák sírjai	144
Heliopolis	151
A gizehi pyramisok	159
Memphis. Szakkara	181
Kairótól Thebæig	189
Thebæ és vidéke	201
Thebætől Ausszuánig	216
Kairótól a Szezei-csatornáig	223
A Szezei-csatorna. Utazás hazafelé	229

KÉPEK JEGYZÉKE.

	Oldal
A sphinx és a gizehi pyramisok	a címlap előtt.
Mohammed Ali	41
Mohammed Tevfik khedive	49
Abbas Hilmy pasa	51
Alexandria. A kikötő	54
Alexandria. A város látképe	55
Alexandria. A Place des Consuls. Most Mohammed Ali tere	57
Alexandria. A Place des Consuls. Mohammed Ali szobra	59
Alexandria. A Raszt et-Tin palota	61
Alexandria. Pompeius oszlopa és arab temető	63
Alexandria. Pompeius oszlopa	64
Alexandria. Régi római templom az arab temetőben	65
Alexandria. A város képe	67
Alexandria. A Mahmudije-csatorna partján	70
Alexandria. Arab falú a Mahmudije-csatornában	71
Alexandria. Kleopatra túje	73
Kairó. A város képe	81
Kairó. A város és a fellegvár	83
Kairó. Néger fiúk	85
Ammon	92
Osiris	92
Isis	93
Mumia-szekrény	97
A sekh el-beled (A falusi bíró)	102
II. Ramses mumiájának feje	105
II. Ramses névjegye (cartouche)	105
A Haszán szultáni iskola	113
Kairó. A fellegvár és temető	117
Kairó. Mohammed Ali dsámija	119
Kairó. Kút a Mohammed Ali dsámija udvarán	121
Utea Kairóban	125
Kairó. Arab nők	127

	Oldal
Kairói kert és nyaraló	135
Egyetemi előadás az al-Azharban	141
Kairó. A mamelukok sírjai és a fellegvár	145
Kairó. A mamelukok sírjai	147
Kairó. Kait Bej sírja	148
Kairó. Egy khalifa-sír	149
Kairó. A heliopolisi obeliszk	153
Ifj. Champollion Jean	154
Ptolemæus neve hieroglyph-írásban	155
Kleopatra neve hieroglyph-írásban	155
Alexandros neve hieroglyph-írásban	155
A két testvér című olvasmány töredéke, hieroglyph-írásban	156
Kairó. A Kaszr el-Nil hídja	161
Kairó. A Kaszr el-Nil hídja és dahabije a Niluson	163
Kairó. A pyramisok sétánya	165
Kairó. A gizehi pyramisok	167
Kairó. Gizeh falú és a pyramisok	169
Kairó. A Khufu pyramisa	171
Kairó. Felmászás a pyramisra	173
Kairó. A sphinx és a pyramisok	177
Kairó. Pálmaliget a Nilus partján	183
Dum-pálma	191
Nilusi tájkép	193
Az edfui Horus-templom alaprajza	196
Az abydosi templom nagy csarnoka	197
A denderai templom bejárata	199
A karnaki fedett nagy (hypostyl) csarnok	205
A Ramesseum (Memnonium) romjai Thebænél	207
A Memnon-szobrok Thebænél	209
Medinet-Habu. A nagy templom belseje	211
Az edfui Horus-templom	217
Fáráo-ágya Philæ szigetén	221
Tevekaraván	225
Port-Szaid	235

